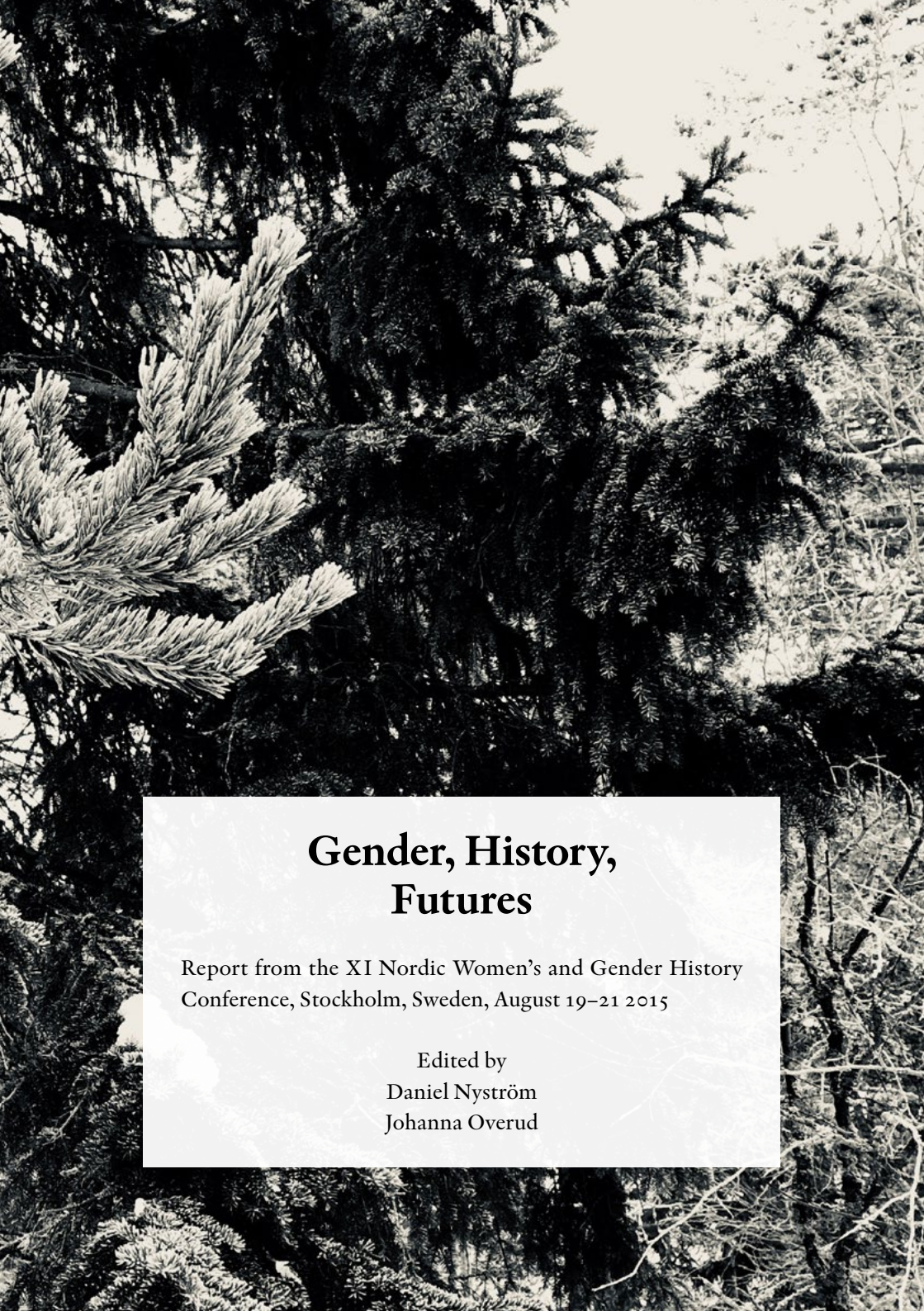

Gender, History, Futures

Report from the XI Nordic Women's and Gender History
Conference, Stockholm, Sweden, August 19–21 2015

Edited by
Daniel Nyström
Johanna Overud

The second volume of the Report series of the Swedish Association for Women's and Gender Historians is a result of the XI Nordic Woman's and Gender History Conference, held in Stockholm, Sweden, in 2015. Contributions in English and Scandinavian languages cover a wide range of research fields, including decolonial feminism, antiquity and gender, cultural history, and feminist biography.

Contributors:

Nina Trige Andersen, Johanna Annola, Jenny Högström Berntson, Sigurgeir Guðjónsson, Lisa Hagelin, Maria Josephson (Björk), Esbjörn Larsson, Annamaria Laviola, Erika Lindgren Liljenstolpe, My Klockar Linder, Lena Larsson Lovén, Sigríður Matthíasdóttir, Grey Osterud, Nadezda Petrusenko, Michael F. Scholz, Emma Severinsson, Þórunn Sigurðardóttir, Birgitta Leppänen Sjöberg, Madina Tlostanova, Helena Tolvhed, Hanne Østhus

ISBN 978-91-7601-848-4

SKOGH
AVBUDEN I FEMTIO ÅR

Gender, History, Futures

Report from the XI Nordic Women's and Gender History Conference,
Stockholm, Sweden, August 19–21 2015

Report series of the Swedish Association for Women's and Gender Historians, no 2
/ Sveriges kvinno- och genushistorikers skriftserie, nr 2

Contact:
info@skogh.nu

Editors:
Daniel Nyström, daniel.nystrom@umu.se
Johanna Overud, johanna.overud@umu.se

© 2018 the authors och SKOGH
ISBN 978-91-7601-848-4

SKOGH
SVERIGES KVINNO- OCH GENUSHISTORIKER

Preface	5
Conference Program.....	7

Keynote

Madina Tlostanova	
<i>The geopolitics and body-politics of gendered histories, or a shift from antiquarianism to activism .....</i>	11

Part 1 – Telling women’s stories

Sigríður Matthíasdóttir	
<i>Ugifte kvinder som emigrerede fra Island til Kanada og USA 1870–1914: Undersøgelse af det biografiserende kildemateriale.....</i>	25
My Klockar Linder	
<i>Barnlöshet och befolkningspolitik .....</i>	31
Johanna Annola	
<i>Female biographies, social service and social mobility.....</i>	40
Sigurgeir Guðjónsson	
<i>The hysteric women of Iceland in the late 19th century.....</i>	50

Part 2 – Antiquity and Gender

Birgitta Leppänen Sjöberg	
<i>Antiken och det genushistoriska perspektivet: empiriska, teoretiska och metodologiska horisonter .....</i>	61
Lena Larsson Lovén	
<i>Romerska kvinnors arbete och yrkesidentiteter.....</i>	68
Lisa Hagelin	
<i>Nya perspektiv på maskuliniteter i det antika Rom: dygden virtus och frigivna slavar som ett exempel.....</i>	77
Erika Lindgren Liljenstolpe	
<i>Roms kvinnliga musiker i rampljuset.....</i>	85
Jenny Högström Berntson	
<i>Dolls as votive gifts: objects of devotion and gender ideas.....</i>	91

Part 3 – Perspectives on the premodern era

Hanne Østhus

Were all servants women? Reflections on the use of gender in research on domestic service..... 103

Grey Osterud

Two patterns of gender relations in rural Norway and Sweden during the capitalist transition: a comparative analysis, c. 1850–1920 112

Þórunn Sigurðardóttir

Voices from the past: Occasional poetry as a historical source..... 121

Annamaria Laviola

Angela and the Virgin- a study of different representations of women as described in the Memoriale of Angela da Foligno (1248–1309) and in Iacopone da Todi's Laude 131

Part 4 – Modern history

Helena Tolvhed

Exercising power? The (post-)feminist politics of the “fit” female body in late modernity..... 139

Emma Severinsson

Moderna kvinnor – friheten som hot 148

Michael F. Scholz

”Stark, oberoende och sexig” – Kvinnobilden i svenska tecknade serier under andra världskriget..... 157

Maria Josephson (Björk)

Sjuka kvinnor mellan två omskrivna sekelskiften: neuroser, stress och kvinnan som samhällsätgärd 167

Nina Trige Andersen

Filipinas working on invisible frontlines in Denmark 1970s–2010s..... 178

Nadezda Petrusenko

Representations of a Russian Female Terrorist at the Beginning of the 20th century: Hero, Martyr, Woman.....190

Esbjörn Larsson

Introduktionen av flickors värntjänstutbildning under andra världskriget: En studie av förändrade uppfattningar om kvinnors verksamhetssfär i det totala krigets tidsålder.....199

Gender, History, Futures: Report from the XI Nordic Women's and Gender History Conference, Stockholm, August 19–21 2015

Preface

The XI Nordic Women's and Gender History conference was undoubtedly a success: there was a record-breaking number of participants, the range of topics between the presentations was impressive, and the weather was wonderful, too. In all, there were about 160 researchers representing all the Nordic countries. The sessions focused on subjects such as queer history, history of medicine, archeology, military history, history of ideas, and many others. To top it off, on the evening of August 20th, an elegant reception and conference dinner was arranged at Stockholm City Hall.

This is the image that appears when we combine memories with readings of the session program and other material from the conference.

Let us stop for a second and review the history of the conference as presented above. It is true that we have positive memories of the people, the arrangements, and the weather. It is also clear that the conference was the best attended one so far and that the range of topics was broad. The question, however, is to what extent this version of history is representative. Writing this preface means having the power to influence what image of the XI Nordic Women's and Gender History conference will become part of its history. As Ulla Manns and Fia Sundvall noted: "the documentation of these Nordic gatherings is important and the publications provide an invaluable asset as primary source material."¹

---

1 Ulla Manns & Fia Sundvall (2012): "The importance of conference reports: Preface to the X Nordic Women's and Gender History conference report," in Manns & Sundvall (eds): *Methods, interventions and reflections: Report from the X Nordic Women's and Gender History conference*, Bergen, August 9–12 2012 (Göteborg & Stockholm: Makadam förlag), p. 10.

The theme of the conference, “Gender, History, Futures,” points to the importance of critical approaches to historical writing, memory politics, and social, cultural, and political uses of history. This task was formulated in Professor Alex Shepard’s keynote address, “Approaching Women’s and Gender History: Current Perspectives and Future Priorities”; Professor Madina Tlostanova’s keynote speech, “The geopolitics and body-politics of gendered histories, or a shift from antiquarianism to activism,” and the final plenary discussion on how the centenary of equal and universal suffrage was celebrated in the Nordic countries.

The plenary discussion on equal and universal suffrage is a clear example of the mobilizing character of the Nordic Women’s and Gender History conferences. The conferences enable concrete exchange of experiences and formulations of strategies. At a time when researchers engaged in Women’s History and Gender History are experiencing tougher obstacles, mainly with respect to the difficulty of obtaining funding from research financiers and receiving the support of university departments and faculties. All of this makes the Nordic Women’s and Gender History conferences indispensable.

The following report is a collection of 21 papers. Although the report does not contain papers from all the sessions of the conference, it provides a sense of the wide variety of subject choices and orientations. The contributions are not sorted according to the sessions they were part of but in themes defined by the editors. We would like to thank all the writers who contributed and for their careful work in proofreading their own papers. Thanks to the SKOGH association for funding the release of the report. Thank you to Ulla Manns and Fia Sundevall, who generously shared material and experiences from work on the previous conference report. And finally, a big thank you to the conference organizers, especially Helena Bergman and Malin Forshällen, who worked diligently and purposefully to ensure the success of the conference.

August 2, 2017, Umeå

Daniel Nyström & Johanna Overud

**XI Nordic Women's and Gender History Conference,
August 19–21, 2015**

Conference Program

Wednesday, August 19

10.30–12.30 *Registration*

12.45–13.15 *Opening session, welcoming address*

13.15–14.45 *Keynote 1*: Prof. Alexandra Shepard (University of Glasgow; editor of *Gender & History*): "Approaching women's and gender history: current perspectives and future priorities" Discussant: Marianne Liljeström, University of Turku. Chair: Katarina Leppänen, Göteborg university

14.45–15.15 *Coffee break*

15.15–16.45 *Parallell sessions 1* (Scandinavian languages & English).

16.45–18.00 *National meetings*

18.00–19.00 *Social program* (at Stockholm University/Frescati)

Thursday, August 20

09.00–10.30 *Keynote 2*: Prof. Madina Tlostanova (Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration, Moskva), "The geopolitics and body-politics of gendered histories, or a shift from antiquarianism to activism" Discussant: Yulia Gradszkova, Stockholms University, Chair: Ulla Manns, Södertörn University

10.30–11.00 *Coffee break*

11.00–12.30 *Parallell sessions 2* (Scandinavian languages & English)

12.30–13.30 *Lunch*

13.30–15.00 *Parallell sessions 3* (Scandinavian languages & English)

15.00–15.30 *Coffee break*

15.30–17.00 *Plenary session 1*: "De nordiska kvinno- och genus-

historikermötenas framtid och organiseringsformer för nordiska genus-historiker”. Organisatör: Kirsti Niskanen (Stockholms universitet)
19.00– *Conference dinner, Stockholm City Hall, followed by a conference party*

Friday, August 21

9.00–10.30 *Parallell sessions 4* (Scandinavian languages & English)

10.30–11.00 *Coffee break*

11.00–12.30 *Parallell sessions 5* (Scandinavian languages & English)

12.30–13.30 *Lunch*

13.30–15.00 *Plenary session 2: Celebrating 100 Years of Women’s Suffrage in the Nordic Countries. Why? How? When? What? A critical discussion on a commemoration* Confirmed panelists: Anette Borchorst (Aalborg University); Drude Dahlerup (Stockholm University); Ragnheidur Kristjánsdóttir (University of Iceland); Eirinn Larsen (Norwegian Business School); Josefin Rönnbäck (Luleå Technical University). Chairs: Christina Florin (Stockholm University) & Ulrika Holgersson (Lund University).

15.00–15.15 *Closing remarks*

Keynote

The geopolitics and body-politics of gendered histories, or a shift from antiquarianism to activism

Starting from the 1960s descriptive and positivist approaches to historiography have been challenged more and more actively with narrative and fictional tendencies. The emergence of areas such as Gender and Women's History was in many ways a result of such methodological shifts. Several methods typical of fiction and art are to be found in the new forms of historical knowledge which is often grounded in mimicry, allegory, metonymy, subversions, parody, irony, ambivalence, testimonies, poetics of exile; in short, everything which created the gendered resistance voices. In post-dependence societies aggravated by psychological complexes and buried conflicts, history sometimes has to be replaced with memory, as suggested by Corinne Kumar.¹ Gender History then can be a fictional narrative which turns out even more effective as such.

Due to lacking, marginalized, or erased sources, Women's History from the start had to rely more on such unorthodox historiographical tools as testimonies, story-telling, autobiography, remembering, celebrating survival, reframing, claiming; that is, everything that works as a contestation of official history, for seeing things outside history, and accentuating various resistance stories. Most of these methods stand at the intersection of participative Anthropology and Sociology; Memory and Affect Studies; and various artistic techniques.

---

¹ Corinne Kumar (2007): "The one central mountain: Universalisms in political discourse", in (ed.) Corinne Kumar: *Asking, we walk the South as the political imaginary* (Bangalore: Streelekhs Publishers).

One of the most complex and powerful genres in this sense is autobiography which can never be objective and is often manipulative. The autobiography inevitably indicates the gap between the person and the self-representation, or in Boris Eikhnebaum's words, it is the effect of *skaz* – a stylized oral narrative presented as unmediated improvisational speech – when the narrator, who does not understand the event or intends to misrepresent it, gives their version and, thus, is revealing themselves through this partial narrative². Memories do not tell us what happened but rather reveal the way people felt and how they perceived the events. They can be as far from reality as possible but still be true to the people who remember. And from these multiple entangled tapestries, history is ultimately woven. Interviews always already carry a justification of why people did this and that, why they believed certain things, and why they wanted something, as well as the self-reflective moment of what they thought they were doing then and how they see it now. In other words, there is this gap between the voices from the past and voices on the past but from the present, the gap between the archival sources and the memories of real people. A properly done interview or oral history is inevitably dynamic and never robotic. It treats memory as a living and breathing texture affecting the present. In Chiara Bonfiglioli's words, it is only from this necessary point of departure that we can reactivate the transnational feminist critique of the present.³ This all certainly sounds like good fiction with a necessary depth, an additional optics, and a constant problematizing of events, realities, and facts. As Luisa Passerini pointed out: "oral sources refuse to answer certain kinds of questions; seemingly loquacious, they finally prove to be reticent or enigmatic, and like the sphinx, they force us to reformulate problems and challenge our current habits of thought".⁴ This challenge, always

---

2 Boris Eikhnebaum (1974): "How Gogol's 'overcoat' is made", in (ed.) R. A. Maguire: *Gogol from the twentieth century: Eleven essays* (Princeton: Princeton University Press).

3 Chiara Bonfiglioli (2009): "Back to Belgrade, 1978: An exploration in memories", in (eds) Jambrešić Kirin, Renata and Sandra Prleđa: *Feminisms in a transnational perspective: Voicing feminist concerns* (Zagreb: Center for Women's Studies).

4 Luisa Passerini (1998): "Work ideology and consensus under Italian fascism", in (eds) Robert Perks and Alistair Thomson: *The oral history reader* (New York: Routledge).

present in gender histories, is ultimately a highly productive one as it brings scholars back to social reality and to human subjectivity.

Historiography is ultimately about the translation of one time into the language of another, one local history into the semiotic system of a different spatial and temporal locale. But in the case of gender and women's histories the epistemic translation becomes more complex as it often negotiates official and marginalized trajectories, public and private spheres, normalized and alienated frames, different spatialities and historicities, which require a multi-spatial hermeneutic approach. Rada Ivekovic points out that translation as an epistemic exercise was for women a specific vehicle of transition exceeding the role of epistemic revolution: "In the post-Yugoslav countries [...] unlike nationalistic, religious and other movements on all sides, feminism did not destroy any bridges. It nurtured cross-border ties, continuity in discontinuity, thus cultivating the historical dimension and methodological advantages, which can be preserved despite the gap that was created in 1989".⁵ What is at work here is what Raimundo Panikkar defined as an "art of understanding by means of crossing spaces or traditions (dia-topoi and hence diatopical hermeneutics) that do not have common models of understanding and understandability".⁶ This means that we cannot automatically assume that the other has the same self-understanding as we do, that they adhere to our horizon of pre-existing values and categories, that we start the interpretation process before any hermeneutical circle has been formed. This does not mean that the other is completely opaque and impossible to understand without violating their right to be different. But such an understanding must be performed through an *imparative* (from *imparare* – to learn in the atmosphere of plurality) approach, a dialogic and experiential learning which in the end strives to eliminate otherness as a category invented by the same and grounded in exclusion. The multi-spatial hermeneutic act presupposes thinking from the experience

---

5 Rada Ivekovic (2012): "Feminism, nation and the state in the production of knowledge since 1989", in (eds) Biljana Kašić, Jelena Petrović, Sandra Prlenda, Svetlana Slapšak: *Feminist critical interventions: Thinking heritage, decolonizing, crossings* (Zagreb: Red Athena University Press).

6 Raimundo Panikkar (1975): "Cross-Cultural Studies: The need for a new science of interpretation", *Monchanin* 8: Nos 3–5, 12–15.

of one's own body and geopolitical location constructed as otherness by the sameness. It questions the position and the homogeneity of the understanding subject and moves in the direction of interactive knowledge production reflecting the very process of constructing the space which is being interpreted. Such an approach stresses the social, political, ontological, and other dimensions of theorizing, questioning the Western/Northern/heterosexual/logocentric privilege of formulating and disseminating knowledge masked as universal and presumably delocalized. It strives to (re)construct the difference in the spaces from which we formulate our positions and the politics of knowing beyond cultural relativism and unmasking the continuing power asymmetries controlling knowledge, existence, gender, and perception.

Women's and Gender History is an area with a difficult predicament from the start as it emerged at the point when previous scholarly assumptions became relativized. Postmodernism problematized all potentially logocentric knowledge and the essentialization of socially constructed groups, to the point of rendering any factual knowledge a semantic space of suppression and homogenizing. This has caused a view of otherness as an ultimate value and consequently of history as a sovereign space of the other, seen as a potential source of future appropriations, necessary for the contented Western society. However paradoxically this veneration of difference mixed with the despise of any grand narratives, including the historical ones, previously grounded in progressivism and teleology, has led to a disturbing de-problematization of the other, to its stagnation, and, consequently, to a dangerous stand-point rigidity, denying any dialogue on a macro-historical level and restricting historians to the study curious particularities. As a result, the link with the present and the crucial role of the past and of history in building futures, was often lost.

Gender historiography is not about describing facts of the past or safely placing the past on the museum shelf. Rather it is about tracing the ways of projecting the historical knowledge on gender, women, or sexuality onto today's and tomorrow's reality and activism, focusing on gendered histories, which are not only geo-politically localized but also necessarily embodied, as a source of vigorous epistemologies

allowing to bring the past into the future in critical, complex, and dynamic forms. This makes the task of gender historians quite challenging because it forces us to venture outside the predictable set of characteristics of normalized heterosexual women as wives and mothers, or female workers and good citizens, and pay attention to other modes of existence and other identifications variously marked by gender. It becomes important to be able to correlate our experience and trace our often uneven genealogies not to some “norm” but to other marginalized and erased historical phenomena and human life worlds. Social theory and the philosophy of history today more than ever are linked with the necessity of projecting various revisionist versions of the past onto the present and the future, instead of the previous antiquarian description of what has happened long ago.

Relational dynamic gender historicities offer something different from the dominant neoliberal discourse and the official oppositional stances. Such interventions into the present and the future are necessarily marked by a shift from mere antiquarianism to historically informed activism as they probe for the spaces (museum, university, social movements) and media (academic and non-academic scholarly works, art, fiction) that would be most appropriate for the diversifying and unfolding of the potential critical thinking in unexpected interstices such as gender histories.

Gender History has not only fallen between different disciplines and theoretical approaches, but it has also faced the problem of how to exist under the conditions where almost all its grounding assumptions are dismissed by various schools of thought. Gender as a concept was thoroughly problematized within feminist theory from different sides and on different levels – psychoanalytic, postcolonial, Marxist, etc. Not only could women’s and gender historians not rely on gender as a universal and stable category, but they themselves contributed to feminist critical theorizing on gender: by being historians they had access to the factual material testifying the historical and geo-cultural flexibility of gender categories, roles, and stereotypes.

Yet within Feminist Studies women’s history has often remained marginalized due to a false assumption that they are not theoretical enough in comparison with high-brow and often universalizing the-

orists. Although the important contribution by gender historians is to dynamically historicize often abstract feminist concepts and ideas. Thus, it was the gender historians who imbued patriarchy and women discrimination, often seen as some stable invariant grounded in physical differences between men and women, with a dynamic historicity and with a clear understanding that corporality is always historically and culturally bound. In Joan W. Scott's words, "a theory that rests on the single variable of physical difference poses problems for historians: it assumes a consistent or inherent meaning for the human body – outside social or cultural construction – and thus the ahistoricity of gender itself. History becomes in a sense, epiphenomenal, providing endless variations on the unchanging theme of fixed gender inequality".⁷

Further geo-localization of gender from different perspectives allows to look for the possible dialogic and pluritopic points between various schools of thought, such as postcolonial history, postsocialist investigations, post-dependence conditions, transnational feminism, alter-global movements, bringing these revisionist histories into the present for the sake of resistance to inhumane regimes of neoliberal modernity. María Lugones formulated the necessity of a balanced and historicized role of gender stating that it is important to take gender into account in understanding of resistance and its sources, instead of reading gender categories into the texture that shapes the self in its relation to opposition. Then a different logic which organizes the social-in-resistance would open.⁸ If we refuse to mechanically read gender into the social, we would be able to see the organization of the social in terms of demonstrating a deep conceptual incongruence in the process of imposing gender constructs onto our selves.

The most obvious, but also problematic relationship is that between the general Historiography – a stubborn discipline defending its purity and objectivism – and Women's and Gender History which for a long time has had to satisfy itself with a ghetto position within the discipline, especially in the academic institutions which saw women's history as an irrelevant add-on to the grand national or sometimes world

---

7 Joan Scott (1986): "Gender: A useful category of historical analysis", *The American Historical Review*, 91: 5.

8 María Lugones (2010): "Toward a decolonial feminism", *Hypatia*, 25: 4.

historical narrative. Gender historians often had to find mild ways of symbiosis with official state-sanctioned science, and focus exclusively on studying – but in fact inventing and projecting into the present – particular gender models usually convenient for the nation-state or some other powerful authority. Some of these models have never even existed.

On the other hand, the newest trends in the humanities have seriously undermined the understanding of history as one overarching legitimate and true version of some events, making the task of gender historians even more difficult. History has been presented as an arbitrary multiple narrative or a process of social interaction, and problematized within various revisionist schools. In such a context, academic disciplines have had to be self-reflexive, self-conscious and self-critical, as well as meta-theoretical. Women's and Gender History has initially stressed not the mere description of what has been erased from or muted in the official historical narratives, but the investigation of the reasons and mechanisms of these omissions of women and later, of non-heterosexual gender histories. More than a quarter of a century ago, Spivak called for a development of a certain degree of rage against the history that "has written such an abject script for us that we were silenced". It is then that a crucial semantic and methodological shift is shaped: "You begin to investigate what it is that silences you rather than take this very determinist position – since my skin color is this, since my sex is, I cannot speak".⁹

It is important to speak not just of interdisciplinary nature of Gender History but rather of its radical anti-disciplinarity, of the tendency to un-discipline the disciplines as a way of overcoming them in order to save them for the future, and also to remain faithful to social reality. This tendency to dismantling the disciplines, can be found in various Western critical anti-humanist positions such as Rosi Braidotti's.¹⁰ However an even more radical undisciplining trend is to be found in various non-Western theorizing. One of the first works explicitly

---

9 Gayatri Chakravorty Spivak (1994): "Can the subaltern speak?", in (eds) Patrick Williams and Laura Chrisman: *Colonial discourse and post-colonial theory: A reader* (New York: Columbia University Press).

10 Rosy Braidotti (2013): *The posthuman* (New York: Polity Press).

dealing with this agenda was Linda Tuhiwai Smith's ground-breaking *Decolonizing Methodologies*.¹¹ In order to become a "footnote for master narratives" – in Tuhiwai Smith's and Narayan's interpretations, it is not even necessary to be a classical subaltern any more.¹² More and more people are exiled to the footnotes of history. But this negative tendency can be used also as an option, as an opportunity to build deep coalitions for the future.

Women's and Gender History retain the original hermeneutical nature of history as a human science as opposed to natural sciences in Dilthey's understanding, an investigation grounded in a strive to understand and not in causal explanation.¹³ Hiding behind the discipline with its traditional methods may be harmful to any attempt at telling women's history and inevitably leading to voids and failures, continued silences and distortions. At the same time developing specific methodological approaches within Gender History runs the risk of being dismissed by the mainstream historical schools on account of not being scientific enough. Anyone doing gender history is familiar with this duality, with this necessity of staying within the scholarly frames and feeling that the very material we deal with, dictates completely different approaches and mechanisms if we want to be faithful to it instead of forcibly modifying the women's and gender histories to fit the historical *métier*. This dilemma partly leads to the fact that marginalized discourses such as contemporary art, non-conventional trans-mediating forms of oral histories and biographies, testimonies and docu-dramas, are potentially more successful forms of gender history than any legitimized historical investigation.

An important two-fold task of contemporary Gender and Women's history is further problematizing of historiographic methods and approaches and accentuating and reflecting upon the restored links between the often resurrected and reconstructed, reconsidered and

---

11 Linda Tuhiwai Smith (1999): *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples* (London: Zed).

12 Uma Narayan (1997): *Dislocating cultures/identities: Traditions and third-world feminism* (N.Y, London: Routledge).

13 Wilhelm Dilthey (1883): *Introduction to the Human Sciences*. https://books.google.se/books?id=-Tq6fu1yu-cC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbg_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false (retrieved May 1, 2016).

reinterpreted past, present, and future. These revised histories nourish our agency and activism in the present and for the future. We all realize that history is always already an interpretation, and the one we present is not the only possible or legitimate. Yet keeping this in mind we still must undertake the task of interpreting women's history and take responsibility for that as scholars. Gender as well as postcolonial or post-totalitarian historians are especially sensitive to this responsibility because we are too aware of the dangers of unpredictable pasts that can be subsequently interpreted in any "convenient" way.

Gender and women's historians must deal with the masculinist empires with their predominant *ego conquiro* not only in the spatial and geopolitical sense but also in discursive and epistemic understanding from which it is much harder to disengage. The coloniality of knowledge is a modern syndrome, consisting of the fact that all models of cognition and thinking, seeing and interpreting the world, subject-object relations, the organization of disciplinary divisions, entirely depend on the norms and rules created and imposed by Western modernity and offered to humankind as universal, delocalized, and disembodied. Global coloniality is different from colonialism, though its origins date back to the colonization of the New World. Coloniality continues long after colonialism is over and flourishes in unexpected spheres of modern disciplines and academic divisions, in the production and distribution of knowledge, in geo-historical and geo-political situations that do not render themselves obvious to any postcolonial interpretation, which is the case of the post-Soviet spaces and thinkers. Ontological othering has epistemic roots because modernity is a knowledge generating system. The making of epistemic modernity went hand in hand with colonization of knowledge by either absorbing its content or by rejecting it. Decolonizing knowledge then means destabilizing the usual subject-object relationship from a specific position of those who have been denied subjectivity and rationality and regarded as mere tokens of their culture, religion, sexuality, race, and gender. Critical pluritopic and pluriversal gender historiography can be potentially successful in epistemic decolonization.

One of the important trends in women's and gender historiography is questioning the Eurocentric premises and the geopolitics of

knowledge which are obvious in the mainstream historical models. This trend has started together with the launching of Women's History as a sub-discipline. When Joan Kelly published her famous article "Did Women have a Renaissance?"¹⁴, immediately her position was challenged by those who pointed out that she universalized a very specific local Italian history of a certain period, and the experience of a certain social stratum of women. Renaissance meant different things even in different European countries. Outside Europe the project of Renaissance revealed its darker colonial sides. Also not only women but men as well might have not had a Renaissance or be excluded from it based on the invented (by the Renaissance humanists) binary opposition of the *Anthropos* and the *Humanitas*.¹⁵ The *Anthropos* were and are discarded from modernity, dehumanized, and lacking gender as a social and cultural category.

María Lugones coined the concept of the modern/colonial gender system to describe the gender and sexual sides of modernity/coloniality as a repressive system.¹⁶ It was created to taxonomize all human population in accordance with its gendered hetero-normal racialized scale leaving the majority of non-Western people outside gender and, hence, outside humanity, associating them with backwardness, filth, animality, heightened sexuality, and rape-ability. The concrete historical terms and contexts of such racialized and gendered dehumanizing might differ but the main premise remains intact today; once again, we need to bring history to reality.

The (re)mapping of history remains crucial in the agenda of women's and gender historiography as it opens up the possibility of interaction, collision, and eventually dialogue between many different genealogies, trajectories, and landmarks. Of course, any history is always multiple, is always already an interpretation. Examples and cases do not have an ontological existence beyond the choices of a scholar, and

---

14 Joan Kelly (1986): "Did women have a renaissance?", in *Women, history and theory: The essays of Joan Kelly* (Chicago: University of Chicago Press).

15 Osamu Nishitani (2006): "Anthropos and humanitas: Two Western concepts of human being", in (eds) Naoki Sakai, John Solomon: *Translation, biopolitics, colonial difference* (Hong Kong: Hong Kong University Press).

16 María Lugones (2007): "Heterosexualism and the colonial/modern gender system", *Hypatia*. 22: 1.

the requirement of scientific objectivity has to leave the human sciences, especially within branches of Gender History such as oral history and testimony. In oral history, according to Alessandro Portelli, there is no unified subject, the impartiality traditionally claimed by historians, is replaced by the partiality of the narrator, partiality in the sense of unfinishedness and taking sides.¹⁷ These sides exist already inside the telling and often the historian and the sources turn out to be on different sides. This brings us back to the logic of fictional narratives as opposed to scientific verification. But it also brings us back to the painful task of delinking from the persistent area studies mode of (mis) interpreting the non-Western women's and gender histories, grounded in the epistemic power asymmetry. What is needed is a clear realization of the geo-political, geo-historical, and body-political nature of any knowledge and the necessity to draw many different tangential genealogies of knowledge, of being, and of gender, necessarily shifting the emphasis to the enunciation, not the enunciated.

Gendered histories are always marked by the geopolitics and body-politic of knowledge, of being, of perception intensified in the conditions of persistent power asymmetry in the production and distribution of knowledge. The 'sanctioned ignorance'¹⁸ of the West towards the homogenized non-West, including its periphery and semi-periphery, of the appropriation and trivialization of any knowledge produced outside the West and more and more even just outside the Anglo-American context, has been criticized within postcolonial theory and non-Western feminism, as well as various alter-global discourses¹⁹.

From a decolonial perspective the accent should be not on the description of reality, but on the elaboration of concepts which would affirm their own locus of enunciation, arguing from a specific position

---

17 Alessandro Portelli (1998): "What makes oral history different", in (eds) Robert Perks & Alistair Thomson: *The oral history reader* (New York: Routledge).

18 Gayatri Chakravorty Spivak (1999): *A critique of postcolonial reason: Toward a history of the vanishing present* (Boston: Harvard University Press).

19 Chandra Talpade Mohanty (1984): "Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses", *Boundary 2*: Vol. 12, no. 3, Vol. 13, no.1, pp. 333–358; Vandana Shiva (2006): *Earth democracy: Justice, sustainability, and peace* (London: Zed).

formulated thanks to the phenomenon described, but based on epistemic disobedience and delinking. We should always be aware of the politics of location in the knowledge production, in Adrienne Rich's formulation, the situated knowledges as Donna Haraway²⁰ (1998) would have it, or the pluriversality in terms of the decolonial option. Pluriversality is a coexistence of many interacting and intersecting non-abstract universals grounded in the geo-politics and body-politics of knowledge, being, and perception, in a conscious effort to reconnect theory and theorists with experience, with those who are discriminated, to reinstate the experiential nature of knowledge and the origin of any theory in the human life world.

The contemporary globalized world erases some previous divisions and immediately erects new boundaries which are even harder to cross. Yet the same globalized world is paradoxically less controllable and less predictable, as there are always leaking spaces, gapping interstices within which there is always a possibility of a dialogue of previously unimaginable interlocutors from the North, the South, the semi-periphery. And then it often turns out that not only gender historians of the South of Europe (the zone of its internal difference) have something to say to gender historians of the global South but also both groups have sensibilities, experiences, and ideas to share with the seemingly much more comfortable researchers of the global North. Mainly it refers to the sphere of knowledge production – that is, to coloniality of thinking, a regime which excludes equally the former Yugoslavians and the Swedish scholars due to its rigid almost entirely Anglo-Saxon normativity. Chinese gender theorists claimed a refusal to walk the path of universal feminism, wearing Western shoes that feel uncomfortable on their feet, because they already walked a long way along their own path.²¹ This is the utmost radical formulation of the idea that can be useful to other feminisms as well. As it allows us all

---

²⁰ Adrienne Rich (1986): "Notes toward a politics of location", in Adrienne Rich: *Blood, bread and poetry: Selected prose 1978–1985* (London: Virago and Norton); Donna Haraway (1998): "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspectives", *Feminist Studies*, 14: 3.

²¹ Li Xiaojiang (1993): *Zouxiang nuren—Zhongguo (dalu) funu yenzhi jishi* (Heading towards women—A true account of Women's Studies in Mainland China) (Hong Kong: Qingwen Shuwu).

to get acquainted with alternative approaches to gender, to feminism, to women's history; and to share them horizontally in order to make our ideas mutually available and working for a creation of by-passing volatile networks, events, flexible projects disobeying the mainstream academic institutional control.

What many of us share is the experience of freeing ourselves from the traumas that are linked to modernity/coloniality, affecting the diachronic gender identifications, which are a historian's bonanza yet insufficiently elaborated. After a careful deconstruction of one's exclusion experience, it is reworked into another view, often grounded in re-existence – according to Adolfo Albán-Achinte, as a step away from a negative model to a creation of an alternative reality, and/or reformatting the world or sometimes, contemplating the reasons for our inability to do so.²²

What is at work here is horizontalized networking of different local histories and sensibilities mobilized through several common, yet pluriversal and open, categories. Then we can replace the negative stance entrapping women in the situation of sealed otherness and victimhood, and merely diagnosing our multiple oppressions, with a more positive re-existent position of building an alternative world where no one would be an *other* anymore.

---

22 Adolfo Albán-Achinte (2009): "Artistas Indígenas y Afrocolombianos: Entre las Memorias y las Cosmovisiones: Estéticas de la Re-Existencia", in Adolfo Albán-Achinte: Arte y Estética en la Encrucijada Descolonial (Buenos Aires: Del Siglo).

Part 1
Telling women's stories

Ugifte kvinder som emigrerede fra Island til Kanada og USA 1870–1914: Undersøgelse af det biografiserende kildemateriale¹

I perioden fra 1820 til 1930 emigrerede omkring 2.9 millioner mennesker fra de nordiske lande til USA og Kanada.² I denne artikel vil jeg diskutere en speciel gruppe af emigranter, ugifte kvinder som emigrerede fra Island til Nord-Amerika.

Emigranter fra Island i årene 1870–1914 var omkring 23% af den islandske nations befolkning. Et stort antal kvinder er et specielt kendetegn for den islandske emigration til Kanada og USA i det 19. århundredes sidste halvdel og i begyndelsen af det 20. århundrede. Mænd har generelt været forholdsvis flere blandt emigranter fra de nordiske lande selvom der også er bestemte forskelle. Men ifølge statistikken var kvinder 50,7% af de islandske emigranter i perioden fra 1870 til 1914.³ Til trods for dette er den islandske emigration meget begrænset blevet udforsket ud fra et kønsperspektiv.

Et andet specielt kendetegn ved den islandske emigrationsbevægelse

---

1 Denne artikel bygger på et forskningsprojekt om ugifte islandske kvinder som emigrerede til Nord- Amerika, 1870–1914, og var støttet af Islandske Forskningsråd. Den er baseret på: Sigríður Matthíasdóttir og Thorgerdur Einarsdóttir, “Single women who emigrated from Iceland to North-America, 1870-1914. Forgotten women with agency?”, Scandia. Tidskrift för Historisk Forskning 82:1 (2016), s. 10–34.

2 Her henvises til Finland, Norge, Sverige og Island. Tallene for Finland henviser til årene 1866–1930 og for Island til årene 1870–1925. Hans Norman og Harald Runblom (1987): *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800* (Oslo: Norwegian University Press), s. 291.

3 Se Helgi Skúli Kjartansson og Steinhórr Heidarsson (2003): *Framtid handan hafs: Vesturfarir frá Íslandi 1870–1914* (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan), s. 104, 122–123; Hans Norman og Harald Rönblom (1987), Norman og Runblom, s. 86–88.

var rejsemålet. De fleste islandske emigranter rejste til Kanada, på trods af trenden i de andre europæiske lande, hvor majoriteten rejste til USA. Den største islandske bosættelse var i Manitoba og snart havde byen Winnipeg den største bosættelse af islændinge i Amerika⁴ men de slog sig også ned andre steder i Kanada. Nogle islandske emigranter rejste alligevel til USA, og i 1910 var der et betydeligt antal som boede der også.⁵

Blandt kilder som ofte er blevet brugt i forskningen af emigration er for eksempel befolkningstal men også brevsamlinger og dagbøger. I denne artikel vil blikket derimod specielt blive rettet mod det ”biografiserende” materiale af en anden slags, for det første nekrologer, som indtog en vigtig del af de islandske aviser som blev udgivet i Kanada, og for det andet biografiske opslagsbøger eller leksikon om emigranter, de såkaldte *Vestur-íslenzkar æviskrár*, udgivet i årene 1961–1992 hvor man kan finde korte biografier eller levnedsbeskrivelser af islændinge i Kanada og USA. Både i nekrologer og i opslagsbøger kan man finde oplysninger om et betydeligt antal ugifte kvinder som flyttede fra Island og de ser ud til at have forsørget sig selv, i hvert fald for et stykke tid efter ankomsten til Nordamerika. Men oftest flyttede de til Kanada.

De historiske kilder som jeg har beskrevet her kan man beskrive som ”nedskrivna berättelser som baseras på erfarenheter.” Den finske etnolog Lena Marander-Eklund og den finske historiker Ann-Catrin Östman skriver at de bruger ordet ”biografering” for at henvise til ”såväl biografier skrivna av andra som egenhändigt skrivne levnadsberättelser och memoarer.”⁶ De understreger specielt to punkter. For det første det normative aspekt ved biografering. Der eksisterer ofte en forudsat norm for hvordan der bliver fortalt om et liv og dette gælder i høj grad for de kilder som er diskuteret her. Der indgår således en magtdimension i den biografiske fortælling. På den anden side er

---

4 Gunnar Karlsson (2000): *Iceland's 1100 years: History of a Marginal Society* (Reykjavik: Mál og menning), s. 236–237.

5 Helgi Skúli Kjartansson og Steinhórr Heidarsson, s. 97.

6 Lena Marander-Eklund og Ann-Catrin Östman (2011): «Biografiska betydelser – norm och erfarenhet i levnadsberättelser», i (red.) Lena Marander-Eklund og Ann-Catrin Östman: *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser* (Gidlunds Förlag), s. 7.

biografering også en personlig ”betydelsesfuld handling”. Den som biografiserer forhandler også om sin position i samfundet og kan tilskrive sig aktørskab og subjektivitet.⁷

De to dimensioner som er blevet diskuteret ser også ud til at gælde for disse typer af kilder. De er helt klart placeret indenfor de normative rammer. Det som er understreget eller fremhævet i en nekrolog, og det som er udeladt fortæller både hvad vedkommende forfatter mener er vigtigt, og hvad den vedkommende kultur lægger vægt på.⁸ På den anden side giver disse genrer også en mulighed for at skrive om kvindernes personlige kvaliteter og deres bedrifter eller præstationer. Dette betyder at der er en mulighed for at tilskrive kvinderne aktørskab og subjektivitet og det er klart at forfatterne ofte brugte anledningen til at beskrive kvindernes aktørskab inden for den diskursive ramme som var åben for dem. Desuden, uden at være kilder i sig selv for kvindernes vedkommende, kan nekrologerne og levnedsbeskrivelserne også tjene som en indgang til at finde andre kilder som kan give oplysninger om deres livsforløb.

Dette materiale har den fordel at det er muligt at få indsigt i og undersøge aktørskab hos en bredere gruppe af såkaldte ”normale kvinder”. I den henseende er det også interessant at henvise til den amerikanske historiker Joy K. Lintelmans arbejde om ugifte kvinder som emigrerede fra Sverige til Nordamerika.⁹ Hun har for eksempel skrevet om en svensk kvinde, Mina Andersson, som emigrerede da hun var ung og ugift. Hendes memoarer er en af kilderne til Vilhelm Mobergs udvandrer noveller. Her diskuterer Lintelman den store indflydelse som disse noveller, ifølge hende, havde på de svenske emigrantkvinders image, og henviser til Kristina Nilsson, kvinden som

---

7 Lena Marander-Eklund og Ann-Catrin Östman, s. 8

8 Se Annadís Gréta Rúðólfsdóttir (1997): «'Aldrei thú á adra skyggdir': Stada sjálfsins í minningargreinum og vídtölum» i (red.) Helga Kress og Rannveig Traustadóttir: Íslenskar kvennarannsóknir – Erindi flutt á ráðstefnu í október 1995 (Reykjavík: Rannsóknastofa í kvennafræðum), s. 41–50.

9 Joy K. Lintelman (1991): «'On my own': Single, Swedish and female in turn-of-the-century Chicago», i (red.) Philip J. Anderson og Dag Blanck: Swedish-American life in Chicago: Cultural and urban aspects of an immigrant people, 1850–1930 (Uppsala: Uppsala University Press), s. 91; Joy K. Lintelman (2005): «Between the mundane and the memorable: The letters of single and married Swedish immigrant women», *The Swedish American Historical Quarterly*, 56: 2–3 April-July, s. 170.

ikke ville forlade sit land, som aldrig tilpassede sig, og led af ”hjemve som kun blev besejret i døden”. Ifølge Lintelman så ignorerer denne ”Kristina” arketype ”majoriteten af svenske emigrantkvinder, ligesom Mina, som bestemte selv at rejse” og ”opnåede mange af de formål som de havde sat sig for med at emigrere”.¹⁰

Forskningen i det ovennævnte materiale giver anledning til at sætte den hypotese frem at der findes en gruppe af kvinder som er blevet ”glemt” eller ikke blevet gjort rede for, hverken i den islandske emigrations historie eller i islandsk kvinde- og kønshistorie. Det er ugifte kvinder som emigrerede til Amerika. De hører ikke til den islandske embedsmandsklasse, men de er heller ikke tjenestepiger eller var det i hvert fald kun i en kort tid, hvis de overhovedet var det. De er noget derimellem, så at sige, og det er vigtigt at definere hvad deres position egentlig er. Her er det hævdet at disse kvinder var i besiddelse af en bestemt ”kapital”¹¹ for at henvise til Pierre Bourdieus koncept, økonomisk, kulturelt eller socialt. De havde noget andet med sig, som for eksempel en slags uddannelse, en form for ”karriere” eller en slægt og disse faktorer er vigtige angående deres muligheder for aktørskab.

Denne idé bygger bl.a. på en forskning i førnævnte nekrologer og levnedsbeskrivelser, hvor der netop findes oplysninger om et antal af ugifte emigrerende kvinder. Den viser at kvinderne ikke tilhører de højere sociale lag men som det er blevet nævnt ser de heller ikke ud til at have været tjenestepiger hele deres liv. Det bør nævnes at stillingen som tjenestepige var dengang det mest almindelige kvindelige arbejde eller erhverv. Den kanadiske historiker Eva St. Jean har vist at ifølge kanadisk census i år 1931 arbejdede 58% af skandinaviske kvinder i service industrien, specielt som tjenestepiger i hjemmet.¹²

Nekrologer har ofte på mange måder et standardiseret præg, men i nekrologer om kvinder bliver det for eksempel gerne beskrevet hvor-

---

10 Joy K. Lintelman (2009): *I go to America: Swedish American Women and the Life of Mina Anderson* (Minnesota: Minnesota Historical Society Press), s. 4–9.

11 Pierre Bourdieu (1984): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).

12 Eva St. Jean (2004): «Swedes on the Move: Politics, culture, and work among Swedish immigrants in British Columbia, 1900–1950» (Upubliceret doktoravhandling fra University of Victoria): https://dspace.library.uvic.ca/bitstream/handle/1828/481/st_jean_2004.pdf?sequence=1 (hentet 30-12-14), s. 115.

dan kvinder på forskellige måder satte andres behov i forsædet. På den anden side kan disse kilder også undersøges som kilder om kvindeligt aktørskab. For det første kan her nævnes Jóhanna Ketilsdóttir (1856–1908) som ”døde i sit hjem” i Winnipeg i november 1908. Hun er et eksempel på en kvinde som faktisk ville være glemt hvis det ikke var for en nekrolog i den islandsk-kanadiske avis, *Lögberg*.¹³ I nekrologen kan man læse om en selvstændig kvinde som nød en god position i samfundet og som forsørgede sig selv og sin familie hele sit liv som en slags ”entreprenør”, med egen drift eller virksomhed. Hun var født i Borgarfjörður i Østisland år 1856 men flyttede 22 år gammel til Seydisfjörður, også i Østisland. Der oprettede hun et spisested, en form for restaurant (*greidasala*) sammen med sin mand som de drev i nogle år. Det er klart at hun ikke har været stedets lovformlige ejer, eftersom gifte kvinder ikke var økonomisk selvstændige på denne tid. Men det er også klart at hun drev stedet sammen med sin mand. Nekrologen tilkendegiver en slags højdepunkt i hendes professionelle liv da hun blev den første forstanderinde ved det nystiftede hospital i byen Seydisfjörður, i året 1898. Dette var, ifølge nekrologen, ”betragtet som en prægtig og ansvarsfuld stilling og resultatet var at hendes ansøgning blev godtaget”. I 1903 flyttede Jóhanna Ketilsdóttir til Kanada, og var da blevet enke. I avisen *Lögberg* fremkommer at hun ”tog syning” (*tók sauma*) som det blev kaldt, specielt for børn og unge og tog piger i kost og logi.¹⁴ I hvert fald var hun en kvinde som havde muligheder og fandt ud af hvordan hun, til en vis grad, kunne forme sit eget livsløb.

Et andet eksempel på en kvinde som jeg vil diskutere her er Anna Sigríður Guðmundsdóttir Sigbjörnsson (1876–1951).¹⁵ Anna var fra Vopnafjörður i Østisland men opholdt sig i Reykjavík en vinter for at lære syning. Hun var 27 år gammel da hun flyttede til Winnipeg i Kanada. Der blev hun gift og bosatte sig sammen med sin mand i Leslie i Saskatchewan. Anna var måske ikke det man på Island kaldte at være ”af en fornem slægt” (*ættstór*) men det er alligevel klart at hun havde nogle ”gode” familiemæssige relationer. Nekrologen vidner også om

---

13 J., ”Eftirmáli”, *Lögberg*, 28. januar, 1909, s. 7.

14 J., ”Eftirmáli”, s. 7.

15 Björgvin Guðmundsson, ”Anna systir - Minning”, *Lögberg* 18. oktober, 1951, s. 4.

vigtigheden af at gøre rede for disse relationer. Desuden havde Anna et talent som blev højt værdsat blandt islændinge i Kanada, hun var ”litterær” så at sige, poetisk begavet i den forstand at hun beherskede metrik eller verslære (*hagmælt*). Dette talent ser hun ud til at have dyrket hele sit liv.¹⁶ Desuden havde hun ganske nære relationer til et litterært samfund som opstod i Leslie ved århundredeskiftet 1900.¹⁷

Generelt sagt så er disse kilder et bevis på variation i kvindernes situation og levemåde. Her kan man finde mobile, rejsende kvinder som Gudný Thorvaldsdóttir (1871–1946) som for eksempel arbejdede på hoteller i Skotland i otte år før hun flyttede til Kanada.¹⁸ Der er flere kvinder som lærte et håndværksfag, oftest syning, men også andre fag, enten før de emigrerede eller efter ankomsten til Nordamerika. Et eksempel er Elín Sigurdardóttir Hall (1883–1960). Hun var 17 år gammel da hun emigrerede fra Skagafjörður i Nordisland til Kanada og giftede sig aldrig men lærte syning og forsørgede sig på den måde. Desuden var hun en god sangerinde, ifølge levnedsbeskrivelsen, og aktiv som amatørskuespiller i Winnipeg.¹⁹

Forskningen i de ovennævnte kilder er i en begyndende fase. Men de resultater som er blevet opnået indtil nu viser at de kan tjene som en indgang til at undersøge islandsk emigration og islandsk kvinde- og kønshistorie ud fra en ny indfaldsvinkel. De viser at der eksisterer en gruppe af emigrerende kvinder som næsten ikke har været synlige inden for islandsk historieforskning og som er interessant at undersøge ud fra spørgsmål om aktørskab og muligheder for at udforme sit eget livsforløb.

---

16 Björgvin Guðmundsson, ”Anna systir – Minning”, s. 4.

17 See Walter J. Lindal (1955): *The Saskatchewan Icelanders: A strand of the Canadian Fabric* (Winnipeg: Columbia Press), s. 142–144.

18 Se S. Ólafsson, ”Gudný Thorvaldsdóttir látin”, *Lögberg* 30. maí 1946, s. 7; Hallgrímur Pétursson og Guðrídur Símonardóttir. *Nidjatal II b.* (1989), (red.) Ari Gíslason (Reykjavík: Thjóðsaga), s. 305.

19 *Vestur-íslenzkar æviskrár I.b.* (1961), (red.) Benjamín Kristjánsson (Akureyri: Bókaforlag Odds Björnssonar), s. 153, 190; ”70 ára”, *Heimskringla* 4. febrúar 1953, s. 1.

Barnlöshet och befolkningspolitik

Mitt paper handlar om barnlöshet som historisk kategori och hur de problemformuleringar som kategorin inbegriper har sett ut och förändrats historiskt. I det följande diskuterar jag hur barnlöshet under 1940-talet konstruerades som ett ”individuellt” respektive ”samhälleligt” problem och fungerade som en kategori som både kunde tas till utgångspunkt och bli föremål för politiska uttolkningar och ingripanden. Det anknyter till mitt postdokprojekt som handlar om barnlöshetens politiska kulturhistoria och hur normer för fertilitet, reproduktion och familjebildning kom till uttryck i de kategorier som är inbegripna i utformningen av politikområden som befolknings-, familje- och reproduktionspolitik.

I denna text utvecklar jag temat om kategorins politiska implikationer i relation till 1940-talets befolkningspolitiska diskussioner genom att studera den i ett avgränsat källmaterial: medlemsbladet *Svenska Familjevärnet* som gavs ut 1941–1948 av Riksförbundet Svenska Familjevärnet.¹ Svenska Familjevärnet var en pronatalistisk intresseförening som engagerade sig starkt i befolkningsfrågan.² Ett av dess syften

---

1 1942 bytte föreningen namn till [Svenska] Befolkningsförbundet Familjevärnet (även Befolkningsförbundet – Svenska familjevärnet), senare förkortat [Svenska] Befolkningsförbundet, och 1949 bytte medlemsbladet namn till *Social aspekt*. För enkelhetens skull väljer jag att tala om Familjevärnet.

2 För presentation, se Ann-Katrin Hatje (1974): *Befolkningsfrågan och välfärden: Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 40-talen* (Stockholm: Allmänna Förlaget), s. 59–62. Eftersom mitt studieobjekt inte är föreningen gör jag inga försök att karaktärisera den med avseende på ”politiska” tendenser eller i relation till frågor om rasbiologi och eugenik som var centrala inslag i tidens befolkningspolitiska diskussioner.

var att bedriva opinionsbildning för att medvetandegöra om frågans betydelse, exempelvis vikten av ökad nativitet och att upprätthålla en ”stark och sund svensk folkstam”. Ett annat var att underlätta familjebildning och att stärka de barnrika familjernas ställning.³ Föreningen ställde sig bakom en omfördelningspolitik som skulle medföra ekonomisk utjämning mellan barnlösa och barnrika inom de olika inkomstklasserna (snarare än mellan klasserna som förespråkades av bland andra Tage Erlander) och i en artikel pekade föreningens ordförande, bondeförbundaren och statistikern Sten Wahlund, ut ”de ensamstående och de barnlösa familjerna” som den främsta skattereserven.⁴ Ställningstagandet för de barnrika familjerna innebar att gränser drogs gentemot de med få eller inga barn och att grupperna uttalat ställdes mot varandra – samtidigt som föreningen gjorde anspråk på att förena barnrika och barnlösa i sin strävan att verka för en ”konstruktiv befolkningspolitik”.⁵

I medlemsbladets diskussioner var barnlöshet ett centralt begrepp men innebörden var inte given. Exempelvis var det inte självklart vad barnlöshet var för slags problem, för vem eller vilka, eller hur problemet skulle lösas. I det följande ska jag visa hur kategorin upprättades på sätt som gjorde den till del av olika politiska överväganden.⁶ Jag kommer dels att uppehålla mig vid hur relationen mellan barnlösa och barnrika artikulades, dels diskutera hur den ofrivilliga barnlösheten formulerades som ett problem som kunde föranleda politiska hänsyn och åtgärder. Även om framställningen är tentativ och skissartad pekar den på betydelsen i att göra politikens mer underförstådda kategorier till föremål för historiserade analys.

---

3 Kurt A Bengtsson (1941): ”Anmälan”; osign. (1941) ”Ur våra stadgar”, Svenska Familjevärnet, 1: 1.

4 Sten Wahlund (1943): ”Befolkningsförsvaret”, Svenska Familjevärnet, 3: 1. För utförlig diskussion om hur barnkostnaderna skulle fördelas, se Hatje, kap. 3.

5 Sten Wahlund (1942): ”Ingen bör klandra...”, Svenska Familjevärnet, 2: 3.

6 Jag vill understryka att det inte handlar om att urskilja en enhetlig tendens i materialet med föreningen Svenska Familjevärnet som entydig avsändare. I medlemsbladet förekom signerade och osignerade artiklar, inlägg av utpräglad debattkaraktär såväl som referat och redogörelser, insändare, pressklipp och excerpter från andra håll i debatten, tecknade illustrationer och fotografier, samt information om föreningens verksamhet.

Konkurrerande grupper – obestämda kategorier

Befolkningsfrågan är ett av de mest utforskade inslagen i det svenska 1900-talets politiska debatt och är nära förknippad med Alva och Gunnar Myrdals omtvistade bok *Kris i befolkningsfrågan* (1934) som likaså har ägnats åtskilliga studier.⁷ I det här sammanhanget räcker det med att konstatera att befolkningsfrågan upptog stor del av Familjevärnets verksamhet. Något som underströks särskilt var behovet av att skapa enighet, att inte – som Sten Wahlund skrev i medlemsbladets första nummer – låta befolkningsfrågan bli en ”politisk stridsfråga” med stöd av endast en minoritet utan att verka för att den skulle ”lyftas över de politiska partierna” och vara en angelägenhet för hela befolkningen.⁸ Motsättningarna som skulle överbryggas var inte enbart kopplade till skilda politiska och ekonomiska intressen, utan en ”rationell befolkningspolitik” var – som det uttrycktes i ett annat nummer – ett gemensamt intresse för landsbygd och storstad.⁹

Idealt borde befolkningsfrågan vara ett intresse som hela befolkningen slöt upp kring. I praktiken fanns dock en rad problem. Till problembeskrivningen hörde å ena sidan att människor underlät att skaffa barn och å andra sidan att familjer som hade många barn var ekonomiskt och materiellt utsatta. Barnfamiljernas utsatthet, och samhällets ”barnfientliga mentalitet”, var återkommande teman i medlemsbladet. En konkret fråga gällde bostäder, där barnfamiljernas svårighet att hitta boende förklarades med att de konkurrerades ut av familjer som inte hade barn. En artikel slog fast att ”[f]lerbarnsfamiljerna äro fattiga, emedan de ha barn” och att kostnaderna för barn gjorde att flerbarnsfamiljens levnadsstandard låg väsentligt under de barnlösa: det var ”tack vare sin penningstyrka” som ”de barnlösa och barnfattiga med lätthet [kunna] lägga under sig alla goda bostäder”.¹⁰

På flera håll i medlemsbladet pekades spänningar ut mellan barnlösa

---

7 En bra sammanfattning av befolkningsfrågan och forskningsläget ges av Petter Tistedt (2013): *Visioner om medborgerliga publik: Medier och socialreformism på 1930-talet* (Höör: Symposion), s. 41–46.

8 Sten Wahlund (1941): ”Livsfrågan över partierna”, Svenska Familjevärnet, 1: 1.

9 Osign. (1941): ”Landsbygd och storstad”, Svenska Familjevärnet, 1: 2.

10 Gunnar Fischer (1941): ”Billiga 3-rumslägenheter räddning ur bostadseländet”, Svenska Familjevärnet, 1: 1; jfr Folke Borg (1941): ”Familj med 4 barn söker en våning”, Svenska Familjevärnet, 1: 3.

och barnrika – spänningar som ibland kunde innebära konkurrens och regelrätt konflikt. I flera artiklar omtalades de barnlösa inte bara som privilegierade utan även som egoistiska och ovilliga att bidra till det gemensamma bästa. Dels sades de vara ovilliga att för egen del sätta barn till världen, dels framställdes de som ovilliga att på andra sätt bidra till befolkningsfrågans lösning, exempelvis genom att ställa upp på en ekonomisk omfördelningspolitik.¹¹

I detta kan två saker preliminärt noteras. För det första går det att i diskussionerna skilja mellan vad som förenklat kan beskrivas som barnlöshet på olika nivåer. En nivå handlade om avsaknaden av barn inom äktenskapet, det vill säga hos det enskilda (gifta) paret. Denna förutsattes oftast vara frivillig och antogs hänga samman med vilja till materiellt välstånd och bekvämlighet. De sjunkande födelsesiffrorna kunde – som det uttrycktes på andra håll i debatten – i det avseendet förstås som en rationalisering av sexuallivet med barnbegränsning som ett medvetet syfte.¹² En annan nivå var den samhälls- och handlade om nedgången i födelsetal som återfanns inom hela eller olika delar av befolkningen. Denna ”aggregerade” barnlöshet var mer svårförklarlig men desto viktigare att åtgärda eftersom, som det konstaterades i en artikel om den sjunkande nativiteten bland industriarbetarna, en spridning av denna tendens skulle ”leda vårt folk i fördärvet”.¹³

Det andra som kan noteras var att gränsen för att klassificera någon som ”barnlös” inte gick mellan att ha eller att inte ha barn. Två termer som återkommande användes jämte varandra var barnlös och barnfattig vilket indikerar att det inte gjordes någon principiell skillnad mellan att ha inga eller att ha få barn. Snarare än att vara en absolut kategori framstår barnlöshet som något på en glidande skala, och den kritiska gränsen – eller den gräns där stödjande åtgärder blev aktuella – gick vid de ”barnrika” familjerna där barnantalet inte specificerades men allt som oftast tycks ha uppgått till fyra eller fler.¹⁴

---

11 För exempel se Per Johannes (1941): ”De som ingenting vilja”; Wille Engdahl (1941): ”Idrotten och nativiteten”; Kurt Bengtson (1941): ”De barnrikas deklassering”; K.B (1944): ”Andras ungar”, Svenska Familjevärnet, 1: 1, 1: 1, 1: 4, 4: 2.

12 Åsa Lundqvist (2007): Familjen i den svenska modellen (Umeå: Boréa), s. 48–54.

13 Red. (1941): ”En folkgrupp som dör”, Svenska Familjevärnet, 1: 2. Kurs. i original.

14 I Gunnar Fischers artikel om bostadssituationen angavs fem exempel på familjer för vilka

De här sätten att uppfatta barnlöshet hade konsekvenser för vilka åtgärder som ställdes i förgrunden. Som nämndes ovan förespråkade Familjevärvet en "horisontell utjämningspolitik" som innebar ekonomisk utjämning mellan barnlösa respektive barnrika *inom de olika inkomstklasserna*.¹⁵ Till de "barnlösa" hänfördes emellertid inte bara ensamstående (ungkarlsskatt var för övrigt också ett begrepp som förekom i diskussionerna) eller par utan barn utan också äldre personer vars (vuxna) barn hade flyttat hemifrån. De "barnlösa" var långt ifrån en homogen grupp som krävde några särskilda hänsyn eller omtankar, annat än att uppmanas att låta de egna intressena underordnas det överordnade intresse som, enligt retoriken, handlade om nationens och folkets framtid.¹⁶

Alternativa problemformuleringar – alternativa åtgärder

I diskussionerna som sammanfattats ovan framställdes barnlöshet inte som ett problem som drabbade en "minsta enhet" i form av paret eller (än mindre) den enskilda individen. Att vissa grupper eller individer saknade barn kunde tvärtom framhållas som önskvärt.¹⁷ Problemformuleringen handlade snarare om vilka konsekvenser fortsatt sjunkande födelsesiffror skulle ha för landets befolkning.

---

bostadssituationen var kritisk, där barnaskarans storlek – i fallande ordning – var 7, 5, 5, 3 samt 2 barn. Det var inte heller givet hur många barn som var "många" och hur många som var "normalt"; i en artikel om spädbarnsvård framhöll läkaren Curt Gyllenswärd att "normalfamiljen" borde utgöras av "far, mor och 4 barn". Curt Gyllenswärd (1941): "Bättre och fler barn", Svenska Familjevärvet, 1: 3.

¹⁵ Hatje, s. 110–118.

¹⁶ Se Gunnar Fischer (1941): "Sinnesändring och barnutjämning"; Sten Wahlund (1942): "Ingen bör klandra..."; Wahlund (1944): "Starka rättviseskäl"; Wahlund (1946): "Otillräcklig kompensation"; Wahlund (1948) "Barnlösa – Barnfattiga – Barnrika: en ekonomisk omfördelning", Svenska Familjevärvet, 1: 4, 2: 3, 4: 1, 6: 1, 8: 2. I medlemsbladet hänvisades även till nativitetsfrämjande åtgärder som utförts utomlands, exempelvis det italienska systemet med bosättningslån som successivt avskrevs för varje barn som föddes i familjen. Om befolkningspolitiken i Italien, Frankrike och Tyskland, se Maria Sophia Quine (1996): *Population policy in twentieth-century Europe: Fascist dictatorships and liberal democracies* (London & New York: Routledge).

¹⁷ Se exv. Curt Gyllenswärd (1941): "Bättre och fler barn", Svenska Familjevärvet, 1: 3. Relationen mellan "kvantitet" och "kvalitet" i befolkningspolitiken har behandlats av Ann-Sofie Källemark [Ohlander] (1980): *More children of better quality? Aspects on Swedish population policy in the 1930s* (Uppsala: Uppsala universitet); 1930- och 40-talens steriliseringspraktiker och dess rashygieniska kopplingar av Mattias Tydén (2002): *Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935–1975* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International).

Men det fanns de som utmanade denna förståelse genom att framhålla att de som saknade barn kunde uppleva sin barnlöshet som ett problem.¹⁸ Med detta ifrågasattes det både uttalade och underförstådda antagandet att barnlöshet i de flesta fall var frivillig i bemärkelsen att det var något individen – exempelvis av ekonomiska skäl – själv hade valt. Vidare kunde denna ofrivilliga barnlöshet, i ljuset av befolkningsfrågan, lyftas fram som en relevant politisk problemformulering och framhållas som något som borde föranleda insatser från samhällets håll.

Detta var fallet i den insändare där signaturen Fru L.K. undrade huruvida Familjevärnet, när de diskuterade hur försörjningsansvaret för barn kunde bäras av större delar av befolkningen, hade tagit hänsyn till de som ”så gärna *vilja* ha barn men av någon anledning inte kunna?”. Brevskrivaren befann sig själv i den situationen och beskrev hur hon och hennes make, ”sedan befolkningsfrågan blev aktuell”, allt som oftast fick frågan varför de inte hade barn. ”Det är inte roligt att behöva redogöra för orsaken för både kreti och pleti, det kan jag försäkra.”¹⁹

Det intressanta med inlägget är hur brevskrivaren tog avstamp i den egna situationen och kopplade den till en övergripande problematik. Å ena sidan framhöll hon att hennes privata problem inte var mycket att orda om. Å andra sidan var det i relation till de pågående befolkningspolitiska diskussionerna, den utbredda oron för nativiteten samt åtgärderna för att främja familjeliv och folkhälsa som hon utformat det förslag som presenterades för medlemsbladets läsare:

Nu skall man väl inte syssla för mycket med sig själv och sina känslor när det gäller en sak som rör hela folket och allas vår framtid. Jag skriver också detta bara som en utgångspunkt för ett förslag som måhända kunde intressera Svenska Familjevärnet. Såg i n:r 2 att doc. Gyllenswärd ville ha en statlig spädbarnskontroll, och det var då jag kom att tänka på att *staten kanske också skulle kunna ordna så att alla som inte kunna få barn bliva undersökta och behandlade av specialister*. Det skall

---

18 Jfr Sofia Kling (2010): ”’Jag har närt en helig önskan och längtan’: Kvinnlighet, moderskap och sexualitet hos ofrivilligt barnlösa kvinnor i Sverige 1936–1943”, *Tidskrift för genusvetenskap*, 3.

19 Fru L.K. (1941): ”De ofrivilligt barnlösa: Ett diskussionsinlägg”, *Svenska Familjevärnet*, 1: 4.

ju finnas så bra behandlingsmetoder nuförtiden. Både kvinnor och män, och särskilt männen tror jag, dra sig nu för att rådfråga läkare i en sådan angelägenhet. Men skyggheten skulle nog försvinna om alltsammans bleve en *medborgerlig rättighet* och den nödvändiga behandlingen kunde ges på t. ex. särskilda kliniker i vissa städer.²⁰

Utgångspunkten för fru L.K.:s förslag var att barnlöshet hade medicinska eller fysiologiska orsaker, och att det därigenom kunde åtgärdas med hjälp av den medicinska vetenskapen. Detta sätt att formulera problematiken anknyter till den uppfattning som vid samma tid lyftes fram av läkaren Axel Westman, som skulle nå världsberömmelse med hormonpreparatet Gonadex som lanserades 1948 som ett botemedel mot sterilitet. Westman kopplade samman den ofrivilliga barnlösheten med befolkningsfrågan och framhöll den som ett problem som samhället borde ägna mer uppmärksamhet och resurser. Bland annat menade han att befolkningsfrågan borde utforskas ur medicinsk synvinkel, vilket föranledde fokus på behandlingar mot sterilitet och infertilitet.²¹

Förståelsen för barnlöshet som ett medicinskt problem som motiverar läkevetenskapens ingripanden kan i en mening förstås som en medikalisering av kategorin.²² Samtidigt illustrerar fru L.K.:s tal om medborgerliga rättigheter, liksom de explicita kopplingarna till befolkningsfrågan, hur den barnlöshet som drabbade enskilda individer kunde pekas ut som ett problem som genom statens försorg kunde lösas. I senare nummer av medlemsbladet skulle liknande idéer läggas fram, exempelvis förslaget att systemet med mödravårdscentraler skulle byggas ut till att innefatta fertilitetsrådgivning och ekonomiskt stöd i samband med behandling. På så vis skapades en brygga mellan individens

---

20 Ibid. Kursiveringar i original.

21 Christer Nordlund (2008): *Hormoner för livet: Endokrinologin, läkemedelsindustrin och drömmen om ett botemedel mot sterilitet 1930-1970* (Lund: Arkiv förlag), s. 65-73.

22 Jfr Margaret March & Wanda Ronner (1996): *The Empty Cradle: Infertility in America from Colonial Times to the Present* (Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press), s. 2-3; Gay Becker & Robert D. Nachtigall (1992): "Eager for medicalisation: The social production of infertility as a disease", *Sociology of Health & Illness*, 14: 4; Robin E. Jensen (2016): *Infertility. Tracing the history of a transformative term* (University Park: The Pennsylvania State University Press).

och samhällets intressen, eller som förslaget om rådgivningscentraler avslutades: "Skapandet av en sådan hjälpmöjlighet för de människor det här gäller skulle, utom att det säkert löste många personliga problem, vara ett naturligt led i en aktiv befolkningspolitik."²³

Att intresset för ofrivillig barnlöshet (eller den ofrivilliga steriliteten som det ofta kallades) var en viktig aspekt av befolkningsfrågan har påtalats av idéhistorikern Christer Nordlund i en studie av Gonadex och hormonbehandlingarnas historia. Han föreslår att uppmärksamhet vid "positiva" försök att främja reproduktionen kan ge fördjupad kunskap om de ideal och praktiker som förknippas med folkhemmet och framväxten av en modern välfärdsstat. Jag instämmer i Nordlunds förslag och analyser, bland annat att utvecklingen av sterilitetsbehandlingar svarade mot kollektivistiska ideal (och inte enbart individualistiska anspråk som det inte sällan antas).²⁴ Detta tema skulle kunna utvecklas: bland annat skulle relationen mellan särintressen och allmänintressen och hur dessa har förhandlats inom detta område förtjäna ytterligare studier.²⁵ En relaterad aspekt handlar om medborgerliga rättigheter och möjligheterna att vara en god medborgare, något som både de som tog ställning för de "barnlösa" och för de "barnrika" kopplade upp argumentationen mot.²⁶

Vad den här texten har visat är att kategorin "barnlös" var en viktig del av 1940-talets befolkningspolitiska diskussioner och att de sätt på vilka kategorin utformades hade konsekvenser för vilka åtgärder som lyftes fram som relevanta. Avslutningsvis vill jag föreslå att detta kan tas som utgångspunkt för vidare studier av hur politikområden har utformats historiskt. Om kategorin under 1930- och 40-talen var en uttalad del av de befolkningspolitiska övervägandena, är frågan hur (eller huruvida) den inbegreps i de överväganden som senare kom att benämnas "familjepolitik". En analys som sätter kategorin i centrum skulle kunna bidra till kunskapen om hur dessa politikområden har

---

²³ Anna Lisa Söderblom (1942): "Sterilitet och mödravårdscentraler", Svenska Familjevärnet, 2: 1.

²⁴ Nordlund, s. 18, 72, 220.

²⁵ Jfr Elaine Tyler May (1995): *Barren in the promised land: Childless Americans and the pursuit of happiness* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).

²⁶ Se Kurt Bengtsson; Fru L.K.

upprättats och förhållit sig till varandra, samtidigt som det uppmunt-
rar till historiserande studier av frågor som idag ofta hänförs till om-
rådet reproduktionspolitik.²⁷

---

27 Om relationen befolkningspolitik–socialpolitik–familjepolitik, se Ohlander [Kälvemark], s. 22–25; jfr Ohlander (1988): *Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken* i Klaus Misgeld, Klas Molin & Klas Åmark, *Socialdemokraternas samhälle: SAP och Sverige under 100 år* (Stockholm: Tiden); för diskussion se Annika Berg (2009): *Den gränslösa hälsan: Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis), s. 319–324. Om svensk reproduktionspolitik, se Carolina Jonsson Malm (2011): *Att plantera ett barn: Internationella relationer och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik* (Lund: Lunds universitet); Helena Tinnerholm Ljungberg (2015): *Omöjliga familjen: Ideologi och fantasi i svensk reproduktionspolitik* (Stockholm: Stockholms universitet). För exempel på hur reproduktionspolitiken kan historiseras se Susanne Lettow (2015): "Population, race and gender: on the genealogy of the modern politics of reproduction", *Distinktion: Journal of Social Theory*, 16: 3.

Female biographies, social service, and social mobility

Why use biographic case studies to discuss social mobility?

While analyses based on massive datasets provide information on large-scale structural developments in society, detailed case studies enable a closer look at the experience of social mobility. They shed light on exactly how individuals managed to seize the opportunities offered by contemporary society, and how they accumulated social capital – connections, networks, values, traditions – which supported their integration into a particular social class. As Toril Moi has suggested, social capital is above all a matter of personal relations, which are variable and often contradictory in nature. Therefore the analysis cannot remain on the level of generalities but must show precisely how specific social institutions and practices influence an individual's choices and strategies. Moreover, whereas large datasets often favour a patrilinear approach and/or centre around male breadwinners, biographic case studies afford a view of women's social mobility and also of the strategic role they often played in individual families' social advancement or in the preservation of the social status acquired.¹

This paper introduces two biographic case studies of women who worked in Finnish poor relief in the years 1890–1920. During this

---

1 Toril Moi (1999): "Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture", in Toril Moi: *What is a Woman? And Other Essays* (New York: Oxford University Press) p. 295. As for the use of biographies in research on social mobility, the author wishes to thank the participants of the TORCH 'Rags to Riches' workshops (University of Oxford) in 2015 and 2016 for inspiring discussions.

period of time, education and other incipient social services became an expanding branch in Finland. A network of primary and secondary schools, hospitals, mental hospitals and poorhouses was established. New occupational openings emerged especially for women, because education and care were regarded as motherly duties which constituted the feminine sphere of society.

There is a strong link between the emergence of the new feminine occupations and the birth of the Finnish middle class. A professional career in education or social service could become a woman's way of integrating into the modernising and professionalising society which gradually replaced the traditional society based on the four estates. By analysing the lives and careers of women working in poor relief it is possible to explore early public sector social service as a place for intersections of gender and social class.

The two women discussed in this paper represent the grassroots level of Finnish poor relief. They worked as rural poorhouse directors at the turn of the century – one started her career in 1892 and the other in 1910. The paper suggests that both women used their occupational position as a means of regulating their social mobility vis-à-vis the emerging Finnish middle class. Their diverse paths as well as the generational differences between them reflect the heterogeneity of the Finnish middle class.

The Finnish middle class was a layered construction without a specific class consciousness. Most individuals who belonged to this socio-economic group can nevertheless be characterised by their shared belief in education as a means for social advancement.² The lower part of the middle class came to consist of wealthier freeholder peasants, artisans, petty bourgeoisie as well as lower-ranking white-collar employees with a certain level of education. The upper part of the middle class comprised, first, wealthier entrepreneurs and second, individuals with academic degrees: grammar school teachers, doctors, lawyers, clergymen and higher officials.³ The latter group was regarded as the

---

2 Risto Alapuro (1985): "Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan", in (eds) Tapani Valkonen et al.: *Suomalaiset: yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana* (Helsinki: WSOY), pp. 70–73.

3 See also Alapuro, pp. 70–73; Pertti Haapala (1995): *Kun yhteiskunta hajosi* (Helsinki:

Finnish rising intelligentsia.⁴

The status of the new feminine occupations within the middle class was ambivalent. On the one hand, the rising intelligentsia promoted them as a specific kind of motherhood, which itself was regarded as the very basis of female citizenship. An elevated vocational ethos like this made the new feminine occupations an acceptable choice for women recruited from the upper ranks of society.⁵ On the other hand, although specific training was needed to enter these occupations, no academic education was required. Therefore the new positions were not completely beyond the reach of the women from the lower social strata. This ambivalence makes the feminine occupations an interesting framework for a study on women's social mobility.

The paper proceeds as follows: The first case focuses on the birth and feminisation of the occupation of poorhouse director by introducing a middle-class widow, who represents the first generation of female poorhouse directors in the 1890s. The second case demonstrates how the change in society was reflected in the recruitment of poorhouse directors in the 1910–1920s. The main protagonist is an aspiring daughter of a poor maidservant, who became a poorhouse director one generation later and the first chairwoman of their professional association.

Case 1: Social Service as a Middle-Class Survival Strategy

How could a middle-class widow with limited economic means sup-

---

Painatuskeskus), pp. 99–127. The structure of the Finnish upper middle class resembles that of the German bourgeoisie, which was characterised by a division between propertied bourgeoisie (*Besitzbürgertum*) and educated bourgeoisie (*Bildungsbürgertum*). According to John Tosh, a similar division can be applied to Victorian England. David Blackbourn (1991): “The German Bourgeoisie: An Introduction”, in (eds) David Blackbourn & Richard J. Evans: *Essays on the social history of the German middle class from the late eighteenth to the early twentieth century* (New York: Routledge), pp. 1–17; John Tosh (1999): *A man's place: Masculinity and the middle class home in Victorian England* (New Haven & London: Yale University Press), pp. 11–13.

4 The new upper middle-class intelligentsia was a ‘rising’ one in regard to the old literati of the traditional system of four estates. Kai Häggman (1994): *Perheen vuosisata: perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS), pp. 23–26.

5 Anne Ollila (1998): *Jalo velvollisuus: virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa* (Helsinki: SKS), p. 44; Alex Snellman (2014): *Suomen aateli: yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939* (Helsinki: University of Helsinki Press), p. 204, 207.

port her children and protect them from downward social mobility? The acceptable occupations were few and the wages usually low.⁶ This was the problem Hanna Tamminen (b. 1854), the wife of a treasurer, faced after the sudden death of her husband in 1887. Her career choice illustrates the gender and class related ideals associated with occupational openings in poor relief in the 1890s.

The Tamminen family stood at the threshold of the rising intelligentsia. Having attended grammar school, both Hanna and her husband had a more extensive education than most of their contemporaries.⁷ However, their social status remained ambivalent, first because of their background among the freeholder peasantry, and second because the husband did not have a university education, which was in most cases required for higher administrative offices. He had to look for white-collar posts with unspecified qualifications but with a certain level of prestige. From 1882 onwards he worked as a treasurer of Mikkeli, a small town in southwestern Finland.⁸

In order to improve their social status in Mikkeli, the Tamminens invested in a lifestyle typical of the rising intelligentsia. It revolved around displaying an economically secure life with enough time and space for social networking and activities for the public good.⁹ The Tamminens were also expected to invest in the education of their two sons and one daughter. With the death of the husband, the responsibility for safeguarding the children's future among the rising intelligentsia fell upon Hanna alone. In order to meet the costs of her children's grammar school education, Hanna took up a post as a poorhouse director in 1892.¹⁰

A network of rural poorhouses was established in Finland from the 1880s onwards after the Danish and Swedish models. In 1888, Finland

---

6 Aleksandra Gripenberg (1899): "Sama työ, sama palkka", *Koti ja yhteiskunta*, 11, pp. 86–88.

7 As late as in 1910, only seven per cent of the age group entered grammar schools in Finland. Haapala, p. 39.

8 Mikkeli Treasury: Minutes of Meetings, 2.5.1882 [IV 5, Ca:1] Mikkeli Town Archives.

9 See also Jürgen Kocka (1993): "The European Pattern and the German Case", in (eds) Jürgen Kocka & Allan Mitchell: *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe* (Oxford: Berg), pp. 7–8.

10 Inspector of Poor Relief: Correspondence: 2 vols. [Fb: 18, 20] National Archives of Finland.

became the first of the Nordic countries to introduce a supervisory state official, the Inspector of Poor Relief. He was responsible for ensuring that the existing legislation was observed in the municipalities. With the power to exert influence over the appointment of poorhouse directors in most municipalities, the Inspector functioned as a gate-keeper.¹¹

The Finnish poorhouses were to act as both shelters for the poor incapable of work and as corrective institutions for the poor capable of work. According to the first Inspector, G. A. Helsingius, the dual purpose of a poorhouse could best be achieved by appointing a cultivated woman as the director. In practice, he was referring to the women of the rising intelligentsia. As for gender, his opinion was based on the wider prevailing understanding of the gendered division of labour. As for social class, he was convinced that the women of the rising intelligentsia would meet the qualifications of a poorhouse director: they usually had a good basic education, and it was relatively easy for them to find opportunities for acquiring the required skills such as nursing, childcare, housekeeping and accounting. In addition, these women were likely to possess the faculties for setting an example of model citizenship to the inmates of the poorhouse. By the end of the 1890s, most Finnish poorhouses were managed by a female director.¹²

As a poorhouse director Hanna Tamminen was able to secure for herself a steady income without compromising her social status. For her, being a poorhouse director became a socially acceptable means of supporting her children and ensuring their entrance into grammar school. There are, however, indications that she was never comfortable with her occupation. For her, the work was not a manifestation of a noble motherly calling but a necessary evil she had to endure.

In the first place, Hanna's choice was emotionally challenging, because it meant being apart from her children, who went to school in another city. In the second place, she had difficulties in balancing be-

---

11 Johanna Annola (2011): *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija: köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918* (Helsinki: SKS), pp. 31–37, 44, 54–55, 93. Moreover, the fact that women were cheaper labour was of importance here.

12 Annola, pp. 77–82, 83; Johanna Annola (2013): “Valtiovalta köyhäintalon johtajan ammatin rakentajana 1880–1921”, *Janus* 21: 3, pp. 195–196.

tween the middle-class lifestyle and the fact that she was responsible for keeping the operational costs of the poorhouse as low as possible. The contradiction manifested in her habit of entertaining her friends and relatives in her home, which itself was customary among the rising intelligentsia. As her home, however, happened to be in a poorhouse, some municipal ratepayers found her habit alarming. According to them, Hanna Tamminen was wasting public funds to pamper her own guests, and even the fact that Hanna's children spent their holidays at the poorhouse was considered inappropriate.¹³

Eventually Hanna's investment in her children's education nevertheless paid off. All three of them found places among the rising intelligentsia: they graduated from grammar school and continued their studies in a college or at the university. Hanna Tamminen resigned from her post immediately after the graduation of her youngest child.¹⁴

Case 2: Social Service as a Stepping Stone to the Middle Class

How was the ideal of a female poorhouse director altered by the gradual modernisation and professionalisation of society by the 1920s? By analysing the career of a female poorhouse director one generation later, Elin Aarrevaara, it is possible to discuss what kind of impact these changes had on the career prospects of the women of lower social strata.¹⁵

Elin Aarrevaara (b. 1883) was the youngest of the three illegitimate children of a former maidservant. The family lived in Kisko parish in southern Finland. They belonged to the group of non-landowning rural people, which consisted of rural wage earners, casual labourers, tenant farmers and people with no employment and no fixed abode. In an agrarian community this group constituted the bottom layer of society. Coming from a poor home, Elin could expect a future typical for young rural women in Finland as well as in north-western Europe

---

13 Yrjö Tamminen: *Diary, 1897–1900*: Tamminen Family Private Archives; Janakkala Poor Relief Board: *Minutes of Meetings, 6.10.1900, 6.10.1906*: Janakkala Municipal Archives.

14 Annola 2011, pp. 132–133.

15 For detailed information on Elin Aarrevaara (previously Ahrenberg) and the sources used for this biographic case study, see Johanna Annola (2017): "Out of Poverty: The Ahrenberg Siblings 1860–1920", *Journal of Finnish Studies*, 20: 1, pp. 132–163.

in general: country girls of humble background were supposed to work as maidservants for a couple of years before marriage.¹⁶

However, Elin's range of opportunities became significantly wider because her mother allowed her to attend primary school. This was not self-evident in late 19th-century rural Finland. Apart from wealthier farmers, most parents considered education an unnecessary folly that prevented the children from learning real work.¹⁷ It is likely that Elin was aided by local philanthropists in Kisko so that her school attendance did not necessarily become an economic burden on her family.

Elin Aarrevaara completed primary school in 1897 with exceptionally good grades. Lacking the means to continue her studies at grammar school, she had to build her future on further education that did not require large financial investments. In 1902–1903 she studied at a housekeeping school, after which she worked for a couple of years as a housekeeper on a large farm. However, her surviving letters from the early 1900s indicate that instead of concentrating on duties associated with physical labour, she felt drawn to feminine occupations with an elevated vocational ethos: she wanted to become a missionary worker, a deaconess, or a poorhouse director.

Elin Aarrevaara was certainly aware of a gap between her humble background and the ideals associated with these occupations. When addressing the officials responsible for the recruitment of deaconesses or poorhouse directors, she made repeated deprecatory remarks about her modest origins and inadequate education. On the other hand, by bravely contacting the officials she found that the gap between her present status and the occupation of a poorhouse director was not after all impossible to cross. In fact, she only had to complement her

---

16 Carolyn Steedman (2004): "The Servant's Labour: The Business of Life, England, 1760–1820", *Social History* 29: 1, pp. 1–29; Marjatta Rahikainen (2006): "Kadonneen työn jäljillä", in (eds) Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen: *Työteliäs ja uskollinen: naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään* (Helsinki: SKS), pp. 28–29, 35; Martin Dribe & Christer Lundh (2010): "Marriage Choices and Social Reproduction: The Interrelationships Between Partner Selection and Intergenerational Socioeconomic Mobility in 19th-century Sweden", *Demographic Research*, 22, pp. 352–353.

17 Pirjo Markkola (1989): "Maaseudun työläisvaimot", in (eds) Leena Laine & Pirjo Markkola: *Tunteamaton työläisnainen* (Tampere: Vastapaino), pp. 39–60; Pirjo Markkola (2003): "Moninainen maalaisnuoriso", in (eds) Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen: *Nuoruuden vuosisata: suomalaisen nuorison historia* (Helsinki: SKS), p. 135.

education with basic nursing skills in order to be qualified as a poorhouse director.

Elin's career plans coincided with a change in the occupation of poorhouse directors. By the 1910s it was becoming clear that the women of the rising intelligentsia did not find the hard, rural, relatively low-paid job in a poorhouse appealing.¹⁸ As a consequence, the occupation of poorhouse director was ranked relatively low among middle-class occupations. Because the municipalities nevertheless needed directors for their poorhouses, the positions began to be filled by women of lower social strata. This development opened the director position to Elin Aarrevaara and other women like her.

At the same time, an increasing number of women of modest origins were actually able to meet the qualifications for a poorhouse director because of the expansion of primary schools and the establishment of new kinds of practical schools for common people. For example, the aim of housekeeping schools was to teach young women of humble background how to take care of the daily women's work on a farm according to the standards of the intelligentsia, and how to manage the accounts of a household. What became decisive for the attendance of poor young women like Elin Aarrevaara was the opportunity to apply for a free place by presenting evidence of impecuniousness.

Elin Aarrevaara was appointed as a poorhouse director in 1910. In the 1910–1920s, traces still persisted of the mental image of the occupation of a poorhouse director as the vocation of cultivated women, with which the state officials had tried to recruit the women of the rising intelligentsia in the 1890s. Hence employment as a poorhouse director could serve as a way to a new kind of self-understanding for women of the lower social strata. For Elin, an occupation that combined many-sided down-to-earth work with an elevated vocational ethos was a perfect professional solution; it was her stepping stone to the middle class.

However, Elin Aarrevaara did not content herself with adjusting to the ideals associated with the occupation but sought to reshape them. In 1917, she became a founder member and the first chairwoman of the

---

¹⁸ Annola 2013, p. 199.

professional association for agents within the field of municipal poor relief. Under her leadership, the association fought for pensions and better salaries for all poorhouse directors. To the determined association activists, being a poorhouse director was not just an extension of every woman's motherly nature, but hard work worthy of sufficient remuneration.¹⁹

Elin Aarrevaara died in 1923, at the age of 40. By the time of her death, the Finnish government had organised a tailored course for poorhouse directors. Gradually completion of this course became the principal requirement for entry to such positions, and heralded the establishment of the first vocational colleges for social servants.²⁰

Conclusions

The two cases discussed in this paper are biographic accounts of women who used a social service occupation as a means of regulating their social mobility vis-à-vis the emerging Finnish middle class. While a middle-class widow considered her work as a poorhouse director as a necessary evil she had to endure to save her children from downward social mobility, a young woman of the rural working class regarded the same occupation as her way to a new kind of social prominence and sovereignty as a member of the middle class. As a method, biographic case study highlights the differences between the individual representatives of an occupation, and hence sheds light on the heterogeneity of the Finnish middle class in the making at the turn of the 19th and 20th centuries

The two women represent two different generations. Their diverse paths indicate the ambivalent status of the occupation of a poorhouse director as a middle-class position in a modernising society. In the 1890s, this occupation was promoted by the state authorities as suitable for women of the upper middle class. However, as these women proved to be reluctant to embark on work at a rural poorhouse, the positions were filled with women of humbler origins. While the role of gender remained decisive in the recruitment of poorhouse directors

---

19 Annola 2011, pp. 153–154, 224–234.

20 Annola 2013, pp. 199–202.

throughout the period 1890–1920, the link between the occupation of a poorhouse director and upper middle-class status grew weaker.

The ambivalence of the occupation was bound to the fact that society was becoming more meritocratic. The tendency manifested in two ways. First, in a changing society the status of an occupation was increasingly bound to the level of education required to enter it. It seems that in the early 1900s an occupation with unspecified or relatively low educational requirements could no longer pass for an upper middle-class position. It can be argued that one of the reasons why upper middle-class women were not interested in the occupation of a poorhouse director was the fact that no academic education was required to enter the field. From these women's point of view, the cultural capital (education) associated with the occupation of a poorhouse director did not match with the social capital associated with the upper middle-class lifestyle. In that sense, the occupation of a poorhouse director fell behind in the status contest between middle-class feminine occupations.

Second, it should be noted that even though the occupation of a poorhouse director did not require an academic diploma, there were nevertheless meritocratic tendencies within that occupation. Over time, the qualifications of a poorhouse director became increasingly separated from the applicants' social background and instead were linked to formal qualifications and practical training periods in a poorhouse. Because of this development, the women of the lower social strata could use the occupation of a poorhouse director as a means to gain entry to the Finnish middle class.

The hysteric women of Iceland in the late 19th century

This article is intended to shed light on doctors' ideas about the supposed hysteria of Icelandic women in the late 19th century. What was hysteria? What were its supposed causes? Possible reasons for women being diagnosed with hysteria are also presented. But first, let us turn to England.

In May 1904, Virginia Woolf (1882–1941) suffered a mental collapse and went to stay with her friend Violet Dickinson for a rest cure. In September of that year, she wrote the following letter:

My Violet

[...] Oh my Violet, if there were a God I should bless him for having delivered me safe and sound from the miseries of the last six months! You can't think what an exquisite joy every minute of my life is to me now, and my only prayer is that I may live to be 70. I do think I may emerge less selfish and cocksure than I went and with greater understanding of the troubles of others.¹

Over the years, Woolf had periodically sought the advice of her family physician, George Savage, when feeling ill. Much of his advice is now considered notoriously questionable. Savage “forbade the fifteen-year

---

¹ Virginia Woolf (2008): “To Violet Dickinson 26. sept 1904,” in (ed.) Joanne Trautmann Banks: *Selected Letters of Virginia Woolf* (London: Vintage), p. 15–16.

old Virginia to continue with her lessons, and ordered her to spend four hours a day gardening.”² In October 1904, his advice was much the same:

[...] and how glad I ought to be to be out of London. They don’t realise that London means my own home, and books, and pictures, and music, from all which I have been parted since February now, - and I have never spent such a wretched 8 months in my life. And yet that tyrannical and as I think, shortsighted Savage insists upon another two.³

Various scholars have examined how men gradually took over the public sphere in society and based their authority on knowledge that the women had no access to.⁴ Medicine, for instance, was a male profession and amassed power as the discipline developed. In the conclusion of the former letter, Woolf writes: “It is queer now that I am better that I feel physically so much more. I am rather bothered with neuralgia, but that goes away with food and fresh air, and I hardly attempt to do more than bask and eat.”⁵ It is difficult to interpret such descriptions, but doctors at the time were confident in their understanding of such situations. They employed terminology that was meant to describe a certain type of “nervousness” they referred to as hysteria or neurasthenia. In 1869, Georg Miller Beard published an article in the *Boston Medical and Surgical Journal*, describing a new mental illness, neurasthenia, which he believed he had discovered. Up to this point, people had apparently not received treatment for this disease, or had been diagnosed with hysteria. Neurasthenia bridged the gap between symptoms of physical fatigue and emotional distress and was considered a consequence of city life. American psychiatrist Silas Weir Mitchell subsequently developed a treatment method known

---

2 Elaine Showalter (1987): *The Female Malady: Women, Madness and English Culture*, 1830–1980 (London: Virago), p. 126.

3 Woolf, p. 16.

4 Laura Lee Downs (2010): *Writing Gender History* (London: Bloomsbury Academic), p. 48–51 and p. 68.

5 Woolf, p. 16.

as “the rest cure”, which entailed enforced rest in specially equipped institutions.⁶ Virginia belonged to the upper middle class, and for such women it was considered more appropriate to be diagnosed with neurasthenia than with the hysteria.⁷

Hysteria is an ancient disease name deriving from the Greek ‘hysteria’, meaning womb. It is not entirely clear what the disease was supposed to entail, but the womb was considered to be the root cause of many ailments that could afflict women. It is difficult to evaluate whether these were actual mental illnesses or other ailments. In the 17th century, hysteria gained acceptance as a medical diagnosis, due to in particular the research of Thomas Willis; particularly noteworthy is his work *Cerebri anatome* from 1664.⁸ The idea that mental illness was rooted in the brain and in the nervous system, rather than in the body’s fluids/humors, gradually became ascendant in the field.

In Iceland, the physician Sveinn Pálsson in 1794 mentioned that hysteria and hypochondria were mild diseases that could lead to severe melancholia. He applied the former diagnosis to women and the latter to men.⁹ Another contribution that should be mentioned is the contemporary research of the French physician Jean-Baptiste Loyer-Villermay .

In 1849, Danish physician Peter Anton Schleisner noted that there were 188 women suffering from hysteria in Iceland. At the same time, he determined that 82 men and 52 women suffered from what he termed “other chronic nervous diseases” (“andre kroniske nervesygdomme”).¹⁰ This indicates that he did not consider hysteria a proper mental illness, but rather a sort of “borderline” case (to use the modern expression for behaviors that are difficult to assign a scholarly name).

---

6 Edward Shorter (1997): *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac* (New York: John Wiley & Sons), p.129–131 and p. 362.

7 Clark Lawlor (2012): *From Melancholia to Prozac: A History of Depression* (Oxford & New York: Oxford University Press), p. 131.

8 Heinz Schott and Rainer Tolle (2006): *Geschichte der Psychiatrie: Krankheitslehren, Irrwege, Behandlungsformen* (München: C.H. Beck), p. 13, 51 and 83.

9 Sveinn Pálsson (1794): “Tilraun að upptelja sjúkdóma þá er bana verða og orðið geta fólki á Íslandi“, *Rit þess (konunglega) íslenska lærdómslistafélags* (Proceedings of the Royal Learned Society of Iceland), 15: 1, p. 85.

10 Peter Anton Schleisner (1849): *Island undersøgt fra et lægevidenskabeligt synspunkt* (Copenhagen: C.G. Iversen), p. 166.

Jean Charcot's research at the Salpêre hospital in Paris in the 1860s would prove highly influential. He tried to cure the disease through hypnosis. An audience was permitted at the hypnosis sessions, and these events gained popularity and garnered attention from around Europe and from the United States.¹¹

Elaine Showalter has pointed out that hysteria is not a disease as such, but rather a fabricated stigma that has been used throughout the centuries to control women in society. Showalter examined conditions in England in the late 19th century and observed that the frequency of hysteria diagnoses increased as women attempted to improve their circumstances and gain independence. In this respect, she considers the diagnosis a weapon of sorts, wielded against women and women's emancipation. To quote her directly, she poses the question: "Was the hysterical woman a feminist heroine, fighting back against confinement in the bourgeois home?"¹²

But what about Iceland? From 1848 to 1875, district physicians in the country had been eight in number, but their ranks expanded to 20 after a legislative change in 1875.¹³ As before, they had been exposed to the newest ideas of their colleagues in Europe. Pastor Jakob Guðmundsson had studied with surgeon general Jóns Hjaltalíns at the Reykjavík School of Medicine in 1879. In an examination paper on hysteria, Guðmundsson described it as entailing "a great sensitivity of the emotional nerves and their tools, and a disease that transforms in a myriad ways." He also specified that hysteria was "not a single disease but a collection of many diseases." As for treatment, Guðmundsson mentioned that parents should accustom their daughters to "sensible opinions", so that "they learn, through deliberate reflection, to accustom themselves to patience and self-control."¹⁴

Although these suggestions are familiar and in the spirit of common practice in neighboring countries, including the advice we have

---

11 Shorter, p. 52–53.

12 Showalter, p. 147.

13 Lárus H. Blöndal og Vilundur Jónsson (1944): *Læknar á Íslandi* (Reykjavík: Sögufélag), p. 46–47.

14 Examinations from the Reykjavík School of Medicine, 1863–1896: Archives of the Surgeon General. The National Archives of Iceland.

seen from Savage, the conditions in Iceland differed. There was no prosperous middle class, and conditions for the mentally ill were poor. There was no mental hospital in the country, and the mentally ill were housed in private residences throughout the country. There were instances where mentally ill individuals were placed in cages or cells or were tied down. These individuals were often women.¹⁵ The censuses from 1880 to 1901 indicate that more women than men were considered mentally ill. While instructions for the censuses of 1845, 1850, 1880, 1890, 1901, and 1910 specified that mentally ill persons must be included in the census, the 1855, 1860 and 1870 censuses did not require their inclusion.¹⁶

Table 1. Number of mentally ill persons per 1000 inhabitants, 1845–1910

Year	Number of mentally ill persons	Total population of Iceland	Number per 1000 inhabitants
1845	135	58.677	2,3
1850	91	59.197	1,5
1855	27	64.844	0,4
1860	26	66.987	0,4
1870	5	69.763	0,1
1880	80	72.445	1,1
1890	123	70.927	1,7
1901	133	78.470	1,7
1910	200	85.183	2,3

The number of women in censuses grew after the mid-19th century. Was this simply because those who were diagnosed as hysterical were counted (or discounted) as mentally ill? There are strong indications that this was the case. In district physicians' annual reports, hysteria is

¹⁵ Sigurgeir Guðjónsson (2013): The Living Conditions of the Mentally Ill in Iceland and Government Reforms before the Founding of a Psychiatric Hospital (Reykjavík: Hugvísindastofnun), p. 48–65.

¹⁶ Guðjónsson, p. 24–47.

classified alongside other mental illnesses, such as mania, melancholia and hypochondria.

The annual reports of Icelandic district physicians in the latter half of the 19th century demonstrate that most mentally ill women were diagnosed with hysteria. “Hysteria occurs commonly,” wrote physician Jósep Skaptason of Hnauar in Húnavatnssýsla in his annual report to the surgeon general in 1874.¹⁷ In 1885, physician Jónas Jónassen of Reykjavík called the disease common and simply “endemic”.¹⁸ He had mentioned in his 1884 annual report that hysteria “has, as always, been one of the most common diseases in recent times, and yet there are even greater numbers of hysterics who do not seek medical attention.”¹⁹ This comment indicates that the symptoms were often mild, and it was questionable whether patients would even be diagnosed with hysteria. In 1884, Jónas Jónassen published *A Book of Medical Cures for the Common People in Iceland* (*Lækningabók handa alþýðu á Íslandi*). He describes the symptoms of hysteria, including agitation and capricious moods, sensitivity to stimuli, avoidance of bright light, sensitive skin, pains in the abdomen, pelvis and back, a high heart rate, cramps and sometimes fainting.²⁰ This list covers quite a disparate array of symptoms, and it must therefore have been subjective whether a physician diagnosed a patient with hysteria or not. Moreover, it does not clarify things that physicians rarely included further explanations of what they meant when they recorded cases of hysteria in their annual reports.

But what were women who were diagnosed with hysteria advised to do to mitigate the symptoms? Jónassen advised women with hysteria to bathe daily in the sea or in cold water, and to pursue general exercise such as walking and horseback riding. Onion drops were also recommended to those who experienced chest pains or tightness in

---

17 Annual Reports of District Physicians, 1874: Archives of the Surgeon General. The National Archives of Iceland.

18 Annual Reports of District Physicians, 1885: Archives of the Surgeon General. The National Archives of Iceland.

19 Annual Reports of District Physicians, 1884: Archives of the Surgeon General. The National Archives of Iceland.

20 Jónas Jónassen (1884): *A Book of Medical Cures for the Common People in Iceland* (*Lækningabók handa alþýðu á Íslandi*) (Reykjavík), p. 349–354.

their throats.²¹ In 1841, another Icelandic physician, Jón Hjaltalín, noted that hysteria could sometimes arise due to plethora or amenorrhea, “in which case it is advisable to let blood from the feet once or twice”.²²

There was considerable variation in to what extent district physicians diagnosed women with hysteria. In 1892, physician Þorgrímur Þórðarson of the East Skaftafell district diagnosed 16 women with hysteria. Ólafur Guðmundsson of the Rangárvellir district diagnosed some 108 cases, while Bjarni Jensen of West Skaftafell diagnosed not a single case. Why is there an outright epidemic of hysteria in Rangárvellir, while not a single case occurs in West Skaftafell?²³ Were women in these regions so different? The reasons are probably several, but the dominant cause is likely the physicians’ own knowledge of the newest diagnostic practices for mental illness. District physicians’ exposure to and knowledge of new scholarly works on hysteria varied considerably. Physicians’ interest in and access to new ideas about mental illnesses may explain this increase in the incidence of hysteria in Iceland in the late 19th century, more so than women’s changing position in society.

It must be noted that even if physicians diagnosed women as hysterical, there was no guarantee that this information would find its way into the censuses. The census-taker (often a district administrative officer) might not know the opinion of the district physician in question, or he might be given conflicting information by members of the household. Despite such flaws in the data, it is clear that the number of women who were considered mentally ill grew substantially after 1890. To be fair, hysteria is an old disease name and it is not clear what the diagnosis entailed at any given time. This makes it difficult to evaluate whether patients grew in number or whether they had previously been diagnosed with other ailments.

---

21 Jónassen, p. 349–354.

22 Jón Hjaltalín (1841): “On bloodletting” (“Um blóðtökur”), *Ný félagsrit* 1: 1, p. 13–58.

23 Annual Reports of District Physicians, 1892: Archives of the Surgeon General. The National Archives of Iceland.

Table 2. Number and proportion per 1000 inhabitants of mentally ill persons, by gender

	Number			Proportion	
	Total	M	F	M	F
1845	135	60	75	2,1	2,4
1850	91	39	52	1,3	1,6
1880	80	17	63	0,5	1,6
1890	123	30	93	0,9	2,4
1901	133	37	96	0,9	2,3
1910	200	67	135	1,6	3,0

In 1896, men were diagnosed with hysteria for the first time. This diagnosis was made by Ásgeir Blöndal of Árnes district, who diagnosed two patients, and Þórður Thoroddson of Gullbringa district, who diagnosed one. That same year, district physician Þorsteinn Jónsson of the Westman Island diagnosed two boys with the disease, one 14 and the other 10 years old.²⁴ What had changed? Unlike hysteria, however, neurasthenia appeared to afflict men as well as women. In 1890 and 1891, district physician Þorgrímur Johnsen in Akureyri refers to patients with neurasthenia in his annual reports.²⁵

Gender differences were thus no longer being considered in the diagnostic process, and the emphasis shifted to the experiences and traumas that a patient had suffered. A decreasing emphasis was placed on idea that the sexes differ fundamentally in their natures and therefore in their susceptibility to different mental illnesses. Research by danish scholar Jette Möllerhøj from 2009 confirms this. According to her work, one third of the 3000 patients who were diagnosed with hysteria and came to the mental health ward at the hospital in Copenhagen in the given period were men.²⁶ The same changes occur in Iceland

²⁴ Annual Reports of District Physicians, 1874.

²⁵ Guðjónsson, p. 116.

²⁶ Jette Möllerhøj (2009): "Encountering hysteria: doctors' and patients' perspectives on hysteria in Denmark, 1875–1918", *History of Psychiatry* 20: 1, p. 163–183.

after 1900. The 1910 census shows clearly that the gap between the sexes had diminished in comparison with prior censuses. These were decisive changes, and they clearly show that Icelandic doctors tried to adopt new ideas in the field of psychiatry. This also indicates that before 1910, mental illness among Icelandic men was underdiagnosed.

Ideas about hysteria changed in the 20th century. However, certain factors in the diagnosis remained active in psychoanalysis and “[...] in the *DSM-III* this became “histrionic personality disorder.”²⁷ This brief overview illustrates how Iceland, a remote and impoverished part of Europe, was influenced by the newest ideas and fashions within medicine. Doctors were a small and exclusively male class that relied on strong social standing and professional knowledge. They thus exerted a clear influence on the position of women. But everything changes with time, and all human deeds remain subject to constant reinterpretation. It is essential that we examine the past in order to improve society for future generations. This article offers insight into the lives of women in the past. It describes the hardship and misunderstanding these women had to suffer; something that might return. So let us be alert.

---

²⁷ Edward Shorter (2005): *A Historical Dictionary of Psychiatry* (Oxford: Oxford University Press), p.139.

Part 2
Antiquity and Gender

Antiken och det genushistoriska perspektivet: empiriska, teoretiska och metodologiska horisonter

Av tradition har den antika världen och samhället betraktats som en tämligen homogen enhet där exempelvis roller förstådda som kvinnliga och manliga har extrapolerats från det grekiska samhället till det romerska och vice versa. Denna tendens att smälta samman källor från olika perioder när man skriver historia är problematisk. Det vill säga i stället för att fokusera olikheter och likheter, i det diakrona perspektivet och de unika, skilda antika samhällena runt Medelhavet för förståelse av det sociala perspektivet, har man konstruerat en 'komprimerad historia'.¹ I denna 'komprimerade historia' har frågor relaterade till genus -och genusteoretiska perspektiv betraktas som av marginell betydelse. Syftet med sessionen "Antiken och det genushistoriska perspektivet" vid XI Nordiska kvinno- och genushistorikermötet 2015 i Stockholm var att frångå den traditionella diskursen och fokusera frågor relaterade till nya empiriska, teoretiska och metodologiska perspektiv som kan förändra det som har uppfattats som normer kring de historiska subjektens aktörsutrymme i det komplexa antika samhället.

Marilyn B. Skinner² konstaterade i en artikel 1976 att kvinnor förvisso inte ignorerats i tidigare forskning om det antika samhället men däremot omgetts av ett romantiskt skimmer eller förekommit i diskussionen i syfte att rättfärdiga antika sociala praktiker. Enligt Skinner

---

1 Gareth Austin (2008): "The 'Reversal of fortune' thesis and the compression of history: perspectives from african and comparative economic history", *Journal of International Development*, 20, s. 996–1027.

2 Marilyn B. Skinner (1976): 'Review essay. Classics', *Signs* 2: 2, s. 382–403.

publicerades inom det klassiska området (Classics), som enligt henne också omfattas av konservatism, den första specialvolymen om kvinnor först 1973. Inom det arkeologiska fältet hade det förvisso redan i samband med att stora bronsåldersbosättningar grävdes ut mot slutet av 1800-talet uppstått frågor och diskussioner relaterade till tolkningen av den spatiala uppdelningen av det 'homeriska huset' i manligt respektive kvinnligt.³ Men det skulle komma att dröja länge innan en fördjupning och problematisering av det publicerade materialet, samt ökad tillämpning av tvärvetenskaplig teori och metod skulle börja ske. Något som så småningom möjliggjorde en förändring i den traditionella normativa synen på kvinnor och deras funktion i samhället.⁴

Föredragen i denna session belyser tydligt vikten av problematisering för att nå en fördjupad tolkning av olika typer av källmaterial. Det ikonografiska och skriftliga källmaterialet liksom det arkeologiska synliggör betydelsen av en tidsmässig och geografisk kontextualisering för att vi bättre ska förstå det komplexa antika samhället. En kontextualiserad läsning möjliggör för aktörerna att frigöras i sin skilda kontext. Genom en närläsning av källmaterialet, samt om möjligt ett intersektionellt perspektiv på källor, kan samhällets rådande normer och värderingar – som de avspeglas i det bevarade källmaterialet – belysas.

---

3 Percy Gardner (1882): 'The palace of Homer', JHS 3, 1882, s. 264–282; P. Gardner & F.B. Jevons (1895): A manual of Greek Antiquities (London: Charles Griffin & Co).

4 D.M. Robinson & J.W. Graham (1938): Excavations at Olynthus: The Hellenic house. A study of the houses found at Olynthus with a detailed account of those excavated in 1931 and 1934. VIII (Baltimore: John Hopkins Press); D.M. Robinson (1946): Domestic and Public Architecture, XII (Baltimore: John Hopkins Press); Susan Walker (1983): "Women and Housing in Classical Greece: The Archaeological Evidence", i (red.) A. Cameron & A. Kuhrt: Images of women in Antiquity (London: Croom Helm); M. Jameson (1990) "Private space and the Greek city", i (red.) O. Murray & S. Price: The Greek city from Homer to Alexander, (Oxford: Clarendon); M. Jameson (1990): "Space in the Greek city-state", i (red.) S. Kent: Domestic architecture and the use of space, (Cambridge: Cambridge University Press); Lisa Nevett (1994): "Separation or seclusion? Towards an archaeological approach to investigating women in the Greek household in the fifth to third centuries B C", i (red.) M. Parker Pearson and C. Richards: Architecture and Order: Approaches to Social Space (London: Routledge); L. Nevett (1995): "The Organisation of space in Classical and Hellenistic houses from Mainland Greece and the Western Colonies", i (red.) N. Spencer: Time, Tradition and Society in Greek Archaeology, (London & New York: Routledge); S.D. Bundrick (2008): "The fabric of the city", Hesperia, 77; Birgitta L. Sjöberg (2012): "More than just gender: The classical *Oikos* as a site of intersectionality", i (red.) R. Laurence & A. Strömberg: Families in the Greco-Roman World (London & New York: Continuum).

Under den klassiska perioden, det vill säga 400-talet f.Kr, så belyser exempelvis Euripides texter tydligt komplexiteten i den atenska samhällstrukturen. Både på makronivå, det vill säga i den offentliga och politiska sfären, samt på mikronivå, den privata och individuella. Hos Euripides vävs dessa sfärer samman och konflikter mellan stat och individ samt manligt och kvinnligt synliggörs. Exempel på detta finner vi i *De skyddsökande*, med Jokasta och i *Antigone*, som vänder sig mot den manliga, hegemoniska maktstrukturen. Eller *Hekuba*, ett annat drama av Euripides, där betydelsen av tillskriven identitet – fri och ofri, man och kvinna, grek eller icke grek – tydlig definierar hierarki. Ett ytterligare drama av Euripides (*Ion*) beskriver identitetskonflikter i det antika grekiska samhället. Exemplet är *Ion*, pojken som saknar identitet eftersom det skapas i sitt sociala sammanhang – det vill säga tillsammans med andra. Identitet och legitimitet skapas bland annat genom ett familjenamn, släktskap eller en ursprungsplats. *Ion* är, och har, vare sig det ena eller det andra. Han är en namnlös och föräldralös tempeltjänare i Delfi. Pojken är utan social status i form av medborgarskap, och saknar därmed legitimitet. Han är en av ”de andra”. Trots rädslan, skapad genom att inte tillhöra en grupp, framkommer det i texten att *Ions* rädsla är än större för att hans mor ska vara en slavinnna, det vill säga av icke-atsk börd. Emellertid exponeras hans höga status senare i form av fadern som är en gud, Apollon, och modern Kreusa som tillhör den finaste atenska familjen. Det var viktigt för dramat att lyfta fram *Ions* status; att han inte är en nothos, det vill säga bastard. Istället är det blodsbanden som fokuseras. För moderns släkt är identifieringen av pojken av stor betydelse eftersom *Ion* representerar den manlige person som saknats för ättens överlevnad, för att hushållet (*oikos*) ska bestå. Betydelsen av *Ions* identitet som manlig arvtagare av statsstaten (*polis*) Aten definierar den manliga elitistiska politiska ideologin och här knyts medborgarskapets betydelse samman för *polis* och *oikos*. För Euripides liksom för hans samtid var ett ursprung i den atenska myllan av största betydelse eftersom den skapade legitimitet. Detta manifesteras i den offentliga hierarkiska ideologi som omgärdade statsstaten Aten där greker framställdes som bättre än barbarer och där det antogs att atenare var moraliskt bättre än andra greker.

Även det klassiska samhällets normer gällande kvinnor synliggörs på olika, ibland subtila, vis i texter. Exempelvis nämner man i de attiska rättegångstalen inte ärbara kvinnor, det vill säga fruar och döttrar, vid namn. De kvinnor som benämns vid namn kan förstås som prostituerade – ofta av annan enticitet och klass. Xenofon, verksam under första hälften av 300 f.Kr, beskriver raffinerat en vacker kvinna vid namn Theodoté som, enligt honom, ”was ready to keep company with anyone who pleased her”.⁵ Männen begav sig till hennes hus där de fann Theodoté poserandes för en målare, och männen kunde under tiden titta på. Männen säger även att nyheten om Theodotés skönhet kommer att spridas av dem och att hon kommer att profitera än mer, underförstått på sin skönhet. Sokrates noterade hennes kostbara klädsel och att även hennes mor bar vackra kläder och smycken. Likaledes var deras hus överdådigt möblerat och tjänarinnorna togs väl omhand. Theodotés status som icke-ärbar kvinna är underförstådd och framkommer när Sokrates ställer subtila frågor gällande vad som inbringade hennes inkomster. Var det en lantgård, hus, kanske hantverkare i hennes ägo? Det vill säga avkastning från statusrelaterade inkomstkällor. Theodoté förnekade allt detta och Sokrates undrade varifrån hennes leveranser kom? Theodoté svarade att hon levde på den generositet som vilken som helst vän som hon plockar upp visade. Naturligtvis hade detta liv, levt av Theodoté, varit otänkbart för en anständig atensk kvinna. Retorikern Isaeus, även han verksam under klassisk tid, synliggör associationerna mellan namn, status och ärbarhet i ett tal där maken tydligt varit gift med sin hustru i mer än åtta år, utan att känna till hennes namn.⁶ Demosthenes, en annan samtida retoriker, tillämpar metoden att tillskriva kvinnor låg status genom att synliggöra dem med namn, såsom i beskrivningen av Neaira.⁷ Rättegångstalet attribuerar henne tillika negativa egenskaper, som att hon är berusad och umgås öppet med män, ja hon har till och med helt

---

5 Xenofon (1923): *Memorabilia* 3, 11.1–5; Loeb Classical Library, översättning E.C. Marchant & O.J. Todd (Cambridge MA: Harvard University Press).

6 Isaeus(1983) *On the estate of Pyrrhus*, 31 : Loeb Classical Library, översättning E.S. Forster (Cambridge MA: Harvard University Press).

7 Demosthenes (1939): *In Neaeram* 59: Loeb Classical Library, översättning A.T. Murray (Cambridge MA: Harvard University Press).

öppet samlag med en slav. Neairas sexualitet är fokus i flera passager av texten och framhålls som en motsats till hur en ärbar hustru bör agera, vilket positionerade Neaira som icke-atensk och därmed av lägre status. Den romerska socialhistoria som sipprar ut via olika kategorier av källmaterial är till sin natur lika komplex vad gäller identitetspolitik med statusskillnader baserade på huruvida man var född man, kvinna, fri, ofri, romare eller icke-romare och är liksom den grekiska i grunden relaterad till en hegemonisk manlig struktur.

Källmaterialets karaktär, vare sig det gäller litterära eller arkeologiska källor, är till sin natur fragmentariskt vilket kan tillskrivas olika typer av processer kring tillvaratagandet och bevarandet. De skriftliga och ikonografiska källorna kan exempelvis ha utsatts för censur redan i samband med produktion, vid kopiering eller vid översättning där den samtida tidsandan kunde påverka innehållet. Men även kronologiska asymmetrier kan påverka materialet. Det faktum att de skriftliga källorna producerades i en elitistisk, androcentrisk miljö och vad gäller det antika Grekland även en athenocentrisk sådan, har sannolikt påverkat texternas struktur. Vid en första anblick kan det romerska litterära materialet te sig relativt befriat från dessa kriterier vad gäller påverkan men även här finner vi en dominerande manligt konstruerad litterär kvarleva. Detta lyfts fram i flera av bidragen när det gäller exempelvis tolkning av maskulinitet och manliga frigivna slavar, kvinnliga musiker och identitetsbilden som skapas kring kvinnors arbete. Föränderlighet i kvinnors roll, från det grekiska till tidigbysantinska samhället, visar betydelsen av att studera det skriftliga materialet i ett jämförande diakront perspektiv.

Det ikonografiska materialet är liksom det litterära påverkat av manliga produktionsmiljöer, och för tolkning, värde och användbarhet beroende av källkritik. Det ikonografiska materialets värde för förståelse av exempelvis den klassiska periodens sociala struktur och normer har ifrågasatts.⁸ Men faktum är, vilket även visas i denna session när det gäller exempelvis statusrelationer i hushållet och avlid-

---

8 G. Ferrari (2002): *Figures of Speech. Men and Maidens in Ancient Greece* (Chicago & London: The University of Chicago Press); K. Topper (2012): *The Imagery of the Athenian Symposium* (Cambridge: Cambridge University Press).

na familjemedlemmars identitet, att materialet tillåter närläsning av motiven och kombinerat med andra kategorier av material öppnas ett närmande av det vardagliga och ett belysande av grupper som inte kan definieras som elit. Exempelvis R. C. Stanczak menar att bilder inte bör ses som enbart bihang till forskningen, snarare ska bilder tolkas som oskiljbara komponenter i förståelse av den sociala världen.⁹ Det ikonografiska materialets stora värde som bärare av information kan därför öka vår kunskap om skilda identiteter och status i det antika samhället.

Tolkningen av det arkeologiska materialet och artefakter har fram till relativt nyligen varit formad av traditionell empiri, men teori-tillämpning möjliggör en utvidgad förståelse och contextualisering av detta material. Med teoritillämpning kan exempelvis votivgävor definierade som leksaker reflektera normer och värderingar kring synen på den kvinnliga livscykeln, från flicka till hustru till moder.

Vad är värdet av det källmaterial antiken har efterlämnat? Som framkommer i denna session kan studiet av identitet omfatta vitt skilda delar av samhället och olika former av material. Det ikonografiska materialet i form av vasbilder och gravreliefer, liksom artefakter som exempelvis votivgävor samt olika typer av skriftliga källor möjliggör en inblick i inte enbart en manlig elitistisk ideologi utan skapar oss också en bild av ”de andra” i det antika samhället, vare sig det är definierade som musicerande kvinnor, prostituerade, älskarinnor, arbetande kvinnor, barn eller vuxna. Det som bidrar till betydelsen av texter, ikonografiskt och arkeologiskt material är de detaljer som skymtar fram i beskrivningen av de enskilda aktörernas liv och beteende och som kan jämföras med andra samtida berättelser.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att när källmaterial av olika kategorier korsverkar med varandra möjliggör vi en situering av det antika samhället i ett vidare socialt perspektiv. I stället för att fokusera på olikheter och likheter i det diakrona perspektivet och i de unika skilda antika samhällena runt Medelhavet har man tidigare tenderat

---

9 G.C. Stanczak (2007): “Introduction: Images, Methodologies, and Generating Social Knowledge”: I (red.) G.C. Stanczak: *Visual Research Methods. Image. Society and Representation* (Los Angeles: SAGE Publications).

att konstruera en ”komprimerad historia” med generaliseringar som resultat. I denna ”komprimerade historia” har även frågor relaterade till identitetsdiskurser och genusteoretiska perspektiv betraktas som av marginell betydelse. Av stor vikt för framtida forskning och studiet av det antika samhället är därför att frånga den traditionella diskursen. Istället bör frågor relaterade till nya empiriska, teoretiska och metodologiska perspektiv som kan förändra det som har uppfattats som normer kring de historiska subjektens aktörsutrymme i det antika samhället fokuseras i än högre grad.

Romerska kvinnors arbete och yrkesidentiteter

Arbetande kvinnor i den antika grekisk-romerska världen hör till de allra mest osynliga i såväl antikt källmaterial som i traditionell historieskrivning, trots att både arbetande kvinnor och män utgjorde en majoritet av befolkningen under hela den antika perioden. Detta paper fokuserar främst på att diskutera kvinnliga yrkesidentiteter i syfte att lyfta fram möjligheten att, trots ett begränsat källmaterial, nå viss kunskap om romerskt kvinnoarbete och professionella identiteter.

Antika källor till kvinnors arbete och yrken

Kvinnor är generellt mer osynliga än män i antika källor, inte minst de med låg social status. Det gäller särskilt den information som finns i litterära källor vilka under lång tid präglade historieskrivningen om antiken. Litteraturen är författad av män, handlar till stor del om män, särskilt i elitgrupperna, och riktade sig även främst till en dåtida manlig publik. Personer ur andra grupper har enbart tilldragit sig marginellt intresse från författarna. Kvinnors relativa osynlighet i källorna beror delvis på rådande genusideologier som exempelvis innebar att antika författare i första hand intresserade sig för män med makt och enbart indirekt för kvinnor och då framför allt de kring män med makt, t.ex. deras mödrar, fruar eller döttrar. Det innebar att även de kvinnor som tilldrog sig författarnas intresse främst kom ur eliten och som sådan hade man ingen yrkesidentitet eftersom varken män eller kvinnor ur elitgrupper förväntades ha ett yrke. Istället var det andra aspekter av kvinnors liv som ansågs relevanta, som t.ex. familjerelationer, giftermål och modersrollen.

Trots den relativa bristen på information finns ändå en del källor om män och kvinnor som socialt och ekonomiskt befann sig långt ifrån eliten. Det rör sig oftast om material från gravkontexter där ett minnesdokument framställts, i skrift och/eller i bild, och där den individuella identiteten för såväl män som kvinnor har getts visst utrymme. Ett romerskt gravmonument kunde vara allt från en enkel, kortfattad inskrift till stora påkostade monument med en kombination av såväl bilder som text som stadfäste minnet av en avliden person. Oavsett storlek och utförande hade ett *monumentum* som främsta uppgift att bevara minnet av en avliden person. En gravinskrift innehöll vanligtvis namn på den avlidna personen, kanske också uppgifter om ålder och vissa familjerelationer. Från sent 200-tal f.Kr. började även namn på yrken att förekomma i vissa inskrifter. Detta blev med tiden vanligt, särskilt bland slavar och frigivna. Bruket att uttrycka sig i skrift i offentliga romerska miljöer begränsades inte enbart till gravsammanhang men gravinskrifter utgör ett stort och, genom nya fynd, ständigt växande källmaterial bestående av tiotusentals inskrifter spridda över ett omfattande geografiskt område inom det forna romerska imperiet. Genom dem får vi således namn på såväl individer som romerska yrken liksom ofta information om det utövades av en man eller en kvinna. Epigrafiska uppgifter är vår bästa källa till vad romarna själva hade för olika namn på yrken vilket inte alltid innebär att vi kan översätta en antik yrkestitel till moderna förhållanden men sammantaget ger dessa beteckningar ändå en bild av romerska yrkesstrukturer samt könsrelaterade arbetsuppgifter.

Bruket att framställa yrken i bild utvecklades senare än den epigrafiska traditionen och började etableras på gravmonument i Campanien. Traditionen spreds senare till Rom och längre norrut på den Apenninska halvön och med större variation i motiven. Initialt hade bilderna ofta en position längst ner på gravmonumentet medan ett porträtt av den avlidne intar en mer central placering.¹ I huvudsak finns två typer av motiv. Det ena utgörs av symboler för ett yrke, det andra utgörs av en faktisk situation där arbete utförs. Majoriteten av dessa bilder representerar män men enstaka exempel på kvinnor förekommer också.

---

1 Gerhard Zimmer (1982): *Römische Berufsdarstellungen* (Berlin: Walter de Gruyter), s. 9–10.

Romerska kvinnoyrken i text och bild

Många av de yrken som finns dokumenterade för romerska kvinnor är sådana som också långt fram i tiden har förknippats med kvinnors yrken. Till sådana hör att ta hand om små barn, allt från att som barnmorskor hjälpa dem till världen till att bli ett barns första pedagog. En del av dessa arbetsuppgifter med anknytning till små barn finns dokumenterade i såväl bild som i inskrifter. Ett exempel i bildform är en liten gravrelief i terrakotta (0.28 x 0.42 m) som kommer från gravområdet Isola Sacra, i Roms hamnstad Ostia, och den är gjord till minne av en barnmorska.² En barnmorska, en *obstetrix*, visas i en typisk yrkessituation sittande på en låg stol och i färd med att förlösa ett barn. En födande kvinna är placerad i en stol med hög rygg och armstöd. Bakom henne står ytterligare en kvinna som assistent till barnmorskan och som hjälper för den födande kvinnan. Motivet ansluter till traditionen att i gravkonsten illustrera olika yrken men bilden i sig är unik i sitt motivval. Yrkesnamnet *obstetrix* förekommer i flera inskrifter, men då utan bilder som illustration till yrket.³ När romarna frångick bruket av kremeringsbegravningar och på 100-talet e.Kr. började tillverka sarkofager för de döda, pryddes framsidan med motiv med anknytning till den avlidnes liv. Ett återkommande motiv i ikonografin på sarkofager är det nyfödda barnet som tas om hand av en grupp kvinnor och förbereds för sitt första bad innan det ska lindas.⁴ Ett annat kvinnoyrke är amman, *nutrix*, som man möter i inskrifter och någon enstaka bild.⁵ Ammor användes av många romerska familjer, och inte enbart i de mest välbärgade kretsarna. Vissa kvinnor identifierade sig professionellt som ammor. De scener och

---

2 Museo Archeologico Ostiense, inv.nr. 5204. Natalie Kampen (1981): *Roman Working Women in Ostia* (Berlin: Gebr. Mann Verlag), s. 69–72, cat. I nr 6, fig. 58. Flera exempel som refereras till i denna text kommer från det antika Roms hamnstad Ostia vars ekonomiska blomstringstid inföll på 100-talet e.Kr. och sammanfaller tidmässigt med när det romerska riket hade sin största omfattning.

3 En inskrift intill reliefen informerar om att en kvinna vid namn Scribonia Attice har låtit göra gravmonumentet till sig själv, sin make och sin mor. Det framgår inte vem av kvinnorna som har varit barnmorska men troligen Scribonia Attice. Se Kampen, s. 70. Andra exempel på barnmorskor återfinns t.ex. i inskriften *CIL* 8.4896.

4 Jfr Kampen 1981, s. 33–44, fig. 1–5, 7–8, 10–11, 14.

5 Se Kampen 1981, fig. 6 med detalj från ett gravaltare med en kvinna, Severina nutrix, som står lutad över ett lindat barn i en vagg. Altaret finns på Römisch-Germansches Museum i Köln.

yrkesbeteckningar som rör barnafödande, vård och omsorg om små barn uppvisar en helt och hållet kvinnlig värld där inga män tycks ha varit närvarande.

Till vårdsektorn räknas också de kvinnor, och män, som var medicinskt tränade och som kallades läkare; *medica* respektive *medicus*. Läkaryrket är ett av de relativt få yrken med dokumentation för både romerska män och kvinnor. Det förekommer också inom en del hantverksyrken att män och kvinnor har presenterat sig inom samma sektor även om andelen män genomgående är större än andelen kvinnor. Ett exempel där både män och åtminstone en kvinna förekommer är skomakare. Från Ostia finns ett delvis bevarat gravmonument med en kvinnlig skomakare avbildad.⁶ Bilden visar en sittande kvinna som håller i en skoläst – en tydlig symbol för yrket.⁷ Vid sidan av bilden finns en lång, delvis bevarad inskrift och genom den får vi veta kvinnans namn, Septimia Stratonice.⁸

Utöver vårdyrken och hantverk finns också ett antal yrken som speglar kvinnors roller inom yrken och ekonomi, bl.a. som försäljare av olika slags varor, och i serviceyrken. Det gäller såväl vardagliga som mer lyxbetonade produkter. Från storstaden Rom med omgivningarna finns inskrifter som dokumenterar kvinnor som varit handlare av sidentyger eller sidenkläder, *sericariae*,⁹ liksom kvinnor som var involverade i handel med purpur och purpurfärgade produkter.¹⁰ Specialiseringar till den typen av produkter speglar efterfrågan på lyxprodukter i storstaden Rom, med omkring en miljon invånare på 100-talet e.Kr. Silke importerades från Kina och i början av första århundradet e.Kr. blev sidenkläder moderna i Rom, ett mode som omfattade både män och kvinnor. Importen av siden ökade liksom den

---

6 Museo Archeologico Ostiense, inv.nr. 1418. Kampen 1981, s. 64–69, cat. I, nr 5, fig. 47.

7 Zimmer 1982, pp. 137–138, fig. 54, en gravstele över skomakaren Caius Julius Helius, skomakare, sutor, från Rom. Överst på hans gravstele finns ett par skoläster av samma typ som den som Sempronia Stratonice från Ostia håller i handen på sitt gravmonument.

8 CIL 14.4698. Delar av inskriften på höger sida är borta. Där kan också ha funnits ytterligare ett bildfält som numera är förlorat.

9 CIL 6.9892; kvinnan som omnämns i inskriften hette Thymele och det framgår att hon var slav till en annan kvinna vid namn Marcella.

10 Några exempel på kvinnor i handeln med purpurfärg eller produkter färgade med purpur är CIL 6.9848, CIL 14. 2433, CIL 6.9846. Det senare exemplet dokumenterar en grupp av kvinnor.

handel som var kopplad till sidenprodukter.¹¹ Andra specialiseringar med anknytning till textila lyxprodukter är t.ex. en spinnerska specialiserad på guldtråd, *aurinetrix*.¹² Det senare finns bara som ett enda känt fall, från Rom och speglar även den en efterfrågan på speciella lyxprodukter som fanns där men inte i samma utsträckning i andra romerska städer.¹³ Mer vanligt förekommande tycks ha varit att kvinnor exempelvis handlat med vardagliga produkter som livsmedel och från Ostia finns ett par exempel i bildform. En av bilderna föreställer en kvinna som bakom en provisorisk disk säljer grönsaker. Här finns ingen (bevarad) inskrift och inget yrkesnamn angivet.¹⁴ Ett annat exempel visar även den kvinna bakom en disk, men miljön förefaller vara en fast butiklokal av det slag som det fanns många av i en stad som Ostia. Kvinnan säljer höns och fågel, och till vänster i bild ser man ett antal kunder.¹⁵ Ytterligare ett exempel från Ostia är en scen från en marmorsarkofag som visar en kvinna i en barmiljö som serverar vad som förefaller vara dryck till ett par sittande kunder, till höger i bilden.¹⁶ Det är välkänt att kvinnor arbetade på serveringar och barer i romerska städer, inte minst genom evidens från bl.a. väggmålningar i Pompeji.¹⁷

11 För en nyare, översiktlig studie av siden i Rom se Berit Hildebrandt (2013): "Seidenkleidung in der römischen Kaiserzeit", i (red.) M. Tellenbach, R. Schulz, and A. Wiczorek: *Die Macht der Toga: Dresscode im römischen Weltreich* (Mannheim: Schnell und Steiner), s. 58–61.

12 *CIL* 6.9213.

13 Lena Larsson Lovén (2016): "Women, Trade and Production in Urban Centres of Roman Italy" i (red.) Andrew Wilson & Miko Flohr: *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World* (Oxford: Oxford University Press), s. 205–207.

14 Museo Archeologico Ostiense inv.nr 198; Kampen 1981, s.64–69, cat. I, nr 4, fig. 40–41.

15 Museo Archeologico Ostiense inv.nr 134; Kampen 1981, s. 52–59, cat. I, nr 3, fig. 28. För ytterligare diskussion kring kvinnor i försäljningsscener se Natalie Kampen (1982): "Social Status and Gender in Roman Art. The Case of the Saleswoman" i (red.) N. Broude & M.D. Garrard: *Feminism and Art History: Questioning the Litany* (New York: Harper & Row), s. 63–71. Ytterligare en scen med en kund och kvinnlig försäljare bakom en disk är en från Pompeji där kvinnan troligen säljer filtprodukter (användes av romarna för bl.a. hattar och skor), se John Clarke (2003): *Art in the Lives of ordinary Romans: Visual representations and non-elite viewers in Italy 100 B.C.–A.D. 315* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press), s. 110, fig 62.

16 Museo Archeologico Ostiense inv.nr. 1340; Kampen s. 44–51, cat. I, nr 2, fig. 18. Scenen med kvinna som serverar utgör enbart en del av dekorationen på sarkofagens framsida. Till vänster i bild syns ett par skepp och ett fyrtorn – symboler för Ostia och dess hamn.

17 För ett liknande motiv från Pompeji se Clarke plate 9.

Dygdiga kvinnor och textilproduktion

Ett område som under hela den antika perioden sammankopplades med kvinnor och kvinnligt arbete var produktionen av textilier. Från att sannolikt ha varit till största delen en tillverkning som skedde i enskilda hushåll och för dess behov, utvecklade romarna efterhand en storskalig textilproduktion med specialiserad arbetskraft. Den utvecklingen blir, som nämnts, märkbar i epigrafiskt källmaterial från sent 200-tal f.Kr. med ett antal namn på specialiserade textila yrken.¹⁸ Intressant är att det tidigast är enbart män som identifieras genom ett yrke inom textilproduktionen och att liknande beteckningar på kvinnliga utövare kom först senare. Det rör sig till allra största delen om gravinskrifter och över tid utvecklades en hög grad av yrkesspecialisering, dokumenterat i synnerhet för män. Kvinnor förekommer i betydligt mer blygsam omfattning och den enda syssla som i källorna förefaller vara exklusivt kvinnlig är som spinnerska, *quasillaria*.¹⁹ Alla andra textilyrken som finns dokumenterade för kvinnor har en manlig motsvarighet och vanligtvis med fler manliga än kvinnliga utövare.²⁰ Ett sådant exempel är väverska/vävare (*textrix/textor*) där arbetskraften varit både manlig och kvinnlig.²¹

Ull var det viktigaste textila materialet för romarna även om man efterhand också började använda andra material, exempelvis siden. Trots det behöll yllet en särställning över tid och med en stark symbolik. Textilier, i synnerhet kläder av ull, betraktades som något "äkta" och ursprungligt romerskt medan exempelvis siden som importerades österifrån betraktades från officiellt håll med misstänksamhet och som något "icke-romerskt". Trots utvecklingen mot en specialiserad tillverkning av textilier där män och kvinnor kunde identifiera sig genom ett yrke levde idén om textiltillverkande kvinnor kvar som ett ideal. Det var framför allt momenten med att spinna ull och att väva som

---

18 Bland de yrkesspecialiseringar som tidigt är kända finns exempelvis valkare (*fullones*). De är kända bl.a. från Lex Metilia från omkring 220 f.Kr.

19 CIL 6.6339-46 (*quasillariae*).

20 För ytterligare diskussion kring kvinnor i källmaterial kring romersk textilproduktion se Lena Larsson Lovén (2013): "Female Work and Identity in Roman Textile Production and Trade: A Methodological Discussion", i (red.) Margarita Gleba & Judit Pasztokai-Szeöke: *Making Textiles in Pre-Roman and Roman Times: People, places, identities* (Oxford: Oxbow Books), s. 109-125.

21 CIL 6.6361-62.

kopplades till kvinnlig dygd. Idealet var den gifta kvinnan som flitigt arbetade i hemmet och som gav både henne och maken status, mer än en kvinna med en yrkesidentitet. Förutom det förväntade barnaföddandet skulle en kvinna enligt idealet sköta hushållet och ta hand om familjen. Huslig flit var en dygd som ofta illustrerades med kvinnors textila arbete och koden för detta är uttrycket *lanam fecit* ("hon gjorde ull") vilket innefattade arbete med textiltillverkning och att det skedde i hemmet. I många fall syns kvinnor avbildade med en symbol för det textila arbetet, som en slända eller en ullkorg, en illustration i bild till uttrycket *lanam fecit*, men det skall inte entydigt läsas som att kvinnan hade arbetat professionellt med att tillverka textilier utan mer som en övergripande symbol för en gift kvinna av god moral. Uttrycket ska därför inte tolkas som en yrkesbeteckning utan snarare som en långlivad kod för en kvinna med god moral som uppförde sig enligt socialt vedertagna normer.²² Även för kvinnor som i sin livstid utövat ett yrke valde man ofta att utelämna information om detta i gravinskrifter eftersom kvinnoidealet inte primärt omfattade yrkesarbete. Snarare fokuserade man på mer traditionella kvinnliga värderingar i syfte att skapa en allmänt positiv bild av den avlidna kvinnan och i förlängningen av hennes make och familj. Det romerska idealet kring den gifta kvinnan som fött legitima barn, tog hand om hem och familj och flitigt arbetade i hemmet sträcker sig genom hela antiken.

En återspeglning av idealet kring den flitigt arbetande, spinnande kvinnan kan man således finna i materialet kring yrkesidentiteter. Att spinna ull var ett tabubelagt område för män eftersom det förknippades med kvinnliga egenskaper. En spinnande man blev därmed en symbol för feminina, svaga män som kunde användas t.ex. i retoriken mot politiska motståndare. Enligt den genusideologiska principen om könens särhållning var det enbart positivt för kvinnor att förknippas med arbetet att spinna ull medan det för män blev motsatsen.²³ Även om ull intog en särställning bland textila material så

---

22 Lena Larsson Lovén (1998): "Lanam fecit: Wool-working and female virtue", i (red.) L. Larsson Lovén & A. Strömberg: *Aspects of Women in Antiquity* (Jonsered: Paul Åströms förlag), s. 85–95, pls. XVI–XX.

23 Lena Larsson Lovén (2007): "Wool Work as a Gender Symbol in Ancient Rome. Roman Textiles and Ancient Sources", i (red.) M-L. Nosch & C. Gillis: *Ancient Textiles: Production, Craft*

användes också andra material som exempelvis lin. Att arbeta med lin var inte lika ideologiskt laddat och bland yrkesbeteckningar återfinns exempelvis begreppet *lin(te)arius* och någon enstaka *linteria*.²⁴ Exakt vad detta yrke innebar är oklart för oss idag men kopplingen till lin, *linum*, är uppenbar. *Sericaria*, som nämnts ovan, med kopplingar till sidenhandel förekommer också upprepade gånger även för män med beteckningen *sericarius*.²⁵

Avslutning

Den romerska arbetsmarknaden är bäst känd för oss genom tiotusentals inskrifter, främst gravinskrifter, som återfunnits i många olika kontexter. I detta material, som ständigt växer genom nya fynd, har romerska män och kvinnor ibland valt att inkludera ett yrkesnamn och på så sätt känner vi till hundratals namn på romerska yrken. Det epigrafiska materialet kompletteras med bildframställningar av yrken, ofta på gravmonument, där den moderna betraktaren får ta del av tydliga symboler för ett visst yrke. Mer sällan kombineras både epigrafisk och ikonografisk yrkesinformation i samma dokument vilket bidrar till att det kan bli problem för den moderna läsaren att identifiera de specifika arbetsuppgifterna för enskilda yrken. Dokumenten i skrift och bild är beställda av arbetande individer som valt att lyfta fram sin yrkesroll i ett offentligt sammanhang, oftast en gravkontext. Dessa dokument ger en delvis annan syn på arbete och yrken än den som företrädades av elitgrupperna i det romerska samhället. Det var i hög utsträckning slavar och frigivna som valde att inkludera associationer till ett yrke i sina gravmonument och på så sätt identifiera sig genom sina yrkesroller.²⁶

Trots många yrkesnamn kan vi idag inte alltid identifiera de specifika arbetsuppgifterna som olika specialiseringar innebar. Det är

---

and Society (Oxford: Oxbow Books), s. 229–236.

²⁴ Den manliga varianten av denna yrkesbeteckning förekommer både som *linarius* och *linterius*. Om det inneburit någon yrkesmässig skillnad är inte möjligt att med säkerhet identifiera idag.

²⁵ CIL 6.9890–91.

²⁶ Sandra Joshel (1992): *Work, identity, and legal status at Rome: A study of the occupational inscriptions* (Norman and London: Oklahoma University Press). Uppskattningsvis 10% av alla inskrifter innehåller yrkesnamn.

särskilt problematiskt att identifiera kvinnliga yrken eftersom män, med mycket få undantag, i antal dominerar praktiskt taget alla kända yrkesgrupper. Barnmorska, amma och spinnerska är några få exempel där manliga yrkesutövare, av olika skäl, saknas i källmaterialet. Ett skäl till att kvinnor är mer osynliga i sina professionella roller är delvis långlivade genusideologier där andra delar av kvinnors liv prioriterades framför en professionell roll. Det är vidare framför allt från stadsmiljöer som olika yrken finns dokumenterade för såväl män som kvinnor vilket ger en bild av i första hand den urbana arbetsmarknaden. I motsats till informationen i källmaterialet var troligen merparten av befolkningen verksam inom lantbruk och bosatta på landsbygden. Där utvecklades dock aldrig samma tradition att identifiera sig i en professionell roll och kvinnor verksamma i denna miljö hör till de allra mest osynliga i våra källor och i historieskrivningen.²⁷

Många exempel på kvinnliga yrken från arbetsmarknaden i Rom som diskuteras ovan är emellertid yrken som i långt senare tider har förknippats med kvinnoyrken och ansetts lämpliga för kvinnor att utöva. Även om kvinnors yrkesidentiteter idag är betydligt mer omfattande och accepterade än i det romerska samhället präglas den moderna arbetsmarknaden till en del fortfarande av samma könsegregerade syn som romarna hade.

---

27 Waler Scheidel, (1995): "The most silent Women of Greece and Rome: Rural Labor and Women's Life in the Ancient World", *Greece & Rome* 42: 1, 202–217; Lena Larsson Lovén (2015): "Kvinnor i arbete i hushåll och lantbruk, i (red.) Ö. Wikander & S. Hedberg: *Liv, lantbruk och livsmedel i Catos och Varros värld* (Stockholm: Kungl. Lantbruks- och Skogsbruksstyrelsen), s. 319–333.

Nya perspektiv på maskuliniteter i det antika Rom: dygden *virtus* och frigivna slavar som ett exempel

Denna presentation diskuterar frigivna slavars konstruerande av maskulinitet i Rom under senrepublik och tidig kejsartid dvs. ca 50 f. Kr.–100 e. Kr. Fokus ligger på den romerska kardinaldygden *virtus* och hur denna dygd kan kopplas till antika genuskonstruktioner och förståelse av maskulinitet. Givet att genus konstrueras relationellt belyses på så sätt även hur femininitet skapades och förstods under antiken. R.W. Connells teorier om hegemonisk maskulinitet används för att synliggöra hur en normativ man skulle bete sig under denna period och vem som kunde uppbära hegemonisk maskulinitet i det romerska samhället och således uppfylla det rådande manlighetsidealet.

Artikeln inleds med en redogörelse för Connells teori om hegemonisk maskulinitet samt en förklaring till varför denna teori med fördel kan nyttjas för att studera det antika samhället. Vidare utreds dygden *virtus* innebörd och konnotationer samt koppling till maskulinitetskonstruerande. Därefter belyses slavars och frigivnas relation till *virtus*, vilken möjlighet romerska manliga frigivna hade att uppbära dygden och därmed uppfylla det romerska hegemoniska manlighetsidealet. Detta jämförs med kvinnors ställning i det romerska samhället, uttryckt som dygder och begränsningar att röra sig i den offentliga sfären. Avslutningsvis diskuteras förekomsten av genusöverskridande dygder, vilkas belysande ses som en väg framåt i studiet av antika maskuliniteter och femininiteter.

Hegemonisk maskulinitet

Det har ofta hävdats att män, och ett hegemoniskt maskulinitetsideal, har varit normen i de flesta samhällen, en norm människor måste

relatera till och jämföra sig med. Connells maskulinitetsteori bygger på att hegemonisk maskulinitet är en del av det system som garanterar mäns makt över kvinnor och den underordnar även andra män, som inte lever upp till idealet. I ett samhälle finns det, enligt Connell, flera maskuliniteter som samexisterar, där en kan ses som överordnad, därför kallad "hegemonisk", och de andra som underordnade maskuliniteter. Den hegemoniska maskuliniteten är en normativ maskulinitet, som ses som "naturligt överlägsen" och den utgörs av ett högre rankat manligt beteende eller "manlighet". Medlemmar av underordnade maskulinitetsgrupper ses ofta som bristfälliga, eller på något sätt sämre, av den hegemoniska gruppen. Trots detta bidrar en del av de underordnade maskuliniteterna, de s.k. "delaktiga", till den hegemoniska maskulinitetens existens genom att stödja, idealisera och jämföra sig med denna. Hegemonin skapar på så sätt maskulinitetsideal, symboler som har auktoritet, även om de flesta män inte helt och hållet kan leva upp till dem. Hegemonisk maskulinitet ska dock inte ses som en låst karaktärstyp eller som en fast, transhistorisk modell. Den hegemoniska maskuliniteten är snarare den maskulinitet som upprätthåller den hegemoniska positionen i ett givet mönster av genusrelationer, en position som alltid kan ifrågasättas. Den hegemoniska maskuliniteten är alltid stadd i förändring och gamla former av maskuliniteter kan ersättas av nya former, där ickehegemoniska mönster kan införlivas i den hegemoniska. Man kan konstruera hegemoniska maskuliniteter som inte motsvarar verkliga mäns liv, men dessa modeller uttrycker ändå på olika sätt vitt spridda ideal och önskningar om hur män ska vara.¹

Det ovarsagda gäller i allra högsta grad för det romerska samhället, där den fria romerska mannen var norm och alla andra – kvinnor, ofria, barn, människor av annan etnicitet etc. – sågs som "de andra". Då de litterära källorna, som länge legat till grund för antikforskningen, skrevs av och för elitens män är dessa påverkade av denna norm, vilken förs vidare om inte moderna forskare belyser och problematiserar den. Ett sätt att göra detta är att "nämna män som män" och

---

1 R.W. Connell (1996): Maskuliniteter [övers. Åsa Lindén] (Göteborg: Daidalos), s. 95–105; R.W. Connell & James Messerschmidt (2005): "Hegemonic masculinity: Rethinking the concept", *Gender and Society*, 19:4, s. 829–859.

dekonstruera kategorin män² genom att använda maskulinitetsteori, vilken överhuvudtaget är mycket sparsamt nyttjad inom antikforskningen, trots att det antika samhället i allra högsta grad var baserat på en patriarkal maktordning.

Dygden *virtus* innebörd och konnotationer

Manligt mod, lat. *virtus*, grek. *andreia*, var av stor betydelse för konstruerandet av hegemonisk maskulinitet under antiken.³ Den ursprungliga betydelsen av *virtus* var manlighet, manligt mod, vilket även hade moraliska konnotationer. Under senare tid fick det en mer allmän etisk betydelse och kom att betyda dygd i största allmänhet.⁴ Enligt den allmänna uppfattningen kom ordet *virtus* ursprungligen från det latinska ordet *vir*, man. Cicero säger följande om dygden *virtus* i sin filosofiska dialog *Samtal i Tusculum* 2.43:

...och även om alla själens rätta sinnesstämningar kallas *virtutes* (dygder), är detta [dvs. *virtus*] inte det rätta namnet för dem alla, utan alla dygder har fått namn efter den, som överträffar de övriga. Ty det är från ordet ”man” som *virtus* (dygd) har sitt ursprung, men mannens särskilda dygd är styrka, vilken har två centrala funktioner, nämligen ringaktning för döden och för smärtan.⁵

Vir är ett ord som oftast hade positiva konnotationer och användes om män av högre rang eller i sammanhang där man ville upphöja

---

2 Bl.a. Jeff Hearn & David Collinson (1994): “Theorizing unities and differences between Men and between Masculinities” i (red.) Harry Brod & Michael Kaufman: *Theorizing Masculinities* (London: Sage publications).

3 Tex. Lin Foxhall (2013): *Studying Gender in Classical Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 84–88.

4 Myles McDonnell (2006): *Roman Manliness: Virtus and the Roman Republic* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 1–141; Myles McDonnell (2002), “Roman Men and Greek Virtue”, i (red.) Ralph M. Rosen & Ineke Sluiter, *Andreia: Studies in Manliness and Courage in Classical Antiquity* (Leiden & Boston: Brill).

5 Cicero (1966 [1927]): *Tusculan Disputations*, [övers. J.E. King] (London & Cambridge, Mass: Harvard University Press). I nothänvisningarna anges latinska källor med engelsk titel efter den engelska utgåva jag hänvisar till (Loeb Classical Library). Alla översättningar från latinet är mina egna.

någon.⁶ Tanken att ”visa sig som en man”, *cura ut vir sis!* som Cicero säger i talet *in Catilinam* 3.12 är nära förbunden med att uppvisa *virtus*. Män som inte söker eller uppvisar *virtus* är inte *virī*, utan endast *homīnes*.⁷ *Virtus* användes ofta i sammanhang där man förväntades visa mod och aggressiv fysisk styrka. Det kunde även stå för en förmåga att hantera och stå emot fysisk smärta och död, något som uttrycktes väl på slagfältet. Dygden *virtus* var tydligt maskulint kodad och den var en viktig komponent i antikt maskulinitetskonstruerande.⁸

***Virtus* och slavar och frigivna**

Manliga slavar och frigivna hade svårt att leva upp till överklassens manlighetsideal. Manliga slavar sågs inte som ”riktiga män”, utan kallades ofta *pueri*, pojkar. De var underordnade sina ägare och kunde därmed inte besitta den romerska dygden *virtus*.⁹ En slav saknade rätten över sin egen kropp, hen kunde inte gifta sig eller få legitima barn.¹⁰ En slav sågs endast som ett instrument som ägdes och användes av husbonden (ibland även sexuellt). Manliga slavar kunde därför inte uppfylla det traditionella manlighetsidealet, som innebar att man skulle vara självständig och kunna värna om sin (även kroppsliga) integritet.¹¹

En slav kunde friges och i teorin bli en (fri) romersk medborgare,

---

6 Francesca Santoro L’Hoir (1992): *The Rhetoric of Gender Terms: ‘Man’, ‘Woman’ and the Portrayal of Character in Latin Prose*, *Mnemosyne* suppl. 120 (Leiden: Brill).

7 Cicero (1964 [1937]): *The speeches* [övers. L.E. Lord] (London & Cambridge, Mass: Harvard University Press). Se t.ex. Sallustius Iugurtha 85,38 i Sallustius (2013 [1921]): *The War with Jugurtha* [övers. J.C Rolfe] (London & Cambridge, Mass: Harvard University Press); Santoro L’Hoir, s. 47–76.

8 Craig A. Williams (2010): *Roman Homosexuality*, 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press), s. 145; Emily Hemelrijk (2004): “Masculinity and Femininity in the *Laudatio Turiae*”, *Classical Quarterly*, 54, s. 188.

9 McDonnell, s. 159.

10 Se vidare Keith Bradley (1984): *Slaves and Masters in the Roman Empire: A Study in Social Control* (Bruxelles: Collection Latomus) och Alan Watson (1987): *Roman Slave Law* (Baltimore: Johns Hopkins University Press).

11 Se vidare t.ex. Erik Gunderson (2000): *Staging Masculinity: The Rhetoric of Performance in the Roman World* (Michigan: University of Michigan Press); Holt N. Parker (1997): “The Teratogenic Grid”, i (red.) Judith P. Hallett & Marilyn B. Skinner, *Roman Sexualities* (Princeton: Princeton University Press); Jonathan Walters (1997): “Invading the Roman Body: Manliness and Impenetrability in the Roman Thought”, i (red.) Judith P. Hallett & Marilyn B. Skinner: *Roman Sexualities* (Princeton: Princeton University Press); Williams.

men inte heller de frigivna männen kunde leva upp till manlighets-idealet.¹² Frigivning av slavar var vanligt i romarriket och de frigivna hade högre status och fler rättigheter i Rom än i andra antika samhällen. Dock varierade de frigivnas status och förutsättningar mycket och de frigivna ska egentligen inte ses som en enhetlig grupp rent socialt, utan endast juridiskt. Trots detta har de frigivna ofta ansetts ha särskilda dygder, egenskaper och ideal knutna till sig, såsom *modestia* (måttfullhet, blygsamhet) och *industria* (flit, energi) och adjektiven *probus* (duglig, bra, anständig) och *bonus* (god, skicklig).¹³ Man har vidare ansett att det fanns dygder som frigivna inte kunde inneha, som var knutna till krig och politik, såsom den romerska kardinaldygden *virtus*, manligt mod.¹⁴

Romarna ansåg att det faktum att en människa tjänade som slav gjorde att hen blev moraliskt försämrade och att friges sågs därför som en mognadsprocess. Genom nära umgänge med fria, dvs. främst sin husbonde, erhöll slaven den moraliska förfining som behövdes för att kunna friges och passa som en fri medborgare. En manlig slav sågs som en *puer*, ett barn, som sedan blev vuxen i och med sin frigivning. Motivationen för frigivningen var dock *fides*, trohet mot husbonden, och inte *virtus*.¹⁵ En frigiven man benämndes inte heller *vir*, som elitens män, utan istället användes oftast ordet *homo*. *Homo* betyder också man, men det hade inte sällan sämre konnotationer och användes ofta om män av lägre rang.¹⁶ En frigiven ansågs behöva hjälp och guidning och stod fortfarande i beroendeställning till sin forne husbonde, sin *patronus*. Detta beroendeförhållande gjorde att den manlige frigivne inte sågs som en ”riktig man”, trots att han var fri och han kunde därför inte uppbära den manliga dygden *virtus*.¹⁷

12 Se vidare Lisa Hagelin (*kommande, manus accepterat för publicering i Acta Hyperborea* 15): “Roman Freedmen and *Virtus*: Constructing masculinity in the public sphere”.

13 Georges Fabre (1981): *Libertus: Recherches sur les rapports patron-affranchi à la fin de la République romaine* (Rom: Coll. École Fr. Rome 50), s. 232–242; Henrik Mouritsen (2011): *The Freedman in the Roman World* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 61–65.

14 McDonnell, s. 159–161; Mouritsen, s. 64. För diskussion se Hagelin (*kommande*).

15 McDonnell, s. 159–160; Mouritsen, s. 61–65, s. 98.

16 Santoro L’Hoir, s. 16–18, s. 158–159, s. 165, s. 201–202.

17 Se vidare Hagelin (*kommande*).

***Virtus* och hegemonisk maskulinitet i romarriket**

Virtus var därför i allra högsta grad knuten till en elitmaskulinitet och den var förknippad med en hegemonisk maskulinitet under romersk republikansk och tidig kejsartid. Denna romerska hegemoniska maskulinitets karakteristika var att den tillhörde eliten, var offentlig och knuten till "social performance" och tävlan och den var konstant granskad av andra.¹⁸ Det faktum att *virtus* var en offentlig dygd torde också ha bidragit till att den inte skulle associeras med frigivna. Som jag visat i min tidigare forskning, rådde det i det romerska riket särskilda beteenderegler för frigivna och de som bröt mot dessa regler sågs inte med blida ögon av samhället. En frigiven skulle hålla sig inom gränserna för de sociala normer som rådde, man skulle veta sin plats och bete sig som en frigiven. Detta innebar att frigivna inte skulle aspirera på fria mäns dygder, de skulle inte ha makt över fria män och de skulle inte ha en offentlig position eller makt i det offentliga. De frigivna skulle endast utmärka sig i privata sammanhang och då förstås på sådana sätt som "passade en frigiven", *modus liberti*. *Virtus* som en offentlig och prestationsinriktad dygd passade således inte för frigivna.¹⁹

Kvinnor och maskulinitet

De beteenderegler som frigivna hade att underkasta sig och deras plats i samhället påminner mycket om kvinnans ställning under antiken, som även hon skulle hålla sig inom gränserna för rådande sociala normer.²⁰ Enligt den traditionella synen skulle en kvinna endast utmärka sig i privata sammanhang och inneha dygder som var förknippade med den privata sfären och i många fall gav uttryck för underordning.

I det antika samhället sågs mannen alltid som det positiva och det överordnade, kvinnan var underordnad och representerade det som var negativt. Denna hierarkisering, där manliga och kvinnliga egen-

---

¹⁸ McDonnell, s. 172.

¹⁹ Se vidare Lisa Hagelin (2010): *Imperial Freedmen and Roman Society: A Study on the Social Standing of Imperial Freedmen as Expressed in Literary and Epigraphic Sources in the Early Roman Empire* (Uppsala: Uppsala universitet); Hagelin (*kommande*). Se även Mouritsen, s. 58–65 angående särskilda beteenderegler för frigivna.

²⁰ För andra likheter mellan kvinnor och slavar och deras ställning i det antika samhället, se t.ex. Sandra R. Joshel & Sheila Murnaghan, red. (1998): *Women and Slaves in Graeco-Roman Culture: Differential Equations* (London & New York: Routledge).

skaper gavs olika värde, användes för att upprätthålla det romerska genussystemet.²¹ Ciceros uttryck ”visa dig som en man” (*cura ut vir sis!*), implicerar att det är negativt att inte vara en man, på samma sätt som att män som inte sökte uppvisa *virtus* inte sågs som ”riktiga män”, som nämnts tidigare.

Det var ovanligt att kvinnor uppvisade *virtus*, eftersom det inte var förknippat med de ideal och förväntningar som fanns på kvinnan under antiken. När kvinnor ändå tillskrevs *virtus*, kunde det därför ses som uttryck för att de ”höjde sig över sitt kön”. De kunde då ”ses bland de kvinnor, som kan placeras bland stora män”, som Seneca uttrycker det i trösteskriften till sin mor, *Ad Helviam matrem* 16.5, och en kvinna som agerade rationellt ansågs agera ”maskulint”.²² Det manliga blev på så sätt det positiva och det eftersträvarsvärda. Samtidigt skulle kvinnor inte aspirera på mäns dygder, eller utmärka sig i det offentliga. I en av sina satirer beskriver Juvenalis en kvinna som inkräktar på männens sfär: hon ”rusar runt i hela staden (Rom) och deltar i möten som är bara för män och talar med generaler i uniform, i det att hennes man är närvarande, och hon har orubbligt ansikte och torra bröst”.²³ Uttrycket ”torra bröst” symboliserar ofruktsamhet och det uttrycker en misslyckad femininitet, då en romersk kvinnas främsta uppgift var att föda barn och ta hand om dem. Uttrycket ”i det att hennes man är närvarande” illustrerar att det även var viktigt för den äkta mannen att hans hustru betedde sig enligt normen.

Avslutning: Genusöverskridande dygder

Många dygder som traditionellt förknippats med kvinnor, som *modestia* (måttfullhet, blygsamhet), har även tillskrivits manliga frigivna, som vi såg ovan. Ingen av dessa grupper kunde besitta den manligt kodade dygden *virtus* och än mindre kunde de uppfylla det hegemoniska

---

21 I enlighet med Hirdmans genusordning, Yvonne Hirdman (2001): *Genus – om det stabilas föränderliga former* (Malmö: Liber).

22 Se t.ex. Tacitus *Annales* 12.7.5–6 där Tacitus beskriver Agrippinas agerande för att komma till makten, Tacitus (1963 [1937]): *The Annals* [övers. J. Jackson] (London & Cambridge, Mass: Harvard University Press).

23 Juvenalis *Saturae* 6.398–401 i Juvenal (2004): *Satires* [övers. S.M. Braund] (London & Cambridge, Mass: Harvard University Press).

maskulinitetsidealet. Anledningen till detta torde vara att båda dessa grupper var strängt knutna till den privata sfären, de var underordnade och de utgjorde en motpol till den grupp som utgjorde och uppbar den hegemoniska maskuliniteten i det romerska samhället. Slavar, frigivna och kvinnor utgjorde på så sätt den grupp den hegemoniska maskuliniteten behövde för att positionera sig och bygga sin makt på. Polariseringen privat – offentlig, överordnad – underordnad, blev det fundament den hegemoniska maskuliniteten och det romerska patriarkatet vilade på.

Att frigivna slavar och kvinnor förväntades ha eller inte ha samma typ av dygder, som i detta fall *virtus*, indikerar att vissa romerska dygder kunde vara genusöverskridande. Förekomsten av genusöverskridande dygder visar på en komplexitet i antika genusidentiteter som inte studerats tidigare och den ifrågasätter dikotomin man – kvinna, som forskare tidigare utgått ifrån i studiet av det antika samhället och dess genuskonstruktioner. Det synes ha funnits många olika uttryck för maskuliniteter och femininiteter i antikens Rom, vilka varierade beroende på en persons sociala ställning. Denna pluralitet accentuerar nödvändigheten av vidare forskning kring dygdeideal hos romerska frigivna och hur dessa ideal relaterar till de traditionella, könsbundna idealen under antiken. En sådan forskning kan ge en ny förståelse för hur genusidentitet skapades och kommunicerades under antiken.

Roms kvinnliga musiker i rampljuset

Den romerska högstatuskvinnan Sempronia som levde under 100-talet f. Kr. beskrevs av historieförfattaren Sallustius som *för* bra på att spela lyra, sjunga och dansa för vad som var passande för en respektabel kvinna. Hon beskrevs också som alltför sexuellt utåtriktad och som en kvinna som begått många ”brott av manlig karaktär”.¹ Vad fanns det för anledningar att beskriva henne på detta negativa sätt? Vilka aspekter av hennes liv och personlighet kan ha påverkat beskrivningen? Jag menar att flera variabler spelade in, såsom Sempronias sociala status och position i samhället, hennes ålder samt förstås att hon var kvinna.²

Genuskodat musicerande

Att studera attityder till musicerande har visat sig vara ett bra angreppssätt för att närma sig de normer som rörde genusordningen i det romerska samhället. Särskiljningen av könen – som är viktig för att upprätthålla genusordningen – är tydlig i musik.³ Män och kvinnor utövade nämligen musik på helt olika villkor. Som respektabel kvinna spelade man exempelvis inte offentligt. Istället musicerade man

---

1 Sallustius (2013): ”Bellum Catilinae 25.1-3” (översättning J.C. Rolfe), i (red.) J.T. Ramsey: The war with Catiline: The war with Jugurtha (London & Cambridge, Mass.: Harvard University press).

2 Denna artikel bygger på resultaten i min avhandling: Erika Lindgren Liljenstolpe (2015): Sempronia's song. Attitudes to women's music-making in ancient Rome (Uppsala, Institutionen för arkeologi och antik historia).

3 Lindgren Liljenstolpe, s. 149-160. ”Särskiljning”, så som den definieras av Hirdman: Yvonne Hirdman (2001): Genus – om det stabila föränderliga former (Malmö: Liber).

främst i den privata sfären för att inte ta för mycket plats, varken med sin kropp eller med sin talang. Det är till och med tänkbart att författaren Plinius den yngres hustru Calpurnia fick lov att sitta bakom ett draperi när hon underhöll med musik i hemmet.⁴ För att en kvinna verkligen skulle hålla sig inom respektabilitetens ramar var hon också hänvisad till, enligt de romerska författarnas synvinkel, att spela på kvinnligt kodade ljudsvaga instrument såsom vissa typer av lyror, och sjunga. Självklart fanns det undantag som visar att kvinnor faktiskt utmanade gränserna för vad som ansågs accepterat, såsom Sempromnia uppenbarligen gjorde. Män å andra sidan spelade på ljudstarka, tekniskt komplicerade instrument, uppträdde offentligt – scenen var i första hand vikt för män – och kunde även spela för nöjes skull med varandra på sina egna villkor. Kvinnor spelade för att behaga män, på männens villkor.⁵ Delvis beror attityderna på vilken litterär genre man tittar på och hur väl författaren i fråga följde gängse normer, det vill säga de normer som sanktionerades uppifrån och spreds vidare från de högre sociala skikten och nedåt. Detta var normer som inte bara sprang ur en romersk tradition av handlande utan som också återfanns nedskrivna i lagskrifter: en respektabel romarinna arbetade inte vid scenen, till exempel.

Sega strukturer

Kvinnors position inom musik har uppmärksammat i forskning som rör olika perioder och kontexter, från renässansen fram till idag. Liknande strukturer som de som återfinns i det antika materialet ses delvis reproducerade. Att attityder till kvinnors musicerande har förhållit sig relativt konstanta har att göra med sega genusstrukturer snarare än att musik skulle vara tidlös och universell, vilket det ofta hävdas att den är.⁶ Jag menar att genusordningen inom musik delvis har nedärvts från antiken in i våra dagar genom en fortsatt läsning av antikens litteratur där en problematisk kvinnoosyn fått hänga med. Filosofen

---

4 Plinius den yngre (1969): "Epistulae 4.19", (översättning B. Radice), i (red.) E.H. Warmington: Pliny, Letters and Panegyricus (London & Cambridge, Mass.: Harvard University press).

5 Lindgren Liljenstolpe, s. 25-27.

6 Detta diskuteras i H. Ganetz, A. Gavanaz, H. Huss & A. Werner (2009): Rundgång. Genus och populärmusik (Göteborg & Stockholm), s. 9-11.

Philo av Alexandria (ca 20 f. Kr.–ca 50 e. Kr.) klargjorde att det fanns en tydlig dikotomi mellan manligt och kvinnligt där det manliga sågs som mer komplett och dominant än det kvinnliga, passiva, vilket också rankades lägre. Män representerade rationalitet och förnuft medan kvinnor stod för känslor och irrationalitet.⁷ Dessa tankegångar möter man också hos antika musikfilosofer. Aristides Quintilianus (200-talet e. Kr.) diskuterade klanger hos olika instrument och menade att en så kallad maskulin klang var av solid karaktär, medan en feminin klang var svagare och mer eftergiven. Maskulina klanger var att föredra framför feminina. Lyrinstrumentet *Sambuka* ansågs till exempel vara ett kvinnoinstrument på grund av dess oädla och veka klang, medan den stora, ljudstarka och komplicerade *citharan* var manlig.⁸

Musicerande ur ett intersektionellt perspektiv

Inte bara könsperspektivet hade betydelse för attityderna till musicerande. Andra faktorer som spelade in var en kvinnas sociala status, ålder och etnicitet. Ett intersektionellt perspektiv öppnar således upp för en fördjupad tolkning av det romerska materialet. Jag skall illustrera detta med några exempel. Som ung högstatuskvinna i Rom kunde det faktiskt ses som positivt med en musikalisk talang då den ökade attraktionskraften hos kvinnan och gjorde det lättare för henne att bli bortgift. Man skulle dock vara självlärd. Det var viktigt, exempelvis hävdade Plinius att hustrun Calpurnia lärt sig spela musik enbart genom den kärlek hon kände för honom. Det var också viktigt i Rom att kunskap och skicklighet inte översteg kvinnans dygdighet och redbarhet. Detta känns igen från senare historiska perioder, bland annat i ett påveedikts från 1685 (Innocentius XI) från vilket man förstår att kvinnor inte skulle ägna sig åt musik då det kunde vara förgörande för deras anspråkslöshet och dygd.⁹ En annan jämförelse

---

7 Se Hirdman, s. 26.

8 Aristides Quintilianus (1989): "De Musica 2.16" (översättning A. Barker), i (red.) A. Barker: Greek musical writings: II (Cambridge).

9 J. Bowers (1987): "The emergence of women composers in Italy 1566-1700, s. 139-140, i (red.) Bowers, J. & J. Tick: Women making music. The western art tradition, 1150-1950 (Urbana & Chicago). (Se även Archiv. Seg. Vat. Armadio, V, vol. LX, n. 240, 4 Maj 1686. Denna referens ges i Emmanuel Pierre Rodocanachi (1922): La femme italienne avant, pendant et après la Renaissance: Sa vie privée et mondaine, son influence sociale (Paris, Hachette), s. 245).

kan dras till 1800-talets musikaliska salonger där kvinnor på ett måttligt sätt förväntades kunna underhålla vid pianot i attraktionssyfte och som ett tecken på kulturell bildning.¹⁰ Dock fanns det självfallet undantag, bland annat i operasångerskorna Jenny Lind (1820–1887) och Christina Nilsson (1843–1921) vilka nådde stor framgång, vida utanför salongerna.

Som äldre musicerande kvinna i Rom kunde man istället bli svartmålad. Musiken verkar ha hört ungdomen till. Det finns exempel på kvinnor som blev uppmanade att sluta spela cithara på grund av sin höga ålder såsom Lyce och Chloris, vilka dessutom fick anmärkningar om sin fulhet och diverse kroppsliga skavanker.¹¹ Sempronia, som var gift och något äldre (i 40-årsåldern), beskrevs som för bra på att spela och dansa för vad som passade sig. Det är tänkbart att hennes ålder var en av de faktorer som spelade in. Dagens "äldre" kvinnliga artister, även världsledande sådana som till exempel Mariah Carey (46 år), utsätts för fördomar i relation till sin ålder. Carey fick följande kommentar av skivbolaget Sonys chef, LA Reid: "To even be on the radio at this point in her career is a huge accomplishment, because radio doesn't cater to veteran artists or legends".¹² Om man var högstatuskvinna som Sempronia kunde det vara svårt att sticka ut hakan och gå utanför normerna. Var man däremot av riktigt hög ålder och hade i kombination med detta väldigt hög social status så kunde det ge en ökad frihet. Ummidia Quadrattilla höll sig till exempel med en egen pantomimtrupp (en sorts ofta lite utmanande skådespel som innehöll stora delar dans och musik) vid 79 års ålder, men var diskret nog att inte låta dem uppträda i närvaro av sin svärson som hon levde tillsammans med, av respekt för honom.¹³

Om vi lämnar överklassen och tittar på de lägre samhällsskikten i Rom så visar en intersektionell läsning av materialet att musikutövan-

---

10 Eva Öhrström (1987): *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige* (Göteborgs universitet) s. 15.

11 Horace (2004): "Odes 3.15.4-6; 13-16" (översättning N. Rudd), i (red.) J. Henderson: *Odes and epodes* (London & Cambridge, Mass.: Harvard University press).

12 "La Reid thinks Mariah Carey is too old for hit records", i *The Washington post*: http://www.washingtonpost.com/entertainment/la-reid-thinks-mariah-carey-is-too-old-for-hit-records/2015/05/21/e358fe00-ff98-11e4-8c77-bf274685e1df_story.html (hämtad i maj 2015).

13 Plinius, (*Epistulae* 7.24.1).

de faktiskt också kunde bidra till att ge en ökad status och erkännande. Ett exempel på detta var en grupp berömda dansöser och slagverkare från Gades (dagens Cadiz) som var verksamma i Rom. Trots att deras föreställningar beskrevs nedlåtande som erotiskt utmanande och vulgära, så var de uppenbarligen ändå högt uppskattade och efterfrågade och uppträdde till och med på kejsarens egna tillställningar. Musiker och skådespelare rankades bland de lägst stående yrkeskategorierna i Rom, men det hindrade ju inte att man kunde få respekt inom sitt gebit, så länge man följde dess sociala spelregler, och även röna en stor popularitet hos det romerska folket för sin skicklighet.

Musikens kraft

Som jag har givit exempel på höll härskartekniker, såsom olika typer av smutskastning, utestängande av kvinnor från de publika scenerna och förpassning till vissa typer av instrument, kvinnorna i Rom på plats genom att bidra till en särskiljning mellan könen och ett skapande av hierarkier. En kvinna fick gärna spela musik och underhålla utmanande, men det fick inte vara en kvinna man skulle gifta sig med – för henne måste man kunna kontrollera: den viktiga romerska släktlinjen fick inte äventyras av någon utlevande hustru. Musikens kraft var man nämligen väl medveten om. Den kunde både kanalisera och väcka känslor samt påverka våra kroppar på oanade sätt, vilket kunde vara farligt. Därför blev Sempronia svartmålad för att hon gick utanför gängse normer på flera sätt: hon spelade musik alldeles för bra både i relation till sitt kön, till sin sociala status och romerskhet samt till sin ålder.

Avslutningsvis vill jag poängtera vikten av att synliggöra denna historiska period för att bättre förstå senare tiders diskriminering av kvinnliga musiker. Musikhistorien har skapat idén om att kvinnor musicerat på en lägre nivå i hemmen medan männen stod på estraderna. Men kvinnors musik behöver inte ha varit mer lågkvalitativ, och de har också bidragit stort till musikhistoriens utveckling. Inte minst har musicerande i hemmen haft betydelse då det genererat en viktig musikalisk tradering vidare till barnen. De kvinnor som i Rom trotsade gängse normer och musicerade öppet och skickligt, såsom Sempronia, liksom de kvinnor som fortsatt – och fortsätter – att ta en

självklar plats på musikscenen förtjänar att på olika sätt få lyftas fram i rampljuset för att skapa en större balans mellan manligt och kvinnligt i den gångna, liksom i den kommande musikhistorien.

Dolls as votive gifts: objects of devotion and gender ideas

In this article it will be discussed how dolls found in sanctuaries in ancient Greece and Rome can be regarded as reflections of cultural norms and values connected to ideas on gendered roles in society.¹ The discussion rely on theories on materiality and religion that highlight objects used in cult activities as secondary agents, with the capacity not only to reflect cultural patterns and norms, but also with the ability to influence and shape the society.² In line with this perspective, archaeologists Peter Biehl and François Bertemes consider artefacts as “living contexts”, meaning that since the artefacts were made in a special way, on a special place and for a special purpose they are to be seen as reflections of cultural patterns and societal structures of the time they were created.³ In a similar way, social anthropologist Alfred Gell’s theories on things as “secondary agents” highlights objects as mediators of perceptions and status connected to the user of

---

1 This discussion is held at a length in my coming thesis.

2 Julian Droogan (2013): *Religion, material culture and archaeology* (London: Bloomsbury Publishing); about objects as agents (or secondary agents) for example Ian Hodder (2012): *Entangled: an archaeology of the relationships between humans and things* (Malden, MA: Wiley-Blackwell), pp. 213–215; Ian Hodder (2006): *Çatalhöyük: The Leopard’s tale. Revealing the mysteries of Turkey’s ancient town* (London: Thames & Hudson), pp. 186–189, 206; Alfred Gell (1998): *Art and agency: an anthropological theory* (Oxford: Clarendon), pp. 16–21; also Latour on “agent-network-theory”: Bruno Latour (1987): *Science in action: how to follow scientists and engineers through society* (Milton Keynes: Open University Press); and Bruno Latour (2005): *Reassembling the social: an introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford: Oxford University Press).

3 Peter F. Biehl & François Bertemes (2001): “The archaeology of cult and religion: an introduction”, in (eds.) Michel Notelid, Peter F. Biehl, François Bertemes & Harald Meller: *The archaeology of cult and religion* (Budapest: Archaeolingua Alapítvány), pp. 11–24.

the object.⁴ Within ritual studies all parts of the ritual, such as verbal and non verbal acting, objects used in rituals etc., are seen as carriers of culturally formed ideologies and power structures.⁵ According to Catherine Bell religious rituals and objects used in rituals and religious practice can both mediate a passive form of societal values but also act as an agent in itself.⁶

Toys as votive gifts

Votive gifts represent a large amount of the archaeological material to be found at ancient sanctuaries in the Mediterranean world. According to Theophrastus (c. 372–288 BC) gifts to the gods were given for three main reasons: 1) to honor the gods, 2) in gratitude, and 3) due to the need of good things.⁷ Amongst the often vast amount of figurines and different kinds of objects previously used in a variety of activities in society, objects that can be interpreted as toys can be identified.⁸ Toys found in this type of context are usually interpreted as reflections of rituals performed in the transitional stage between childhood and adolescence.⁹ This interpretation is often based on textual evidence like in the Greek Anthology (VI.309) where we get to know that Philokles are to dedicate his childhood things, the spinning

---

4 Gell, p. 16–21.

5 Droogan, p. 2–3; Christina A. Clark (2009): “To kneel or not to kneel: Gendered nonverbal behaviour in Greek ritual”, *Journal of Religion & Society. Supplement Series 5*: “Women, gender, and religion”, p. 7; Catherine Bell (1992): *Ritual theory, ritual practice* (New York: Oxford University Press, cop. 1992), p. 170.

6 See for example Bell, p. 96–100.

7 Thphr Fr. 12 in Walter Pötscher (1964): *Theophrastus, Peri eusebeias* (*Philosophia antiqua*, xi), Leiden: Brill. Translated to English in Folkert van Straten (1981): “Gifts for the gods” in (ed.) Hendrik Simon Versnel: *Faith, hope, and worship: aspects of religious mentality in the ancient world* (Leiden: Brill), pp. 66–67.

8 On the problems concerning the identification of toys in the archaeological material see Jane Eva Baxter (2005): *The archaeology of childhood: children, gender, and material culture* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press), pp. 46–50.

9 Lesley A. Beaumont (2012): *Childhood in Ancient Athens: Iconography and social history* (London: Routledge), p. 129; Jenifer Neils & John H. Oakley (2003): “Catalogue”, in (eds.) Jenifer Neils & John H. Oakley: *Coming of age in ancient Greece: images of childhood from the Classical past* (New Haven, Conn.; London: Yale University Press: in association with Hood Museum of Art, Dartmouth College), p. 267; Christiane Sourvinou-Inwood (1988): *Studies in girls’ transition: aspects of the Arkteia and age representation in Attic iconography* (Athens: Kardamitsa).

top, *astragaloi* and ball, to Hermes before entering manhood.¹⁰ And for girls, the passage about Timarete, who before her wedding dedicated her ball, tambourine, hair band, dolls and doll's clothes to Artemis.¹¹ A passage in Persius' second satire has also been used as evidence to support the notion that girls left their used dolls to Venus.¹²

Since dolls in votive contexts usually are found in deposits with different kinds of other votive objects, it is clear that dolls were in fact given to goddesses (as well as gods, nymphs, heroes/heroines) in the ancient Greco-Roman period. Instead of focusing on the occasion for the votive giving this article will focus on the symbolic implications of votive dolls in a wider context. The connotations that the doll were associated with could certainly be enhanced if they were connected to age related rites, but even without these links to special rites, and no matter who donated the dolls (girls, boys, parents etc.) the symbols attached to the objects point to specific gendered roles and norms in the society in which they were made and used.

Children's play with dolls in texts, iconography and the archaeological record

Ancient notions on the significance of children's play come to us through different channels.¹³ For example, the lexicographer Pollux (second century AD) inform us about specific toys and games,¹⁴ and it

---

10 Anth. Pal. 6.309 in William Roger Paton (1916): *The Greek Anthology*, Volume 1: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Christodorus of Thebes in Egypt. Book 3: The Cyzicene Epigrams. Book 4: The Poems of the Different Anthologies. Book 5: The Amatory Epigrams. Book 6: The Dedicatory Epigrams

11 Anth. Pal. 6.280. For different translations see Kate McK Elderkin (1930): "Jointed dolls in Antiquity", *American Journal of Archaeology*, 34: 4, p. 455 and Jenifer Neils (2003): "Children and Greek religion", in (eds.) Jenifer Neils & John H. Oakley (2003): *Coming of age in ancient Greece: images of childhood from the Classical Past* (New Haven, Conn.; London: Yale University Press: in association with Hood Museum of Art, Dartmouth College), p. 153.

12 For example Elderkin 1930, p. 456, G. H. Hallam (1930): "A note on the monument and Tomb of a Vestal Virgin at Tivoli", *The Journal of Roman Studies*, 20, p. 15 and Fanny Dolansky (2012): *Playing with gender: girls, dolls, and adult ideals in the Roman world*, *Classical Antiquity*, 31: 2. (October 2012), pp. 256–292 *Pers. II 67–70* Translated in Persius Flaccus, A., Lee, G., & Barr, W. (1987): *The satires of Persius* (Latin and Greek texts, 4). Wolfeboro, N.H.: Cairns.

13 Beaumont (2012), p. 128.

14 Pollux, *Onomasticon* 9.119, 9.122, 9.126, , published in ancient Greek by Wilhelm Dindorf, Leipzig: Kuehn (1824): *Onomasticon* by Julius Pollux.

becomes clear through texts by Plato and Aristotle, in the fourth century BC, that ideas on the usefulness of play for children's socialization existed.¹⁵ Long before children's play and ideas about play is noticed in the (surviving) texts, iconographical and archaeological evidence gives us clues on play, toys and their function for children and society at large. Children's play in iconography can be found on for example grave stelai and paintings.¹⁶ The motive on an Attic black-figured votive plaque from 550–560 BC shows a woman weaving while a girl sits behind her on the floor. In her up raised left arm the girl is holding an object that is difficult to identify.¹⁷ Compared to other iconographical evidence, as for example Attic grave stelai, it is possible to assume that the object is a figurine, possibly a doll.¹⁸ On ancient Greek grave stelai there are several examples with motives where young girls hold what can be described as dolls or figurines in their hands.¹⁹ The so called Melisto stele, dated to around 340 BC, portrays a young girl, possibly 6–8 years old, standing in upright position, looking slightly down toward a dog who is holding its front paws on the girl's legs. In her right arm, extended toward the dog, is a bird, and in her left hand the girl is holding what can be described as a naked female figurine

---

15 Plato *Laws* I.643B in *Laws*, Volume 1: Books 1–6. Translated by R. G. Bury (1926): Loeb Classical Library 187, Cambridge, MA: Harvard University Press. Plato *Laws* VII.794A translated by R. G. Bury (1926): *Laws*, Volume II: Books 7–12. Loeb Classical Library LCL192. Cambridge, MA, Harvard University Press Aristotle, *Politics* VII.1336a, translated by H. Rackham (1932): Aristotle. *Politics*. Loeb Classical Library 264. Cambridge, MA, Harvard University Press

16 Beaumont, p. 128; Neils & Oakley, p. 267; Dolansky.

17 The votive plaque is to be found in Athens, National Archaeological Museum, 2525. For a picture of the votive see for example Graef and Langlotz 1909, no. 2525, pl. 104. Beaumont, Lesley (2003): "The changing face of childhood", p. 63 and Helen Foley 2003: "Mothers and daughters", pp. 118–119. Both in (eds.) Jenifer Neils & John H. Oakley (2003): *Coming of age in ancient Greece: images of childhood from the classical past* (New Haven, Conn.; London: Yale University Press: in association with Hood Museum of Art, Dartmouth College); Schulze (2004), p. 38, no. 22, pl. 12.46

18 Foley, fig. 7, s. 119.

19 For examples and interpretations see Neils & Oakley, no. 68 and 124; Victoria Sabetai (2008): "Birth, childhood, and marriage. Women's ritual roles in the cycle of life", in (eds.) Nikolaos Kaltsas & Alan Shapiro: *Worshipping women: ritual and reality in classical Athens* (New York, N.Y.: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA) in collaboration with the National Archaeological Museum, Athens), kat.nr. 134. Some motives show girls holding what looks more like figurines than dolls and thus have been interpreted as votive gifts, see for example the grave stele of Polyxena, Berlin, Antikensammlung-Staatliche Museen, Sk 1504, for picture see Sabetai, p. 313, no. 139.

with no arms.²⁰ The figurine has been interpreted as a doll due to the context of the scene, showing a young girl playing with her toys and dog. This type of scene fits well into the way typical genres and motives are portrayed in grave portraits.²¹

Motives with girls and dolls on grave monuments in Rome are less frequent than the Greek examples. However there are one sarcophagus from the early second century AD where the motif on the sarcophagus is of a young girl lying on a bed and stretching for a dog at her side and two dolls lying on the backrest of the foot of the couch.²²

Dolls portraying girls/women with jointed arms and legs have been found in different archaeological contexts in the ancient Greek Mediterranean and dating from Geometric to Hellenistic periods. A few examples of male dolls have also been found. Even though dolls have been found in different archaeological contexts the majority comes from graves and sanctuaries. Dolls were made of wood, alabaster, marble, bone, cloth, ivory and terracotta.²³ Dolls have been found in sanctuaries to for example Artemis, Aphrodite, Athena and Demeter, but also to Apollo.²⁴ In Roman context closer to 500 objects described as dolls have been recognized. These objects have been found within the borders of the Roman Empire and dates to the second century BC to the late fourth century AD. It has been argued that the majority of these dolls probably were girl's toys and that some might have had a ritual or decorative function.²⁵

There were several different types of dolls. For example, dolls made of terracotta, dating to the 6th century BC found in a Greek context, are dressed in a short *chiton*, a so called *chitoniskos*, with a *polos* (cylindrical headdress/crown) and long hair falling over the shoulders. The type is of a so called jointed dolls with the arms and legs jointed to

---

20 Neils & Oakley, p. 307, no. 124. The stele of Melisto: Cambridge, Harvard University Art Museums, Arthur M. Sackler Museum Alpheus Hyatt Purchasing and Gift for Special Uses Funds in memory of Katherine Brewster Taylor, as a tribute to her many years at the Fogg Museum, 1961.86.

21 Neils & Oakley, p. 307.

22 Dolansky, p. 258, n. 6. The sarcophagus is now in the J. Paul Getty Museum in Malibu, California (inv.no.73.AA.II).

23 Neils & Oakley, p. 267.

24 Elderkin, p. 455.

25 Dolansky.

the body at the shoulders and hips.²⁶ An alternative interpretation of these figurines suggest that they should not be regarded as dolls but rather as figurines representing girls dancing a ritual dance, so called *kalathiskos*. This interpretation perceives the head dress as a *kalathos* (basket-shaped headdresses) rather than a *polos*.²⁷

From around 400 BC the style of the jointed terracotta dolls in the Greek context changed. The dolls are portrayed naked and the legs are jointed to the body by the knees and not the hips. Their hair short and tacked on their head and they often hold *krotala* (clappers) in their hands/hand.²⁸ This type of doll has been interpreted as representing dancing girls.²⁹ But in line with the interpretation of the type mentioned above, with (possibly) *kalathos* as ritual dancers, it could be argued that the *krotala* type could represent ritual dancers. Neils and Oakley instead suggests that the naked type was to be dressed by the young girls who played with the dolls.³⁰ Looking at the form, material, size and look of these two types of dolls the question is how “playable” they were. Dolls made of cloth, straws, wood strikes as more basic play dolls (but unfortunately not preserved to our time) than these terracotta dolls, sometimes quite large and heavy for a little child to carry. It has also been argued that the terracotta jointed dolls by no means could have been dressed since they were made of such a fragile material.³¹

A third example of a jointed doll is an ivory doll found in a Roman

---

26 Neils & Oakley, p. 267. Corinthian terracotta doll, early fifth century BCE. H 12,3 cm. New York, The Metropolitan Museum of Art, Rogers Fund, 1944, 44.11.8. In Neils & Oakley, p. 268, no. 73. For a discussion about this type of dolls see also Maya B. Muratov (2006): “Terracotta figurine with articulated arms and legs [Greek, Corinthian]”, *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000– www.metmuseum.org/toah/works-of-art/44.11.8 (retrieved June 14, 2015).

27 Muratov 2006.

28 Attic moulded terracotta doll holding clappers/castanets (*krotala*). Mid-fourth century BC. H. 19 cm; W. 7,78 cm; D. 3,02 cm. Brunswick, Maine, Bowdoin College Museum of Art. Gift of Edward Perry Warren, Esq., Honorary Degree, 1926, 1913.028 in Neils & Oakley, p. 267, no. 72.

29 For example Neils & Oakley, p. 267.

30 Neils & Oakley, p. 267.

31 Muratov argues that jointed dolls found in grave context should be interpreted as having an apotropaic function rather than being a doll with symbolic connection to girls play, Maya B. Muratov (2004): “Greek terracotta figurines with articulated limbs”, in *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/gtal/hd_gtal.htm (October 2004); also Hallam.

tomb.³² The doll is 23 cm long and jointed at the shoulders, elbows, hips and knees. It is naked and portrayed with wide hips, narrow waist and small breasts. The hair is set in a hairstyle that is similar to that of Faustina the Elder, married to the emperor Antoninus Pius.³³ It has been suggested that dolls probably had a more complex function than as objects that would prepare the girls for their future roles as mothers and wives. Many of the dolls in the Roman context were made with distinct female forms, often naked, sometimes wearing jewelry and often, as in the example mentioned here, with an iconographic language that resembled the imperial women of the time. The fact that the dolls were richly decorated and resembling emperors' wives in hairstyle, probably gave contradictory signals to the girls who played with them. First, the dolls signaled a high ideal for the girls to identify with in terms of status, beauty and lavish embellishments, which for a majority of girls may have been difficult to reach. Second, these signals of luxury and beauty stood in contrast to other signals in the community regarding citizen women's involvement in appearance and luxury goods. The ideal these dolls mediate stood in sharp contrast to the ideas that stressed the importance of women's character and behavior contrary to appearance. This type of dolls has been interpreted as symbols of femininity, motherhood and imperial splendor and power. Since the dolls can be considered as luxury items they can mainly be linked to girls from a higher social strata in society. Within the context of this social strata the dolls may have functioned as a confirmation of a hierarchical structure of Roman society.³⁴ As has been mentioned, the mere existence of toys can be taken as an indicator that children were allowed to play and that playing with toys was an obvious part of childhood.³⁵ The study of the iconography of motives of girls with dolls on grave stelai, has contributed to a vision of a carefree girlhood when young girls spent their

---

³² Found in Tomb of Crepercia Tryphaena (*Antiquarium Comunale* 469), dated to 160–150 AD. In Dolansky, fig. 1.

³³ Dolansky, p. 261.

³⁴ Dolansky, p. 286–288.

³⁵ Heather Montgomery (2009): *An introduction to childhood – anthropological perspectives on children's lives* (Oxford: Wiley-Blackwell), p. 140–155.

time playing with dolls.³⁶ This is a vision that has been questioned by several scholars.³⁷ The notion of play and objects connected to play is often associated to the socialization of children into their future roles in society.³⁸ Scholars have claimed that specific categories of toys, mostly dolls, were used as a means to teach girls how to look and how to behave in their future roles as wives and mothers.³⁹

The significance of toys and their agency

Based on the examples given of dolls above at least three interpretative alternatives for the use of these types of “dolls” can be noted. First there are dolls to play with that can be understood as symbolizing the socialization into the role of the caring mother (and wife), a role that was regarded as the major goal of a girls’ life.⁴⁰ Second there are dolls representing an ideal of the beautiful young girl, an ideal for all girls to aim for and the ideal to look for in a future wife for the boys.⁴¹ Third, dolls portraying dancing girls/women (possibly used as dolls) can also be interpreted as representing female participation in ritual activity.⁴²

The majority of evidence (archaeological, textual and iconographical) points to the notion that dolls can be connected to girl’s play.⁴³ But as has been noted by for example Beaumont (concerning Athenian evidence) and Dolansky (concerning Roman evidence) it is by no means impossible that also boys could have played with dolls.⁴⁴ What is obvious though is that the material at hand presents us with notions of a socially accepted construction of play – in the example of imag-

---

³⁶ As noticed by Beaumont (2012), p. 129.

³⁷ Beaumont (2012), p. 129; Joan Reilly (1997): “Naked and limbless. Learning about the feminine body in ancient Athens” in (eds.) Ann Olga Koloski-Ostrow, Claire L. Lyons & Natalie Boymel Kampen: *Naked truths: women, sexuality, and gender in Classical art and archaeology* (London: Routledge); Dolansky.

³⁸ Neils & Oakley, p. 199.

³⁹ Elderkin, p. 201; Neils & Oakley, p. 267; Dolansky.

⁴⁰ Neils & Oakley, p. 267; Dolansky.

⁴¹ Dolansky, p. 288.

⁴² Muratov.

⁴³ Beaumont, p. 131; Dolansky.

⁴⁴ Beaumont, p. 131; Dolansky. Elderkin has suggested that the evidence also points to boys playing with dolls, see Elderkin, 455. This has been challenged by Dolansky, p. 257, footnote. 4.

es of dolls – which is strictly connected to a “female” sphere.⁴⁵ It can be argued that if images as well as objects, can be regarded as agents with the possibility to affect society and people using and experiencing them, the perception and symbolic implications exposed in the object of the doll, is more important to recognize than who actually played with them during their childhood. For as agents with symbolic connotations the images and objects in their different private and public (including) religious setting, had an impact on notions of gender roles, values and norms. Dolls not only symbolized girls play and preparation for motherhood, but also ideals about looks and roles in cultic contexts.

On the meaning of dolls as votive gifts

It could be argued that as value laden objects the toy, used and found in a religious setting like a sanctuary, is given stronger efficacy with the possibility to confirm norms and values connected to age, gender and status in the society. By the act of receiving and consequently accepting the gift, the goddess/gods sanction the object and its connotations. Because of this indirect sanctioning of objects and their symbolic connotations the object becomes an effective tool to imprint, negotiate and even change gender roles both in the religious setting and society at large. The votive displayed at the ancient sanctuary and viewed by visitors and bypassers worked as a kind of advertisement for norms and values held by the society where the gift was made and used.

What then does the dolls left as votive gifts at sanctuaries imply when it comes to female roles in society? In this article three possible interpretations have been noticed – roles as mothers/wives, the role of the beautiful woman/wife and roles as cultic performers. The role as cultic performer can be twofold, first and foremost as givers of votive gifts since votive giving is a ritual act in itself. Second in some instances when the dolls have been interpreted as images of ritual dancers, the object reflects important roles held by young girls in the cultic context – a role held in high esteem in society.⁴⁶ Regarded as

---

45 See Beaumont.

46 On discussions on girls and women’s roles in cult see for example Joan Breton Connelly (2007): *Portrait of a Priestess: women and ritual in Ancient Greece* (Princeton and Oxford: Princeton University Press).

agents in the religious context, the votive gift is not only to be viewed as a reflection of, but also as an object with special impact on, societal norms and values connected to gender.

Part 3
Perspectives on the premodern era

Were all servants women? Reflections on the use of gender in research on domestic service

The session “Gender in early modern history: a self-evident perspective?” set out to investigate if and how gender is integrated into research on the early modern period. The question was if “gender [is] becoming more and more of an inevitable part in early modern European history”, and, if so, “what are the consequences for the fields of gender history and the identity of historians?”¹ This paper explores such issues by examining what role gender has played in research on one particular topic in early modern European history: research on domestic service.

Gender and the history of the pre-industrial servant

To a certain extent, gender has been a part of research on domestic service from the beginning. Apart from a few exceptions, servants became a topic of academic interest in the 1970s with the emergence of women’s history. The majority of domestic servants in industrialized societies were women and domestic service therefore emerged as a research topic for historians interested in women’s work. A consequence was that the history of domestic service was principally envisioned as the history of *female* servants.

From the 1980s, the story of servants was complicated when the category of *race* was introduced into the narrative. Research on non-European areas emphasized the power exercised by some – i.e. white

---

1 Karin Hassan Jansson & Emmi Lahti (2015): “Gender in early modern history: a self-evident perspective?”, XIth Nordic Women’s and Gender History Conference, Stockholm 2015.

– women over others in the colonial world. This also meant that feminist models linking men with power and women with subjection were challenged.² In addition, such findings affected historical writing on the European servant, and power struggles between female servants and mistresses, “ties and tensions between women” as one historian has put it, have since become a topic of interest.³

As women’s history in general turned into gender history, gender also came to play an important role in discussions on domestic service, and gender was an integral part of the theoretical framework that inspired much of the research on service, such as the theory of separate spheres and the concepts of patriarchy and paternalism. At the same time, the focus on gender has not gone uncontested. In 2009, for example, Carolyn Steedman praised feminist academics for “understanding housework as labour”, but also argued that such scholarship primarily focused on unpaid housework, thereby underestimating paid housework and making it difficult to appreciate domestic service as waged work.⁴ Furthermore, because domestic service was inscribed in a narrative of women’s oppression, the voices of servants risked being obscured and the servants themselves made into mere bystanders in an historical process of domestication. Over the last twenty years, however, this bias has been circumvented as historians with an interest in agency and identity have made considerable efforts to uncover the servants’ own stories.⁵

---

2 See for example, Sandra Lauderdale Graham (1988): *House and Street: The Domestic World of Servants and Masters in Nineteenth-Century Rio de Janeiro* (Cambridge: Cambridge University Press); Rhacel Salazar Parreñas (2001): *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work* (Stanford, Calif.: Stanford University Press); Douglas Hay and Paul Craven (eds.) (2004): *Masters, Servants, and Magistrates in Britain and the Empire, 1562-1955* (Chapel Hill and London: University of North Carolina Press); Victoria K. Haskins and Claire Lowrie (eds.) (2015): *Colonization and Domestic Service. Historical and Contemporary Perspectives* (New York and London: Routledge).

3 Laura Gowing (2002): “The Haunting of Susan Lay: Servants and Mistresses in Seventeenth-Century England”, *Gender & History*, 14: 2, p. 184.

4 Carolyn Steedman (2009): *Labours Lost: Domestic Service and the Making of Modern England* (Cambridge: Cambridge University Press), pp. 24–29.

5 Raffaella Sarti (2005): “Conclusion. Domestic Service and European Identity” in (eds.) S. Pasleau, & I. Schopp: *Proceedings of the Servant Project*, vol. V (Liège: Les éditions de l’Université de Liège), pp. 212–13.

Steedman removed gender as *the* guiding and dominant principle when writing the history of the English servant between 1760 and 1830. In Steedman's analysis servants are workers and as such they should be considered a part of a history of labour. To some extent, her argument mirrors a renewed discussion within the historical discipline on the importance of the social sphere, although it is no return to the social history of the 1970s with its emphasis on quantitative methods. Steedman's claim also fits with a shift in international or global labour history; away from a focus on the male, Western industrial worker towards a wider array of subjects.⁶ This has also resulted in a chronological expansion of what is labelled labour history to encompass time periods before industrialization, such as the early modern period.

Domestic service in Copenhagen and Oslo

I have studied domestic service in pre-industrial Denmark and Norway. Specifically, I have examined how the relationship between masters and domestic servants was legitimized, enforced and contested in Copenhagen and Oslo (Christiania) between 1750 and 1850.⁷ Gender has played an important role in my research, both as an analytical category in itself but also as a historiographical necessity. As seen above, gender is central to research on pre-industrial domestic servants.

However, there is a difference between research on domestic service in Denmark and in Norway: there is simply more literature on servants in pre-industrial Norway compared to servants in pre-industrial Denmark. In addition, gender as an analytical category is less present in the Danish research, and when gender is occasionally referenced, it is rarely discussed at length or theorized around.⁸ This difference is probably a consequence of general differences between the nation-

---

6 Marcel van der Linden (2008): *Workers of the World: Essays Toward a Global Labor History* (Leiden: Brill); Dirk Hoerder et al. (2015), *Towards a Global History of Domestic and Caregiving Workers* (Leiden and Boston: Brill).

7 Hanne Østhus (2013): *Contested authority: Master and servant in Copenhagen and Christiania* [dissertation] (Florence: European University Institute).

8 For a more thorough summary of the history of the Danish and Norwegian servant, see Østhus, pp. 30–35.

al historiographies in Norway and Denmark: women's history and later gender history has had less impact on Danish historiography compared to its Norwegian counterpart.⁹ This might have affected research on domestic servants particularly because of the close connection between the development of women's history and the development of interest in domestic servants as a topic of historical research, although there are indications that this might be changing.

Nevertheless, the central role gender plays in research on domestic servants in general meant that I could not escape it in my own research. But let this be clear: I did not want to. Gender was both helpful and useful, as a heuristic tool and as an analytical tool. And it was an important category in my own findings: gender mattered. Work and authority in the early modern household were gendered. It mattered if you were a female or a male servant; it mattered if you were a mistress or a master.

First, we have the numbers: in 1801, the year of a nominal census in Denmark-Norway, around 13% of the population in both Copenhagen and Oslo were servants. In both towns, a majority of these servants were women, but in Oslo the proportion of female servants was higher than in Copenhagen – 82% in Oslo compared to 74% in Copenhagen.¹⁰ Copenhagen's servant population was more complex and composite compared to Oslo's servants, but in both towns service was overwhelmingly a profession for women. Here, Copenhagen's and Oslo's servants resembled their European urban counterparts: in most European cities, a majority of servants were women.

Female servants were a visible presence in both Copenhagen and Oslo as they were in many other pre-industrial European cities. Their presence in urban city life was also readily commented on in contemporary literature by men of letters who were particularly concerned

---

9 In 2008, Karen Sjørup pointed at a national difference in gender research in general, noting, among other things, how Norwegian gender research has received more public money than Danish gender research. Karen Sjørup (2008): "Kønsforskningens historie i Danmark og Norge set fra et dansk perspektiv", *Tidsskrift for kønnforskning*, 1, pp. 76-83. When it comes to the early modern period there are some notable historians who have done extensive research on women, for example Inger Dübeck, Nina Koefoed, Anne Løkke and Deborah Simonton.

10 Østhus, pp. 54-56.

with female servants' consumption patterns and sexuality. Both these issues worried them a great deal. In the law, the consumption patterns of both male and female servants were suspect, but among the writing public it was especially female servants who were criticised for their avaricious appetite for luxury goods and unnecessary fun. Maids, it was opined, invariably consumed the wrong thing, and this consumption was detrimental to the national economy as well as individual and collective morale. In addition, urban sexuality was gendered and the urban, female servant appeared in pamphlets and tracts as a prostitute or at least a potential prostitute. Her chastity, it was argued, was in constant danger and she could easily end up selling not only her labour but also her body. The male servant was not subject to similar concerns.

Gender also played a role in how authority was wielded in the household, but the norms were not always gendered nor were they only gendered. If we look at the administration of punishment, for example, we find that both masters and mistresses had the same legal right to corporally punish their servant. There were no restrictions on the mistress' right to chastise her servant because of her sex.¹¹ If we look at the practice of punishment, we find that in Copenhagen and Oslo in the period between 1750 and 1850 both masters and mistresses were summoned before courts of law accused with the abuse of their servants. Male and female servants suffered slaps, beatings and cuffs, and both mistresses and masters administered corporal punishment. What decided whether it was the master or mistress who administered the beating was often determined by opportunity rather than strict gender norms: whichever of the two was present when the servant misbehaved was the one who usually punished that servant. This, of course, was again at least partially determined by gender norms. The mistress usually spent more time with her female servants than with her male servants, which presented her with more opportunities for rebuking and punishing her female servants. However, there was one gendered limitation on the practice of punishment: there was some unease connected with the chastisement of adult male servants at the

---

11 Danske Lov af 1683 and Norske Lov av 1687, 6-5-5 and 6-5-6.

hands of the mistress. Mistresses did chastise apprentices, but I did not find any examples of mistresses who punished or chastised their adult male servants. The use mistresses made of corporal punishment demonstrates that they, too, were important power figures within the household, but, although it was not delimited in the law, the use of corporal punishment on the part of the mistress was more restricted than the master's.

Authority and power were gendered, but the example of punishment is an illustration of how the master-servant relationship was also a relationship between a subordinate and a superior where the superior had authority regardless of his or her sex. At the same time, something happened in the period 1750–1850. Servants became more uniformly tied to the household and to housework. As the household came to be defined as a private sphere, this affected those working there, regardless of whether they were contractual help or not. More and more of the domestics who worked in the homes in Copenhagen and Oslo were women; domestic service, we can say, was feminized.¹² By mid-nineteenth century, we can also detect a change on the discursive level that enforces the argument that domestic service became increasingly associated with the female sex. By the early nineteenth century, some of the men who had previously been defined as servants, such as clerks, were no longer classified as such. This again meant that the category “servant” became more narrowly defined and that the new definition was particularly tailored to fit the particularities of female domestic service. As female servants usually did housework while male servants could perform a wide variety of tasks, this also meant that service increasingly came to be associated with domestic chores. Service, then, was not only feminized, it was also domesticated as male servants were reclassified as something else and pushed out of the house and into the shop or the office.

By the First World War, service had become an occupation for women and servant came to denote a female servant who did housework. It

---

12 Sølvi Sogner (1997): “Domestic service in Norway: the long view”, in (eds.) Antoinette Fauve-Chamoux and Ludmilla Fialová: *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVe-XXe siècles* (Acta Demographica XIII) (Praha: Česká Demografická Společnost), pp. 95–96.

was this servant who became a topic of historical interest in the 1970s. As maids had become the norm in post-war Europe it might have seemed self-evident to focus most of the academic attention on women servants, as most historians on domestic service has done, myself included. Yet one can ask if this historiographical background might have affected how we study and theorize about domestic service. The danger is that the two distinct analytical levels, the historical level and the historiographical level, are muddled together, and we might end up believing we employ a gender perspective because it seems obvious, without actually doing so.

Reflections on the use of gender in the history of early modern Europe

The abstract to the session “Gender in early modern history: a self-evident perspective?” declared that “[i]n significant parts of early modern European studies gender has become mainstreamed”.¹³ Although I do have some objections to such a statement, when it comes to the study of the pre-industrial servant I generally agree. As argued in the first part of this paper, gender is an obvious perspective in most research on domestic service. This is partly because the academic study of domestic servants grew out of women’s history in the 1970s and 1980s. Attention to gender might also have been reinforced rather than weakened by research on non-European mistresses and maids as such research also pushed historians on Europe to approach the mistress-servant relationship differently.

There is, however, one academic trend within gender history that seems to have been bypassed by historians on pre-industrial domestic service: the growth of men’s studies and the interest in masculinity has affected the study of early modern servants only marginally.¹⁴ Servants are still primarily imagined as women and examined as such, and the relationship between master and servant is predominately

---

¹³ Jansson and Lahti.

¹⁴ For the nineteenth and twentieth century servant, however, there are some studies. See Raffaella Sarti and Francesca Scrinzi (2010): “Introduction to the Special Issue: Men in a Woman’s Job, Male Domestic Workers, International Migration and the Globalization of Care”, *Men and Masculinities*, 13: 1, pp. 4–15.

studied as either a relationship between mistress and maid or between master and maid. It seems that the close connection between research on service and women's history has led to a blind spot when it comes to male servants in early modern Europe. But not all servants were women. In the Danish countryside in the early nineteenth century, for example, the majority of servants were men. Similarly there were many male servants in parishes along the coast of Northern Norway throughout the eighteenth century. Nevertheless there is little research on men who worked as servants.

Inspired by masculinity studies one can imagine a wide range of studies on men servants, for instance studies of friendship between male servants or on the process of the feminization of service from the perspective of the valet, the butler or the groom. In contrast with most servants who lived with their employers, there were also a few male urban servants who were heads of their own households, and a study of such servants could challenge many of the assumptions we have of the servant as an unmarried young adult living with his or her employer.

The transformation of women's history into gender history affected the study of servants and made gender an essential analytical category in research on domestic servants. This move towards gender history has not led to a decrease in the scholarship on service, as some historians on women's history have feared on behalf of the field in general. They imagined that the interest in gender would distract historians from interest in women, but when it comes to exploring early modern domestic service it seems that the opposite is happening: interest is growing rather than diminishing. In addition, during the last decade or so, labour history has moved away from a focus on the male, Western industrial worker towards a wider array of subject that includes research on domestic servants. This new global labour history also encompasses work in the early modern period and entails a more inclusive definition of work and workers that also includes women's work and non-remunerated work. In addition, the recent revival of paid domestic work in Europe has led to an increase in research on domestics both in the present and in the past. This research often has gender at its core, but with a somewhat inverted perspective, as some of the new domestic workers in today's Europe are men. This

has led researchers to ask new questions regarding traditional gender roles and to challenge previous links between ideas of femininity and practices of work.¹⁵

---

¹⁵ Raffaella Sarti (2015): “Historians, Social Scientists, Servants and Domestic Workers: Fifty Years of Research on Domestic and Care Work”, in (eds.) Dirk Hoerder et al., *Towards a Global History of Domestic and Caregiving Workers* (Leiden and Boston: Brill), pp. 55–56.

Two patterns of gender relations in rural Norway and Sweden during the capitalist transition: a comparative analysis, c. 1850–1920

Three years ago I began to analyze gender and the transition to capitalism in rural Norway and Sweden since about 1750. Perhaps only a newcomer to Scandinavian history would be foolhardy enough to undertake such an ambitious project. Drawing on my own and others' research on these questions in the USA, as well as comparable work on Europe and South Asia, I proceeded from a set of empirically grounded and theoretically informed ideas: 1) Gender and capitalist relations are inextricably interconnected, both at the level of ordinary lives and in patterns of continuity and change over time. 2) These interconnections are more visible in farming families and the rural economy than they are in urban, industrial settings. In capitalist society as a whole, kinship and labor, production and reproduction, became notionally separated into distinct domains that seemed to be governed by different forces. On farms, these interconnections shifted but remained immediate and can be analyzed together.¹ 3)

---

1 For this theoretical position, see T.K. Marsden (1984): "Capitalist farming and the farm family", *Sociology*, 18: 2, pp. 205–224; Terry Marsden, Richard Munton, Sarah Whatmore, and Jo Little (1986): "Towards a political economy of capitalist agriculture", *International Journal of Urban and Regional Research*, 10: 4, pp. 498–521; Patricia O'Hara (1998): *Partners in production: Women, farm and family in Ireland* (Oxford: Berghahn Books), pp. 1–45; Sarah Whatmore (1991): *Farming women: Gender, work and family enterprise* (London: Macmillan), pp. 1–40; and Nancy Grey Osterud (1994): "Gender and the transition to capitalism in rural America", *Agricultural History*, 67: 2, pp. 14–29. For the alternative theoretical argument that patriarchy is primary and was neither substantially modified nor changed in form during the capitalist transition, see Sally Shortall (1999): *Women and farming: Property and power* (Houndmills: Palgrave), pp. 1–45.

Comparing places where gender and the capitalist transition proceeded differently sheds light on fundamental dynamics and consequences of historical change.

This presentation focuses on regional differences that existed within Norway and Sweden in the late nineteenth and early twentieth centuries. Differences in the two nations' landownership structures in the early modern period and marked divergences in their politics and policies in the mid-twentieth century certainly had important consequences for their rural gender orders and the trajectory of change.² But here I set those aside in order to sketch two gendered models of farming that existed in both countries from roughly 1850 to 1920. These two agrarian social formations depended on differences in environmental resources; demographic patterns; structures and practices of property holding in relation to gender, kinship, and class; prevalent patterns of farming, especially gender divisions of labor; and other occupations that people in farm households carried on alongside agriculture. These social formations were inherently gendered—that is, they had distinct foundations in and implications for relations of power and patterns of interaction both between and among women and men. Equally important, these two types of rural society were based on and reinforced distinct sets of connections between gender and capitalist political-economic relations and led to divergent trajectories of change in rural women's lives over time. My conclusions, while tentative, raise many questions about aspects of rural gender relations that deserve more in-depth scrutiny, both within various rural regions and in comparison to urban, industrial regions.

The regional differences that seem to have had the most substantial bearing on rural economic and gender orders are between the plains districts, on the one hand, and forest, mountain, and coastal areas, on the other. Both types are found in both countries, although of course their relative proportions differed substantially between Norway and Sweden. These are not solely environmental designations, however; rather, these regions were shaped by demographic, economic, social

---

2 Grey Osterud (2014): "The historical roots of differing rural gender orders in Norway and Sweden", *Scandinavian Journal of History*, 39: 5, pp. 664–688.

and political factors that gave rise to distinct, class-based and gender-inflected patterns.³

By the mid-nineteenth century, the plains districts were characterized by more commercially oriented farms employing non-family labor as well as utilizing the unpaid labor of family members. This type of rural society was marked by substantial and increasing class stratification as the proportion of landless households rose sharply, not only through demographic change but also through economic transformation. Most farms in plains districts engaged in simple commodity production. Few were fully capitalist enterprises that depended on other firms for inputs, machinery, and processing, but they were integrated into domestic and international markets for their products and into regional markets for financing and wage labor.

In forest, mountain, and coastal areas, on the other hand, most farms were oriented toward self-provisioning and the production of a surplus for exchange, which was both local and inter-regional but not international. Inter-regional trade focused mainly on staples, as farms sold their surplus livestock products in order to purchase cereals produced in the plains districts. Diverse agricultural operations were conducted on a small scale, and households pieced together a livelihood from a variety of activities. This form of agrarian society was less sharply stratified by class, although some farm households in these regions depended in part on seasonal employment in positions that were clearly proletarian and landlessness was becoming more common.

Gendered patterns are visible in each type of region. In districts with more commercialized agriculture and growing differentiation and social distance between the propertied and the landless, we find a significant polarization between women in landowning families who managed a domain of gender-specific, income-producing work and

---

3 The most comprehensive collections are: Michael Jones and Kenneth R. Olwig (eds) (2008): *Nordic landscapes: Region and belonging on the northern edge of Europe* (Minneapolis: University of Minnesota Press), pp. 141–280 for Sweden and pp. 283–418 for Norway; Reidar Almås (ed.) (2004): *Norwegian agricultural history* (Oslo: Tapir Academic Press); Janken Myrdal and Mats Morell (eds) (2001): *The agrarian history of Sweden: From 4000 BC to AD 2000* (Lund: Nordic Academic Press); Hans Antonson and Ulf Jansson (eds) (2011): *Agriculture and forestry in Sweden since 1900: Geographical and historical studies* (Stockholm: Royal Swedish Academy of Agriculture and Forestry).

laboring women who toiled under conditions of employment that were exploitative because of the intersection of class and gender. In the mid-nineteenth century, mistresses supervised maids as well as daughters in the highly valued work of the cowshed and dairy, in addition to the essential daily and seasonal tasks in the garden and household. In summer, daughters, live-in maidservants, women from cottager families, and women hired by the day followed crews of men to rake and gather hay and bind and set up grain. In addition, skilled dairywomen cared for the cows, processed the milk, and gathered fodder at the summer pastures. At other times of year, maids and other hired women—but not the landowner's daughters—performed all manner of physically demanding toil on the farm under the supervision of the master rather than the mistress whenever enough male labor was not available.

In regions with family farmers and smallholders who engaged in self-provisioning and simple commodity production on a smaller scale, we find less differentiation and social distance between women in these classes and those from landless families. To a greater degree than in more commercialized districts, women processed products on the farm and had direct contact with local markets. Although the proceeds from women's products were rather small, cumulatively they made a crucial contribution to scanty household incomes. Women's labor was burdensome, given these families' lack of resources, but it was integral to the household and rural economy, and its value was visible to all. In these regions of small farms with scattered fields, grazing land, and fodder sources in seasonal ecological niches, it was seldom possible to eke out a livelihood from farming alone. While both women and men did handicraft work in winter, men more often than women pursued employment off the farm and away from the locality. Many of these activities could not be performed in winter, and when men were absent during the spring and summer women took responsibility for the entire farm operation, including field work. These are the areas where foreign observers were appalled or impressed by seeing sturdy peasant women driving draught animals, guiding the ard or plow, sowing grain, and scything hay. As rural women themselves, as well as social scientists, have long observed, women were "the flexible

sex” and often performed tasks that were customarily regarded as masculine, while men seldom did the reverse.⁴

Historians of Scandinavia have tended to think of the “traditional” gender division of labor in farming families as comprised of three domains: the cowshed and dairy, in which women were responsible for the care of cows, goats, and other small animals as well as milking and making butter and cheese; the fields, where men were responsible for cultivating grain and growing fodder crops, and thus for the horses or oxen; and the seasonal tasks of hay-making, fodder-gathering, and the harvest, when women and men all worked together.⁵ I have come to think that this gendered allocation of labor may well not have been as primordial as is often assumed, for it presumes and depends upon a balanced combination of arable farming and animal husbandry that was not found on most farms, most of the time, in either of these regions.

During the second half of the nineteenth century, farms in the plains districts tended to specialize in either grain cultivation or animal husbandry depending on these products’ relative profitability,

---

4 Liv Emma Thorsen (1993): *Det fleksible kjønn: Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner* (Oslo: Universitetsforlaget). Lena Sommestad (1992): *Från mejerska till mejerist: En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess* (Lund: Arkiv förlag), offers a particularly lucid geographic picture and economic explanation of these divergent patterns on farms and in dairies in Sweden. For historical surveys that discuss regional patterns, see Carl-Johan Gadd (2000): *Den agrara revolutionen* (Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag); Mats Morell, *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945* (Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag). See also Iréne Flygare (2011): *Swedish smallholdings: An enduring element of the countryside*, in (eds) Antonson and Jansson, pp. 74–92. For Norway, see Brynjlufv Gjerdåker (2004), “Continuity and modernity 1815–1900”, in (ed.) Almås, pp. 236–293; Reidar Almås (2004): “From state-driven modernization to green liberalism 1920–2000”, in (ed.) Almås, pp. 296–355.

5 Descriptions of this pattern are ubiquitous, suggesting that it was regarded as the norm across regional and national boundaries. For Norway, see Almås, pp. 300, 306–309, 322–325; Ida Blom (1990): “Hun er den raadende over husets økonomiske angliggender? Changes in women’s work and family responsibilities in Norway since the 1860s”, in (eds) Pat Hudson and W.E. Lee: *Women’s work and the family economy in historical perspective* (Manchester: Manchester University Press), pp. 157–182, esp. table 6.5; Gjerdåker, pp. 242–263, 283–284; Hilde Sandvik (2005): “Marital property in Norway, 1500–1800”, in (eds) Maria Ågren and Amy Louise Erickson: *The marital economy in Scandinavia and Britain, 1400–1900* (Aldershot: Ashgate), pp. 131–146, esp. p. 112; Thorsen; Gunnar Thorvaldsen (2002): “Coastal women and their work roles”, in (eds) Hilde Sandvik, Kari Telste, and Gunnar Thorvaldsen: *Pathways to the Past* (Oslo: Norvus Forlag), pp. 130–151. For Sweden, see Iréne A. Flygare (2001): “Women and men”, in (eds) Myrdal and Morell, pp. 224–225; Iréne A. Flygare (1999): *Generation och kontinuitet: Familjejordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet* (Utluna: Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, no. 54).

which reflected both international market prices and regional labor costs. Farms in areas that had once been major grain producers, such as Skåne, quickly converted to large-scale dairying when butter proved more profitable than oats on the international market. Smallholders multiplied in districts dominated by larger-scale farms, but they, too, conducted quite intensive and commercially oriented operations. Often they, like cottagers before them, were connected with larger farms and dependent upon them for processing and marketing. In forest, mountain, and coastal regions, on the other hand, farm operations were less subject to rapid change, and animal husbandry continued to be a viable adaptation to available resources. But markets for dairy products were relatively distant and grain for household consumption was still expensive, so by-occupations were vitally important. Indeed, it is possible that the farm with an optimal balance of arable and livestock, like the farm that was able to provide a livelihood without either employing much non-family labor or sending family members into off-farm employment, was an ideal that was more approachable in the mid-twentieth century than it had been before—if it ever existed at all.⁶

When we look at how these regions developed over time, it is clear that shifts in the gender division of labor were related to shifts in class structure. By the early twentieth century in the plains regions, women in landowning families presided over a contracting domain of income-producing labor and focused their efforts on more elaborate domestic tasks. At the same time, the exploitation of women from landless families intensified. Tenants and cottagers who had access to land in exchange for labor were increasingly replaced by waged labor and, in Sweden, by *statare*, married farm workers who lived in their own households but worked full-time on a capitalist estate.⁷ In some

---

6 On “incomplete” farms, pluriactivity, and the leasing of land by inactive to active farmers, see, for Norway, Gjerdåker, pp. 242–245, 259, 267–270, 284–285; for Sweden, Mats Morell (2011), “Farmland: Ownership or leasehold, inheritance or purchase”, in (eds) Antonson and Jansson, pp. 56–73.

7 On the *statare* system, see Ingrid Eriksson and John Rogers (1978): Rural labour and population change: Social and demographic developments in east-central Sweden during the nineteenth century (Uppsala: Studia Historica Upsaliensia 100); Lars Olsson (2001): “The white whip”, in (eds) Britt Liljewall, Kirsti Niskanen, and Maria Sjöberg: Women and the land: Work and ownership from the Middle Ages to the present day (Stockholm: Nordiska Museet), pp. 60–74.

places, too, maids were gradually replaced by male farmhands who were assigned to skilled tasks that had previously been performed by women, just as men replaced women in centralized dairies as they increased in scale. In forest, mountain, and coastal regions, by contrast, women's farm responsibilities increased as men were gone longer and went further away.

I mean, here, to point to the parallels in gender relations between urban, industrial settings and rural regions of commercial agriculture, with their increasing divergence between middle-class and working-class women, on the one hand, and on the other to the persistence of an agrarian model of productive womanly labor in forest, mountain, and coastal regions.⁸

Turning directly to the factors that, as best we can tell from studies of places outside Scandinavia, have fundamentally shaped the position of women in farming families and rural societies, I want to propose a set of hypotheses that generates more questions than answers. Some case studies in various localities in Norway and Sweden have provided valuable information that suggests tentative conclusions.⁹ But I see these as ideas for further consideration and research.

First, since access to productive property is a major determinant of women's power, we need to know the proportion of farms in various localities during different periods that were at least partially owned and wholly operated by a successor daughter or inheriting widow and her spouse (if she had one). The evidence examined in local studies indicates that the proportion of farms owned by women—both widows and daughters who became successors because there were no surviving

---

8 The coexistence of these two patterns of gender relations is most clearly explained in Somestad, pp. 87–104, 237–255.

9 Notable case studies include: Sofia Holmlund (2008): *Jorden vi ärvde: Arvsöverlåtelse och familjestrategier på den uppländska landsbygden 1810–1930* (Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis 88); Sofia Holmlund (2007): "From formal to female property rights: Gender and inheritance of landed property in Estuna, Sweden, 1810–1845", in (eds) Ildikó Asztalos Morell and Bettina M. Bock: *Gender regimes, citizen participation, and rural restructuring* (Amsterdam: Elsevier/JAI Press), pp. 239–60; Maths Isacson (1979): *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860: Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län* (Uppsala: Uppsala Studies in Economic History 18); Jonas Lindström (2008): *Distribution and differences: Stratification and the system of reproduction in a Swedish peasant community 1620–1820* (Uppsala: Studia Historica Upsaliensia 235).

sons—was at least 20 percent in most of Norway and parts of Sweden, and it was higher in less commercialized agrarian regions than in more capitalistic regions where the land market was more developed.¹⁰

Second, practices of inheritance, especially regarding land that had been inherited rather than acquired, may well have differed from the principles embodied in national laws. Property was tied to both lineage and marriage. These institutions intersected in the existence or nonexistence of separate estates alongside marital property controlled by the husband, and in the right or inability of a married woman's own kin to intervene in transactions that involved property she had inherited from her parents. Exchanges of notional or real shares of parental estates often took place at marriage or after the parents' death, when one sibling took over the parents' farm and rented or bought out the others' shares. Those transactions might effectively extinguish a married woman's separate property and transmute its value into property that was passed down in her husband's lineage, as seems to have happened in more commercially oriented areas of Sweden, or they might link a married woman to her own kin and provide her with some property of her own, as famously happened in Dalarna. But, of course, inheritance matters only to those women who come from property-owning families and enjoy some prospective or residual right to part of the family estate.¹¹

Third, the presence or absence of bonds of kinship and friendship with neighbors matters a great deal to the social supports available to married women, especially the landless. The existence or absence of

---

10 Hilde Sandvik (2010): "Le Code Civil en Norge et en Suède? Le discussion autour du genre dans le processus législatif au début de XIXe siècle", *Revue d'Histoire Nordique*, 10, pp. 131–146.

11 On inheritance in Norway, see Sandvik, "Marital property". On inheritance in Sweden, see Maria Ågren (2012): "His estate—or hers? Three chapters in the history of married women's property rights in Sweden, 1350 to 1850", *Gender & History* 25: 3, pp. 211–229; Maria Ågren (2009): *Domestic secrets: Women and property in Sweden, 1600–1857* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009). In Dalarna, however, daughters as well as sons inherited land; see Lindström; Ulf Sporrang and Elisabeth Wennersten (1995): *Marken, gården, släkten och arvet: Om jordägandet och dess konsekvenser för människor, landskap och bebyggelse i Tibble och Ullvi byar, Leksands socken 1734–1820* (Stockholm: Kulturgeografiska Institutionen, Stockholm University); Elisabeth Wennersten (2002): *Släktens territorier: En jämförande studie av social regelverk i det förindustriella bondesamhället i Dalarna och Hälsingland 1734–1826* (Stockholm: Kulturgeografiska Institutionen, Stockholm University).

kinship ties between landowners and their cottagers and crofters, in particular, shaped the meanings of class and the resources that were available to women in more marginal households. That, in turn, depended in large part on the degree of localism in marriage patterns and tenancy arrangements. Women who “married into” farms that were passed down along the male line may have been quite distant from their kin and friends; alternatively, they may have been surrounded by their own relatives and lifelong neighbors.¹² These situations depended on geographic mobility, especially of life cycle servants; patterns of locally endogamous or exogamous marriage; and social networks among localities. There is intriguing, though not definitive, evidence that ties of kinship linked landowners to their cottagers and crofters more often in the less capitalist regions, especially in Norway where lineage rights were also stronger and continued longer, than in the more commercialized regions, especially in Sweden, with more active and less localized markets in both land and labor. If additional evidence bears out that correlation, then women’s relatively strong position in small-scale farming may have been reinforced by their ability to draw on support from their kin, while women in more capitalist regions who were either marginalized as wives or exploited as maids, married wage workers, and seasonal or day laborers may have found their difficulties compounded by distance from their kin.

---

12 Bina Agarwal (1994): *A field of one’s own: Gender and land rights in South Asia* (Cambridge: Cambridge University Press), esp. pp. 51–58, explains the significance of individual inheritance and property holding, continued economic ties with, and proximity to kin in the lives of women who marry into patrilineal families. The evidence of kinship ties between cottagers and landowners in Norway is profuse, although cottager-landowner relationships became depersonalized in more commercial regions. On these dynamics in Sweden, see Iréne A. Flygare (2012): “Family land: Generational succession and property transfers in two Swedish agricultural areas from 1870 to 2009”, *Ethnologica Scandinavica*, 42, pp. 86–100; Iréne Flygare (2001): “Links, agents, and alternatives: Generations of women in twentieth-century agriculture”, in (eds) Liljewall, Niskanen, and Sjöberg, pp. 13–30.

Voices from the past: Occasional poetry as a historical source

In 1619, an Icelandic poet by the name of Ólafur Einarsson (1573–1651) wrote a funeral elegy on behalf of his brother, Jón Einarsson (d. 1644), who had recently lost his young wife in a smallpox epidemic along with their new-born child. The poem's purpose was the same as of other funeral elegies, that is, to console the bereft spouse. In the poem, the poet gives a voice to the widower, makes him the speaker of the poem, who talks about his wife, her origin and upbringing, their lives together, her accomplishments and her conduct, her affection and care for him, their love and his grief after her death.¹ This funeral elegy is one of many occasional poems from the 17th century, preserved in Icelandic manuscripts, which can, I will argue in this paper, serve as a valuable source for historical research. Applying the tools of new historicism in Literary Studies, I will explore how this poem can be used to cast a light on social conditions, attitudes, emotions and gender relations in the 17th century; at the same time the poem will be placed in its textual context.²

Occasional poetry, including funeral elegies, eulogies, consolatory poems, salutary poems on births, regained health, marriage and so forth, was the most popular poetical genre among the educated elites of 17th-century Europe.³ What makes this kind of literature inter-

---

1 The poem was recently printed for the first time: Þórunn Sigurðardóttir (2015): *Heiður og huggun: Erfiljód, harmljód og huggunarkvæði á 17. öld* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum), pp. 184–195.

2 The paper is based on my interpretation of this poem in Þórunn Sigurðardóttir, pp. 175–183.

3 See for example Ejnar Thomsen (1971): *Barokken i dansk digtning* (København: Munks-

esting for historians is its social historical dimensions. The poems deal with both men and women, contemporaries of the poets, some of them centre on children, some on gender relations; thus, they reveal ideas on gender roles and attitudes towards children, which are often difficult to approach through other sources from this period. When interpreting the poems, one needs, however, to keep in mind that they represent the views and conditions of people from a particular segment of society; they were generally composed by educated men, and they dealt with other educated men, preferably of higher ranking, their wives and children, parents and siblings. The poems are composed for particular social purposes, to commemorate contemporary events or occasions, and they deal with or are aimed at particular persons. Despite their shortcomings, one may surmise that they provide a better insight into the mental world of the times than most other literary products preserved, at least of those who belonged to the upper echelons of society.

Here, I shall first give a brief literary analysis of the poem, then I will probe its historical context and finally look at its preservation and dissemination.

Literary analysis

The two most obvious literary features of the poem analysed here are, on the one hand, that it is composed according to the rhetorical devices taught in European Latin schools and universities of the time and, on the other, that it follows traditional consolation techniques of Lutheran orthodoxy. The poem is adeptly organized, according to the rules of classical rhetoric, into *exordium* (introduction), *narratio* (explanation of the case), *argumentatio* (argumentation) and *conclusio*. The speaker of the poem – the bereft husband – addresses God: Everything went according to plan, he thought, but then “your most benevolent hand / laid the cross on my shoulders” (2nd stanza). God tries the man, the poem argues, by taking away from him the one who is most dear to him, in order to teach him modesty and humility. This ordeal

---

gaard), pp. 184–185; Sebastian Olden-Jørgensen (1996): *Poesi og politik: Lejlighedsdigtingen ved enevældens indførelse 1660* (København: Museum Tusculanums forlag), p. 9; Hans-Henrik Krummacher (1974): “Das barocke Epicedium: Rhetorische Tradition und deutsche Gelegenheitsdichtung im 17. Jahrhundert”, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft* 18: 93.

shows, in part, the mourner's self-centredness: It is for his own benefit that "the bitter sword of death" cut the woman away from him in her prime. At the same time this conforms the accepted notion of the time that women are, according to divine law, subordinate to men.⁴

The subject of the poem is announced in the 5th stanza, as the speaker declares that he intends to eulogize his wife, in order to keep her memory alive. Here, the woman is called by her name, Guðrún, opening a tribute to the deceased in the form of a biography, as was common in eulogies. Then the melancholic and personal tone of the elegy takes over as he calls her – "My dearest wife" – and it continues throughout the poem. The speaker speaks about his wife's parents and family, narrates her life's story, and describes her virtues, but always connects this to himself, his loss and grief. It is the speaker's remembrance of his wife and his bereavement which forms the mainspring of the poem. She relieved his sad mood with her singing, and her voice still rang in his ears. The mourner is unable to accept his loss, and he searches for his dead wife imagining that he will be able to hear her singing as before. In this part of the poem we clearly can see the process of the Freudian "work of mourning".⁵

This leads to a turning point in the poem where the speaker addresses his wife directly, and the topic of the poem is presented in a nutshell in two stanzas (st. 32–33): "The light of his eyes" has passed away, and therefore he sheds tears – but she never leaves his memory. In the latter stanza, his wife has been awarded a glorious place in heaven, but "I" am ailing, "rootless on this earth". This is a traditional *topos*, or a line of argument, in funeral elegies, irrespective if they were composed in the name of a man or a woman; that is, the loneliness of the speaker of the poem is compared to the blissful state of the loved one in heaven.⁶ The speaker has now placed the beloved one in Paradise, and thus he has been given the solace which consolation literature is supposed to provide for the receivers. The final line of the former stanza (32nd st.),

---

4 Susan C. Karant-Nunn and Merry E. Wiesner-Hanks (2003): *Luther on Women: A Sourcebook* (Cambridge: Cambridge University Press), p. 15.

5 Þórunn Sigurðardóttir, pp. 35–36. Cf. Yorick Spiegel (1977): *The Grief Process: Analysis and Counseling*, transl. Elsbeth Duke (Nashville: Abingdon).

6 Cf. Þórunn Sigurðardóttir, p. 178.

“I shall always miss you”, resonates in the final line of the latter stanza, “I shall soon find you”. The latter phrase forms the core of the consolation which consolatory literature is supposed to give its recipients: The loss in the present is painful, but eventually the mourners will be reunited with their loved ones in Paradise.

Historical context

The poem in question is not only a literary product, as it concerns actual people who the poet knew personally, and it deals with a particular situation in their lives: death and loss – grief and consolation. The poem reveals certain facts about the woman and her life: her name (Guðrún Árnadóttir (d. 1619), and the names of her parents and her foster father; the name of the husband – or the speaker of the poem – is given in the poem’s title, and we know the actual author of the poem – who gives the speaker a voice – that is the brother-in-law of the deceased woman. The rudimentary facts of Gudrun’s life are narrated in the poem; she moved with her husband from her childhood home in northern Iceland to the country’s eastern region at the age of 16, where she lived in the home of her parents-in-law for the first year, before moving with her husband to the vicarage at Hof in a nearby fjord, Álftafjörður. Moreover, we are told that she had five children and died from smallpox with her new-born child. Two of her other children had already died, but two outlived their mother. These are all historical facts, which can be verified in other sources.⁷ More interesting would be if the poem could tell us something about people’s attitudes and emotions in the early 17th century, because they are difficult to approach through sources from a distant time. Or, in the words of the new historicist theorist Stephen Greenblatt: Can we use the poem’s “touch of the real to which the text gestures as that which lies beyond the written word”?⁸ By applying discourse analysis to the poem, with support from external evidence, I suggest that the text provides both traces of the bereft husband’s sentiments towards his deceased wife and certain indications of the attitudes of the poet and the woman’s

---

7 Cf. for example the genealogical line of Einar Sigurðsson of Eydalir in the ms Lbs 171 4to.

8 Stephen Greenblatt (summer 1997): “The Touch of the Real”, *Representations*, 59: 16.

family-in-law to her. Finally, the poem gives valuable insights into the social conditions of Guðrún Árnadóttir and thus potentially of other women of her class.

Guðrún Árnadóttir belonged to “Iceland’s greatest family”, is stated in the 7th stanza of the poem, and that is no exaggeration. Her father was the great-grandson of the last Catholic bishop of Iceland, Jón Arason (d. 1550), and through her mother she was connected to some of the most powerful families of 16th and 17th-century Iceland. Her maternal grandfather was Árni Gíslason (d. 1587), a sheriff in Rangárvallasýsla in the southern part of Iceland, but his descendants formed a veritable network of wealth and power in early modern Iceland. Thus, three of Guðrún Árnadóttir’s uncles – her mother’s brothers – served as sheriffs in the southern and north-western parts of Iceland – while one of her maternal aunts was married to the Lutheran Bishop Guðbrandur Þorláksson (1541-1627) at Hólar, another one to the lawman of the southern and eastern part of Iceland, and two other ones were sheriffs’ wives. From the poem we learn that Guðrún Árnadóttir was fostered by one of her maternal aunts and her husband, Sheriff Jón Björnsson (1538-1613) at Grund in Eyjafjörður, who came from another powerful family line – the so-called Svalbarð’s family as well as being the grandson of Bishop Jón Arason.⁹

The poem recounts that in her foster parent’s house, Guðrún was not only educated in the traditional women’s crafts, such as embroidery, but learned also to read, write and calculate. “The books and letters to write / the bride knew well?” is stated in the 9th stanza and “calculation as well” in the 10th. Moreover, the poem suggests that she served as a personal scribe for her foster father before she got married – “his letters wrote” – which was a very unusual occupation for a woman at that time. Thus, it is mentioned in the poem that people were surprised over her erudition (14th st.). This shows also that women in the upper echelons of society had, in certain instances at least, more opportunities for education than was usually thought to be proper for women, and it was not seen as at odds with existing gender norms that

---

9 Bogi Benediktsson (1881–1884): *Sýslumannaæfir* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag), pp. 525–527.

some women were taught to read and write. One may assert, however, that it was exceptional to instruct women in calculation or that they served as scribes for royal officials.

The poem gives also an interesting insight into social interactions at the beginning of the 17th century, as it describes the young bride's departure from the home of her foster parents to live with her prospective parents-in-law, where she stayed for a year before moving with her husband to the vicarage of Hof. As mentioned before, she was only 16 years old when the groom fetched her from the bosom of her foster family, who wept at her departure (15th st.). The speaker of the poem shows a great empathy for the girl's situation at this juncture, as she "left her whole family / to go east with me" (16th st.), while he emphasizes that she was quick to adapt to her new circumstances. She was well received by her parents-in-law, as "she did everything to honour them"; and thus, she obtained "their love and appreciation" (16th st.). Earlier in the poem we learn that Guðrún was fond of singing and gave her husband a great joy by chanting hymns (12th st.). Here we are told that she interested herself in learning the hymns composed by the speaker's father (her father-in-law), Rev. Einar Sigurðsson (1539–1626) at Eydalir, and the melodies to them, singing them for her own and others' pleasure (17th st.). In the spring, the young couple moved "home to Hof", but the people at Eydalir "lamented" her departure (18th st.). In these stanzas, the poet paints a picture of a young woman, who is given into marriage from an affectionate and cultured home, to a man from a distant region of the country. There she has to stay for a winter with her parents-in-law, but manages to charm them with her talent and impeccable conduct.

Another thing which may have affected the family's attitudes (including the poet's) towards Guðrún is implied in stanzas 19 to 21. In stanza 19, the speaker relates that he was certain of his wife's affection, and also recounts that she did her utmost to look after his food and clothes. To attend to these needs of a husband was, of course, the normal duty of any housewife at the time, but her care is given another meaning in the next two stanzas. There it is hinted that Rev. Jón Einarsson suffered from bouts of depression. Thus the speaker of the poem recounts how his wife had controlled herself "during my spells of

anger and madness”, never reproaching him but softens his mind and uses “soothing persuasion” to calm his troubled mind and to convince him to trust in God (20th st.). She knew how to “cheer up my sad spirit”, the speaker claims, and often managed to “raise the sick back on his feet” (21th st.). The same is implied in a poem which the husband’s father, Rev. Einar Sigurðsson, composed about his children and their families.¹⁰ There (39th st.) he declares: “Reverend Jón, my beloved son / the one who suffered great distress on his soul”. From the description of Guðrún’s care for her depressed husband, and in fact from the entire poem, the reader perceives the poet’s appreciation for his sister-in-law’s care for his brother and what she meant to him. Thus the speaker of the poem declares his deep love for his wife, and loving words and terms of endearment are plentiful in his discourse. He calls her his red rose (twice), his most beautiful rose, his sweet love, his dearest and most loving wife, the tender light of his eyes, his daily beloved, and so forth. His love for his wife is confirmed in the aforementioned poem by the speaker’s and poet’s father (41st st.), where it is implied that Jón fell into deep depression at his wife’s death: “then his grief hurt him the most / and the one which he suffered from before”.

The picture presented in the poem of Guðrún Árnadóttir is of a confident and happy woman, highly educated and well liked, with strong self-image. She is a woman who is determined to adapt to new conditions and to make the best of things. She is married away from a loving family, where she can use her talents and education, to a depressed husband in a distant region. The description of Guðrún expresses the poet’s and the family’s admiration for the young woman, for her unusual learning, her personality, and her conduct. The reason may be that they appreciated her attention to both her husband’s physical and emotional needs, as he had to battle both bouts of depression and melancholy. The poem does not show us Guðrún’s perspectives on her life and existence, but only the poet’s – her brother-in-law’s. Therefore, we have no idea of what she actually thought of her match or the events in her life. Guðrún is, in part, a literary

---

¹⁰ Einar Sigurðsson í Eyðölum (2007): *Ljóðmæli*, ed. Jón Samsonarson and Kristján Eiríksson (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar), pp. 140–149.

creation, but – in my opinion – the poem provides us with a certain “touch of the real” all the same; that is, an insight into real emotions and attitudes towards human conditions, which is a rare find in Icelandic 17th-century sources.

But what about the husband and what was his story? In the poem, he is portrayed as the receiver in his relationship with his wife. And one can indeed interpret his situation as such by looking at external evidence. His father, Einar Sigurðsson, was of humble origins, and was very poor during the first part of his life. With help from powerful patrons, including Bishop Guðbrandur Þorláksson, he was able to educate his sons and find suitable offices for them, in part because he was a highly claimed poet.¹¹ Thus, Bishop Þorláksson had many of his poems printed, which was rare for poetry at the time.¹² Rev. Einar Sigurðsson had, therefore, great cultural capital, to use Pierre Bourdieu’s term, although his economic capital was limited – at least in the beginning.¹³ Oddur Einarsson (1559-1630), Einar Sigurðsson’s eldest son, became bishop in one of Iceland’s two dioceses, Skálholt, and this was a great boost to Einar Sigurðsson’s fortune.¹⁴ Bishop Oddur Einarsson secured good education and offices for his younger brothers, and great emphasis was placed on finding suitable wives for them. Thus, Oddur married the daughter of Sheriff Jón Björnsson, who was – as mentioned before – Guðrún Árnadóttir’s foster father.¹⁵ One may surmise that the bishop and his wife, Helga, had a hand in securing her hand for Jón Einarsson, Oddur’s brother. Through their marriages, the brothers were able to build relations with old and wealthy families of power, as Jón Einarsson is a good example of. Socially he married above his station, but from the poem we learn that his wife was also superior to him both in erudition and intellect. In this he was differ-

---

11 Jón Halldórsson (1903–1910): *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal I* (Reykjavík: Sögufélag), pp. 157–160.

12 *Ein ny wiisna bok med mörgum andlegum viisum og kuæðum psalmum, lofsönguum og rijmum, teknum wr heilagre ritningu. Almuga folke til gagns og goda. Prentud og þeim øðrum sem slijkar vijsur elska vilia, og jdka gude almattugum til lofs og dyrdar, enn sier og øðrum til gagns og skiemtunar* (1612): [ed. Guðbrandur Þorláksson] (Hólar).

13 Pierre Bourdieu (1980): *Le sens pratique* (Paris: Les Éditions de minuit), pp. 191–231.

14 Jón Halldórsson, pp. 170–171.

15 Jón Halldórsson, p. 202.

ent from his brothers Oddur and Ólafur Einarsson – the author of the poem we have been discussing here – both of whom were renowned for their learning.

Where Guðrún's piety is discussed in the poem, it is stated that she had read "the saviour's words of life" so thoroughly that she knew the Bible equally well as the clergy – "or even better", as is stated in the poem (11th st.). This is an obvious sign of the poet's/speaker's admiration of her learning. On the whole, Guðrún is portrayed in the poem as the stronger partner in her marriage, and her husband is, accordingly, feminised; he is frail, weak-willed, and melancholic.

Reception and dissemination

The original copy of the poem, which the poet must have given to his brother, no longer exists. One can speculate, however, that it must have been copied by members of their family and by members of Guðrún Árnadóttir's family as well. It has only survived though in one manuscript as far as we know (NKS 56d 8vo, presently preserved in the Arnamagnæan Institute for Icelandic Studies). The manuscript was transcribed in 1676, 55 years after the death of Guðrún Árnadóttir. This transcription was made for the wife of a bishop at Hólar, by the name of Ragnheiður Jónsdóttir (1646–1715), and is preserved in a manuscript containing devotional poetry and a few occasional poems. The owner, Ragnheiður, was known for her embroidery skills and served as a patroness of churches in Iceland. She was also known for teaching young women of high status embroidery and proper conduct.¹⁶ They have undoubtedly sung and recited from Ragnheiður's manuscript, including the poem about Guðrún Árnadóttir. The poem has, as other poems in the collection, provided information on female virtues and, thus, functioned as an inspiration to young women. In this manner, the funeral elegy by Ólafur Einarsson, composed to console his brother and in the memory of his sister-in-law, was transformed into a mirror of virtues for a bishop's wife and her maidens.

---

16 Elsa E. Guðjónsson (1990): "Íslensk hannyrðakona á 17. öld", *Hugur og hönd*, pp. 29–34.

Conclusions

By analysing and interpreting occasional poems from the early modern period and placing them in the context of other texts from the period, I believe we can open small cracks in the wall which disclose a world which is mostly hidden to us today. In these poems, we can discern expressions of emotions, gender relations, and paradigmatic conduct, to name a few common aspects of these poems.

Angela and the Virgin – a study of different representations of women as described in the *Memoriale* of Angela da Foligno (1248–1309) and in Iacopone da Todi's (1230/36–1306) *Laude*

Introduction – Saint Angela of Foligno and Iacopone da Todi

The day had started off as usual in 13th century Assisi, a small town in the Italian region of Umbria. Franciscan brother Arnaldo¹, however, would come to witness a strange sight: one of his female relatives, named Angela, was praying in one of the churches of the town when she started to scream uncontrollably. Embarrassed by this scene, brother Arnaldo asked her to leave and never come back to Assisi.² Today, the woman is known as St. Angela of Foligno (1248–1309). Instead of ruining the relationship between the two relatives, Angela's behaviour in Assisi lead brother Arnaldo to compile and transcribe Angela's mystical encounters with the Divine, in what would later become the *Liber Lelle*, or *Liber Sororis Lelle de Fulgineo*.³ The first part of *Liber*, called *Memoriale*, will be the main focus of this study.

---

1 Arnaldo is the name given to the Franciscan friar who compiled and transcribed the Angela's visions. In *Liber*, however, he is only referred to as "Brother A." More information about Arnaldo in Molly Morrison (2001): "A mystic's drama: The paschal mystery in the visions of Angela da Foligno", *Italica*, 78: 1, p. 36; Dominique Poiriel, (2011): "The death of Angela of Foligno and the genesis of *Liber Angela*", in (ed.) William Robins: *Textual cultures of Medieval Italy* (Toronto: Toronto University Press), pp. 266–267; Ludger Thier & Abele Calufetti (1985): *Il Libro della Beata Angela da Foligno* (Grottaferrata: Collegii S. Bonaventurae Ad Claras Aquas), pp. 42–43, with special focus on footnote 1.

2 See for example: Thier & Calufetti, pp. 34–35.

3 Massimiliano Bassetti (2009): "Un Manoscritto 'Francescano'?", in (ed.) Enrico Menestò (2009): *Il 'Liber' della Beata Angela da Foligno. Tomo secondo* (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo), p. 22; Ernesto Menestò (2009): *Il "Memoriale" di Angela da Foligno*, in (ed.)

While Angela was struggling to understand the visions she was having and the voices she was hearing, Franciscan tertiary Iacopone da Todi (1230/36–1306) had other thoughts in his mind: after the personal loss of his young wife and his decision to spend the rest of his life in poverty, Iacopone was now involved in ferocious debates with both his fellow Franciscans and the papacy. Imprisoned by Pope Bonifacius VIII, Iacopone used part of his time in prison to write poems, today known as the *Laude*.⁴ With their different styles and points of view, the work of Angela and Iacopone offers a rich amount of information about the everyday life of the people living in 13th century central Italy. The parts of *Memoriale* and *Laude* mentioning women and the authors' thoughts on their roles will be the focus of the present paper.⁵

Previous research and gender analysis

Needless to say, both *Memoriale* and *Laude* have attracted the interest of numerous scholars. During the past decades, a great number of scholarly works on Angela and Iacopone has focused on the theological aspects of these medieval writings.⁶ In other cases, scholars have discussed linguistic and philosophical questions connected to *Memoriale* and *Laude*.⁷ However, the idea of using new perspectives and approaches on documents such as *Memoriale* and *Laude* as a way of gaining a greater understanding of their original context has been

---

Enrico Menestò (2009): Il 'Liber' della Beata Angela da Foligno. Tomo secondo (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo), p. 50.

4 More about Iacopone da Todi in Jacopone da Todi (1974): *Laude* with comments by Franco Mancini (Roma-Bari: Gius. Lterza & Figli), pp. 345–348.

5 The version of Angela's *Liber* used in this paper is the one presented in the Assisian manuscript 342, as presented in Enrico Menestò (2009): Il 'Liber' della Beata Angela da Foligno. Tomo primo (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo). Iacopone da Todi's *Laude* has been analysed in the transcription presented in Iacopone da Todi (2010): *Laude*, commented by Matteo Leonardi (Firenze: Leo S. Olschki).

6 Cf. Morrison; J.A. Schroeder (2006): "The Feast of the purification in the liturgical mysticism of Angela of Foligno", *Mystics Quarterly*, 32: 1–2, March-June; J.A. Schroeder (2011): "Disrupting sacred time: Angela of Foligno's encounter with St. Bartholomew's demonic imposter", *Journal of Medieval Religious Cultures*, 37: 2; and Leonard J. Bruce-Chwatt (2011): "Jacopone da Todi's mystical pathology", *British Medical Journal*, 285, pp. 1803–1804; Louise V. Katainen (1992): "Sharing the passion: Jacopone da Todi's 'Donna del Paradiso'" and James Weldon Johnsons: "'The Crucifixion'", in *Medieval Perspectives*, 7, p. 108.

7 Dino S. Cervigni (2005): "Angela da Foligno's 'Memoriale': The male scribe, the female voice, and the other", *Italica*, 82: 3/4 (Autumn-Winter), p. 340.

discussed only recently.⁸ The present paper focuses on the works of Angela and Iacopone paying attention to the role gender plays in *Memoriale* and *Laude*. Following Joan W. Scott's thoughts on gender as an analytical tool, the following work discusses how the descriptions of mothers and virgins can reflect the use of gender as a way of describing different relationships of power.⁹ Similarly, this study sheds light on how normative concepts might influence the interpretation of (dichotomic) descriptions of mothers and virgins, the role played by contemporary institutions such as the Church and the Franciscan movement, as well as the influence the subjective identities of both Angela and Iacopone had on *Memoriale* and *Laude* respectively.¹⁰

Moreover, the study relies on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis (CDA) and its focus on the production, distribution, and consumption of different (written) texts.¹¹ Since CDA stresses the importance of contexts, its use might contribute to avoiding an anachronistic definition of gender that does not take into account the temporal and cultural contexts of *Memoriale* and *Laude*.¹²

Virgins

Although both Angela and Iacopone mention women who decided to dedicate their life to the service of God, they seem to do so in different ways. *Memoriale* associates the troubles of virgins with those of the poor and sick, while pointing out that God rewards those who have the strength to maintain their chaste condition.¹³ Iacopone seems to agree with Angela, at least as long as virginity is kept in order to serve God and not as a tool to gain worldly praise. In other words, Iacopone

---

8 Cf. Louise V. Katainen (1996): "Jacopone da Todi, poet and mystic: A review of the history of the criticism" *Mystics Quartely*, 22: 2, pp. 52–54; Alessandro Vettori (2009): *La vita e l'opera di Iacopone da Todi. Atti del convegno di studio. Todi, 3-7 dicembre 2006*, *The Catholic Historical Review*, 10, pp. 803–804.

9 Joan W. Scott (1999): "Gender: A useful category of historical analysis", in Joan W. Scott: *Gender and the politics of history* (Columbia University Press), pp. 43–45.

10 Scott, pp. 42–44.

11 Norman Fairclough (2010): "Language and Ideology", in Norman Fairclough: *Critical discourse analysis. The critical study of language* (Pearson Education Limited), pp. 58–59.

12 See for example: Jeanne Boydston (2008): "Gender as a question of historical analysis", *Gender and History*, 20: 3, p. 559.

13 Menestò, pp. 36–37; 40.

is keen to stress the difference between a chaste moral behaviour and a virginal body connected to a wicked mind, thus creating two diametrically different, dichotomous characters in his *Laude*.¹⁴ In poem 37, Iacopone describes a nun condemned to eternal damnation due to her hypocrisy in life. Instead of fasting and praying wholeheartedly, she aimed at impressing the people around her and gaining their praise. As a consequence, she went from being married to Christ to become the bride of Satan.¹⁵ Poem 71, on the other hand, gives a brief description of Saint Claire who is defined as a temple of God.¹⁶ Despite their many differences, both characters are constructed in connection to male figures, such as Saint Francis and the Devil.¹⁷

Although the sharp difference between chaste virginity and a proud behaviour does not seem to gain much attention in *Memoriale*, both Angela and Iacopone agree on and discuss the peculiar status of Mary as both virgin and mother. In *Memoriale*, the Virgin Mary becomes the intercessor that constantly listens to Angela's prayers, a role shared with the apostles and other saints.¹⁸ In addition, Mary's virginity is used as a way of defining and describing Jesus Christ. Epithets such as *Filius Virginis Marie* and *Filius Sancte Marie Virginis* are therefore commonly used in *Memoriale*.¹⁹ Iacopone focuses instead on Mary's virginal status and her undefiled nature as mother of Christ.²⁰ The paradoxical relationship between virginity and motherhood does not seem to be further discussed in *Memoriale*, even though it is possible to notice a difference between Mary's roles as a virgin and a mother respectively, as will be shown in the coming section.

---

14 Annamaria Laviola (2014): *The Virgin and the Basilisk: A Study of Medieval Women and their Social Roles in Iacopone Da Todi's (1230/36–1306) Laude*. 1. Postgraduate Perspectives in History, 1: 1, pp. 48–49.

15 da Todi, p. 76.

16 da Todi, p. 152.

17 Cf. da Todi, p. 76, 152 and Laviola, pp. 48–49.

18 See for example: Menestò, pp. 7, 16 and 63.

19 Menestò, p. 22, 61.

20 da Todi, p. 66.

Mothers

When it comes to the mothers described in *Memoriale* and *Laude* it is still possible to notice the great difference between the descriptions of the Virgin Mary as the mother of Christ and those of mortal women. Both Angela and Iacopone seem to associate motherhood with pain. In *Memoriale*, the death of Angela's mother and children seem to focus on psychological pain, while Iacopone's *Laude* describe the physical distress caused by pregnancy and, later on, by motherhood.²¹

While *Memoriale* does not seem to provide any explanation for the connection between motherhood and pain (according to Angela, losing her family was necessary in order for her to pursue a life completely dedicated to God),²² Iacopone attempts to discuss the subject in relation to physical defilement. According to *Laude*, the troubles of pregnancy and the difficulties of raising a child are to be seen as the price to pay for the loss of virginity.²³ This defilement, which is the prerequisite for mortal motherhood, does not apply to Virgin Mary, something that Iacopone describes as a wonder.²⁴ The wondrous character of Mary's motherhood does not seem to gain as much attention in *Memoriale* as in *Laude*. Interestingly enough, however, there seems to be a pivotal difference between the descriptions of Mary as a virgin and as the mother of Christ. As previously mentioned, Angela describes the Virgin Mary as an intercessor praying for humanity together with other (male) celestial beings. As a mother, however, Mary does not seem to enjoy the same degree of freedom of action. Although she is once more described and associated with male saints such as Saint John and the apostles and, of course, with her Son, in *Memoriale* the mother of Christ is often described in pain, rather than as an intercessor.²⁵ In other words, while the Virgin Mary prays for humanity and listens to those calling upon her, as a mother she becomes a figure expressing suffering. This sharp contrast between Mary's roles as virgin and mother does not seem to be present in *Laude*, even though some scholars have interpreted sorrow

---

21 da Todi, pp. 123–124.

22 See for example Menestò, p. 8.

23 Cf. da Todi, 123–124 and Laviola, p. 46.

24 da Todi, p. 66.

25 See for example Menestò, p. 9, 38, 41.

as the common denominator through which God and humanity are reunited.²⁶ Finally, motherhood is used in *Memoriale* as a metaphor to describe the meeting between God and the soul – during which the love of God is greater than the one between mother and child – and the importance of poverty as mother of all virtues.²⁷

Conclusion

The descriptions of virgins and mothers in Angela's *Memoriale* and Iacopone's *Laude* seem to give much food for thought. Although both writers lived in the same period and in the same geographical areas, the differences between their understanding of virginity and motherhood are in some cases quite sharp. Iacopone can be said to make use of dichotomous figures in order to prove his points. That is the case with the nun and Saint Claire, where the former warns against the consequences of pride while the latter represents an example to follow. The dichotomy between the two figures is reinforced by the attention Iacopone puts in describing the physicality of the nun, and greatly describing the suffering her body was put through.²⁸ When it comes to Saint Claire, there seems to be no sign of physical descriptions; thus putting the two personas further apart from each other.²⁹ Despite all the differences between them, both the nun and Saint Claire are described in relation to a male counterpart. The construction of these two literary characters takes place through the normative concepts of its time, according to which a woman's status was greatly influenced by her male counterparts. Furthermore, in Iacopone's case bodily descriptions or lack therein can be said to contribute to sharpen the difference between a chaste moral behaviour and virginity as a mean to gain pride. While *Laude* seems to provide different examples of female characters in order to illustrate possible nuances of virginity, *Memoriale* instead describes the differences between Mary and mortal virgins. Of course, the mother of God is often mentioned in *Laude* as well, and both Iacopone and Angela discuss the miraculous charac-

---

26 More about this interpretation by Matteo Leonardi in da Todi, p. 148.

27 Menestò, p. 68, 73–74.

28 Laviola, p. 48.

29 Laviola, p. 48.

ter of Mary's condition as a virgin mother. Angela, however, seems to draw a sharp line between the virginal and the motherly role. In the first case, Mary acts as an intercessor, prays for and listens to the supplications of humanity. As a mother, it is the concept of pain that gains attention, as it does in *Laude*. For both Angela and Iacopone, motherhood becomes a metaphor for the pain shared by both Mary and mortal women. As was the case with Iacopone's nuns, Angela's thoughts on Mary are constructed in relation to male counterparts such as the apostles and Saint John. Yet again, a female character and her actions are presented in connection to those of male characters. Based on the materials discussed in this paper, it might therefore be possible to conclude that female power is explained and justified by its association to male authority. The same could be said about the construction of different female identities and roles, which seem to be greatly influenced by the male counterparts they are associated with, as was the case with Iacopone's descriptions of the wicked nun and Saint Claire. At the same time, it is important to bear in mind that gendered differences are not the only variable to be taken into account when discussing the subject of virginity and motherhood in *Memoriale* and *Laude*. Iacopone's and Angela's loss of close relatives might have greatly influenced the descriptions of motherhood as a metaphor for pain; similarly, the importance given to material poverty and to the Virgin Mary may be the result of the development of Marian devotion and of a Franciscan theology based on poverty and humility. Finally, this paper has shown the richness of information about women and gendered relationships that are to be found in medieval material that focuses primarily on theological questions. It is my hope and belief that the subject will be further developed through the use of new theories and methods.

Part 4
Modern history

Exercising power? The (post-)feminist politics of the “fit” female body in late modernity

During the last decades of the 1900's, a commercial health industry transformed the previous Swedish public health regimen characterized by strong state control. Running and exercising at gyms are now widely practiced, and new products, diets and trends constantly appear. In the ongoing research project “From people's health to “healthism”?: New femininities and masculinities in health and exercise from 1970” (Vetenskapsrådet), I explore the changing discourses on health. I will attempt to connect historical research on health in Sweden, which has tended to focus on state documents while overlooking the decentralization and commercialization of health, with international research on health and body as central to late modern individual lifestyle projects. Relevant historical contexts here are liberalization and intensification of consumerist society, the emergence of a ‘flexible’ labor market and women's changing socio-economic status and increased importance as part of the work force and as consumers.

While sport has historically been a controversial area for women, they seem – quite to the contrary – to be at the very center of the field of health and fitness today. Late modernity brought historically new gender ideals – the well-trained female body and the appearance-oriented man (“metrosexual”, or the 2000's “spornosexual”, using journalist Mark Simpsons influential terms), closely alligned with exercise practices. In this paper, I will relate health discourse and fitness ideals to the ongoing feminist discussion on post-feminism and post-femininities in late modernity. How can the physically “fit”

woman – who has emerged as a historically new ideal since the beginning of the 1980s – be interpreted and understood as a cultural figure?

Women, feminism and physical exercise

When modern sport developed in Europe and the United States in the mid-1800s, it was established as a separate, masculine space. Sport was expected to foster gentlemanly behaviour and respect for hierarchies, and its emphasis on efficiency, measurability, records, and competition made it particularly well suited to modern industrial capitalist society.¹ Consequently, sport was not considered compatible with hegemonic definitions of respectable femininity. Women were warned off the physically harmful and masculinizing effects of sport and challenging physical activities.² Through the 1900's, physical activity has continued to shape bodies in a concrete and material sense: men have become more “manly,” while women’s physical activities have been limited by exclusion and gender ideals concerning muscular development.³

Some feminist thinkers have given attention to the issue of women’s physical exercise. In her 1792 book, *A vindication of the rights of women*, Mary Wollstonecraft explained that women can never achieve recognition of their rights without access to physical activity that will enable them to become strong and resilient.⁴ Prominent turn-of-the-century feminist Charlotte Perkins Gilman emphasized the importance of reclaiming the body through health and exercise for women. The monopolization and masculinization of such leisure activities as

---

1 Gail Bederman (1995): *Manliness & civilization: A cultural history of gender and race in the United States, 1880–1917* (Chicago: University of Chicago Press); Hans Bonde (1991): *Mandighed og sport* (Odense: Odense University Press); Michael S. Kimmel (1996): *Manhood in America: A cultural history* (New York: Free Press); J. A. Mangan (2012): *Manufactured masculinity: Making imperial manliness, morality and militarism* (Abingdon, VA: Routledge).

2 Susan K. Cahn (1995): *Coming on strong: Gender and sexuality in twentieth-century women’s sport* (Harvard University Press, New York); Jennifer Hargreaves (1994): *Sporting females: Critical issues in the history and sociology of women’s sports* (London: Routledge); Helena Tolvhed (2015): *På damsidan: Femininitet, motstånd och makt i svensk idrott 1920–1990* (Göteborg & Stockholm: Makadam förlag).

3 R. W. Connell (1987): *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics* (Stanford, CA: Polity in association with Blackwell), p. 81.

4 Mary Wollstonecraft (1794): *A vindication of the rights of woman, with strictures on political and moral subjects*. (Philadelphia: Eighteenth Century Collections Online, <http://find.galegroup.com/ecco/>)

sport were, in her view, crucial in upholding patriarchy.⁵ But, as historians Carol A. Osbourne and Fiona Skillen have pointed out, leisure and sport have seldom been subjects of women's and gender history research, which has tended to focus instead upon work, law, politics, and education.⁶ This is unfortunate, they claim, since gender research has identified the body as "a critical site upon which understandings of women's experiences have been inscribed. From this perspective sport historically can be understood as a site of contestation, one successfully mobilized by sporting women."⁷

Hence, there is a need for more scholarly attention to the role that sport and physical activity has historically played in women's self-conceptions, subordination, and emancipation. The feminist subject has often, as historian Joan W. Scott points out, appeared as a disembodied individual.⁸ Questions of physical activities and abilities seem to have been considered either too trivial, or too difficult to handle. The sociologist Kath Woodward explains that this is partly due to the mind/body-dualism, with sport and physical activity connected to the sphere of the body: "Feminist critiques have been haunted by the ghost of biological reductionism and the unhappy and unrealistic binary of nature and culture".⁹ Similarly, Anne Witz has written that feminist sociology have been concerned with insisting "that being a woman means more than being in a body; that female sociality is built out of more than simply fleshy matters".¹⁰ The need to create a distance to an earlier association, which tied femininity to body and flesh, reproduction and sexuality, hence resulted in an unfortunate silence in the matter of the body.¹¹

---

5 Patricia A. Vertinsky (2001): "A militant madonna: Charlotte Perkins Gilman, feminism and physical culture", in (eds.) J.A. Mangan & Fan Hong: *Freeing the female body: Inspirational icons* (London: Frank Cass), pp. 55–72.

6 Carol A. Osbourne & Fiona Skillen (2010): "The State of play: Women in British sport history", *Sport in History* 30: 2, pp. 189–96.

7 Osbourne & Skillen, p. 191.

8 Joan W. Scott (1996): *Only paradoxes to offer: French feminists and the rights of man* (Cambridge, MA: Harvard University Press), pp. 154, 173.

9 Kath Woodward (2009): *Embodied sporting practices: Regulating and regulatory bodies* (New York: Palgrave Macmillan), p. 33.

10 Anne Witz (2000): "Whose body matters? Feminist sociology and the corporeal turn in sociology and feminism", *Body & Society*, 6: 2, p. 4.

11 Witz, p. 7.

Health, fitness, and gender in late modernity

The 1980's workout and fitness culture marked a shift; it was seen as something new and potentially liberating. Halberstam's term "female masculinity" understands the fit and muscular female body's cultural visibility as subversive and as a challenge to established gender stereotypes.¹² Heywood & Dworkin have linked the emergence of the female athlete as a cultural icon to women's increased importance as a consumer group. The well-trained and competitive female body has been taken up as an ideal within "mainstream" advertising and fashion photography in a way that, they argue, challenges traditional notions of feminine weakness and inferiority. Although the ideal body is still formulated on the basis of gender, the athletic woman's increased cultural visibility stands for a redefining of femininity that is substantially different from "waify Calvin Klein or silicone-enhanced Victoria's Secret models".¹³ Female muscularity disrupts the sex/gender-system through exposing how muscles can be gained and developed, rather than just supposedly "natural" to certain (male) bodies.¹⁴ It is a destabilizing social practice that challenges assumptions about what is "naturally" feminine and masculine, and the linkage between femininity and passivity it severed.

But, as some researchers have pointed out, the objectification of the female body lingers on. In *Body panic* (2009) – a study of American health and exercise magazine of the 2000s – Dworkin & Wachs shows that the gender dichotomy prevail.¹⁵ They find a consistent contrasting of the woman's small – albeit toned – body towards the man's larger and more muscular body.

Furthermore, influential feminists such as Susan Bordo and Angela

---

12 Judith Halberstam (1998): *Female Masculinity* (Durham, N.C.: Duke Univ. Press), p. 45.

13 Leslie Heywood & Shari L. Dworkin (2003): *Built to win: The female athlete as cultural icon* (Minneapolis: Univ. of Minnesota Press), p. xxix.

14 Laurie Schulze (1990): "On the muscle", in (eds.) Jane Gaines & Charlotte Herzog: *Fabrications: Costume and the female body* (New York & London: Routledge), p. 59; Yvonne Tasker (1993): *Spectacular bodies: Gender, genre and the action cinema* (London: Routledge), pp. 141–146; Tolvhed, ch. 7; Leena St Martin & Nicola Gavey (1996): "Women's Bodybuilding: Feminist resistance and/or femininity's recuperation?", *Body and Society*, 2: 4, pp. 54–57.

15 Shari L. Dworkin & Faye Linda Wachs (2009): *Body panic: Gender, health, and the selling of fitness* (New York: New York University Press).

McRobbie have dismissed the celebration of the successful individual/woman who “invests” in appearance and fitness as fundamentally anti-feminist.¹⁶ Bordo (1993) reads the fit and toned female body norm as idealizing masculinity and the male body. To her, the well-trained, successful woman is the ideal subject for a neo-liberal “feminism” that celebrates the strong female individual, while assuming there is no longer a need for collective feminist struggle. Hence, this is an ideal that hide the variety of women’s conditions, and it is a liberation only for the resourceful and privileged.¹⁷

In this line of reasoning, the fit(-ness) woman can be construed as the post-feminist subject *par excellence*.¹⁸ However, the meaning of the prefix “post” is far from settled. The prefix marks that we are now no longer in a “second wave of feminism”, but there is much debate on whether post-feminism is “anti-feminism”, or perhaps rather a part of feminism’s genealogy, of its ongoing transformation.¹⁹ Post-feminism is however – as opposed to the “third wave” feminism which is also critical of treating “women” as a homogenous category – often claimed to be apolitical. In my understanding of the word, post-feminism has its base in popular culture rather than in academia or politics, and it is characterized by complex, plural and “impure” discursive interactions on femininity and feminism. It is tied up with notions of freedom and choice closely linked to consumption (products and services) and it redefines women’s rights in terms of liberal individualist politics and ideas of lifestyle choices.²⁰

Critics claim the post-feminist stance or attitude is a way to “write feminism in” precisely so it can be written out – it is included only

---

16 Susan Bordo (1993): *Unbearable weight: Feminism, western culture, and the body* (Berkeley: Univ. of California Press); Angela McRobbie (2009): *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change* (London: Sage).

17 Bordo; see also Pirkko Markula (2001): “Beyond the Perfect Body: Women’s Body Image Distortion in Fitness Magazine Discourse”, *Journal of Sport and Social Issues*, 25: 2.

18 Helena Tolvhed (2016): ”Hälsosam femininitet och postfeministiska subjekt. En undersökning av hälso- och träningsmagasinet *iForm* 1987, 1997 och 2007”, *Tidskrift för genusvetenskap*, 37: 3.

19 Stéphanie Genz & Benjamin A. Brabon (2009): *Postfeminism: Cultural texts and theories* (Edinburgh: Edinburgh University Press), pp. 3–4.

20 Genz & Brabon, pp. 8, 16.

to be undone.²¹ The discussion relates to McRobbies, who is writing on "consumer-citizenship" in post-fordist neoliberal economy. Here, politics is constructed as peripheral to women's lives, while some of the insights and achievements of feminism are accepted as given (in combination with a marked distance from feminism as a term and movement). It centres on a woman who heroically can do and have it all – career, family, a healthy and fit body – but whose situation is never politicized.²² Structural obstacles are not discussed, but women's upward mobility and achievements are celebrated in a rhetoric that draws on feminism. This is a self-surveilling, self-realizing subject – "pro-woman" rather than feminist, lacking analysis and interest in power structures.²³

Rosalind Gill has written that the neo-liberal discourses of choice and freedom, tied to notions of empowerment, produce "the injunction to render one's life knowable and meaningful through a narrative of free choice and autonomy – however constrained one might actually be".²⁴ McRobbie also discusses the discourse of choice and how the injunction to choose paradoxically becomes a circumscription. Around this "art of choosing", she explains, a market is built:

Self-help guides, personal advisors, lifestyle coaches and gurus and all sorts of self-improvement TV programs provide the cultural means by which individualization operates as a social process. As the overwhelming force of structure fades, so also, it is claimed, does the capacity for agency increase.²⁵

Through the advice given on how to eat, how to exercise, how to lose weight, the body is constructed as inherently flawed, constantly in need of work. The way to avoid becoming unfit and unattractive is to consume and to become more knowledgeable about exercise and healthy eating – this is the road to success and happiness.²⁶ This is at

---

21 Ann Braithwaite (2004): "Politics and/of Backlash", *Journal of International Women's Studies*, 5: 5, p. 25.

22 McRobbie, p. 29, 80, 90.

23 McRobbie, pp. 31, 40–43.

24 Rosalind Gill (2007): *Gender and the media* (Cambridge: Polity).

25 McRobbie, p. 19.

26 Kerry R. McGannon & John C. Spence (2012): "Exploring news media representations of women's exercise and subjectivity through critical discourse analysis", *Qualitative Research in*

the heart of post-feminist culture: individual choice, self-fashioning, and make-over, suggesting that it is the individual woman, not the system of gender (or class) hierarchy, who require modification.²⁷

Very much part of the booming health industry are health- and fitness magazines, offering advice on how to eat and exercise. In an article in *Tidskrift för genusvetenskap* (2016), I examine the representation of healthy femininity in one of the more popular Swedish magazines, *iForm*, during the years 1987, 1997, and 2007. The study indicates that a discourse of individualism and personal responsibility gets more prominent during the period. Sport and play are replaced by more “rational” forms of exercise, in the gym and the running track. I argue that the very definition of health becomes more narrow; areas such as sex and relationships has disappeared from the magazine in 2007, as has more general educational articles on the body. Instead, the focus on diet and exercise to keep slim, fit and “healthy” has increased. The female models used to represent “health” are conventionally beautiful, smiling, white and predominately thin, rather than obviously muscular. This, I conclude, limit the destabilizing potential of the “fit” woman in *iForm*.

Conclusion

In spite of these reservations, I would argue that the physically fit woman does have some potential to transcend the binaries that were central to Second wave feminist analysis: oppressor – oppressed, strong – weak, power – powerless, man – woman, feminist – antifeminist, politics – culture/media. Post-feminism can be understood as a reaction against what is perceived as a tendency within the Second wave feminism to represent the feminine woman as a dupe and a victim, and a degradation of femininity and feminine attributes.²⁸ Post-feminist empowerment is decidedly more individualistic than collective feminist struggle against repressing structures. Still, as Evans, Riley and Shankar points out, it is safe to say that dominant het-

---

Sport, Exercise and Health, 4: 1, pp. 36, 46.

27 Diane Negra & Yvonne Tasker (2014): “Gender and recessionary culture”, in (eds.) Diane Negra & Yvonne Tasker: *Gendering the recession: Media and culture in an age of austerity* (Durham: Duke University Press), pp. 1, 2.

28 Genz & Brabon, p. 21-24.

erosexual femininity of today is more likely to be articulated as active, independent and consumerist rather than in terms of the traditional feminine virtue of passivity.²⁹ This is, they claim, part of the neo-liberal rhetoric of agency, choice, self-determination and self-definition

Genz and Brabon wants to complicate the view of post-feminism as an antifeminist backlash, suggesting instead that it is part of feminism entering the mainstream and “responds to the changing qualities of both female and male experiences in a late liberal society in which people are less willing to become ideologically identified with any political movement”.³⁰ Post-feminism, then, would be the option that we are left with at this specific point in time – feminism as individual agency and attitudes, the idea that women can do what they please.³¹ The message of health and fitness magazines can be understood within this framework. It encourages individual strategies of solving the “life puzzle”, where the only contextual concern of the woman of today is how to find time for herself between work and family life.

However, I believe that this argument is too optimistic concerning the destabilizing and emancipatory potential of the physically fit, post-feminist woman. Rather than a radical norm-breaking emancipatory figure, she does seem to mainly represent an emancipation for the already privileged and a narrow homogenizing conceptualization of female beauty.³² The health industry feeds off consumerist post-feminist discourse, where practices, services, and goods are represented as pleasurable “treats”, life style choices and aspects of identity. Hence, structural differences between people regarding opportunities and conditions, work and consumption are disregarded.

To conclude, I would say that within gym/health/fitness-culture, women engage with practices of body and beauty in paradoxical ways that are simultaneously new and traditional, and potentially both dis-

---

29 Adrienne Evans, Sarah Riley & Avi Schankar (2010): “Technologies of sexiness: Theorizing women’s engagement in the sexualization of culture”, *Feminism & Psychology*, 20: 1, p. 114.

30 Genz & Brabon, p. 34.

31 Elspeth Probyn (1990): “New traditionalism and post-feminism: TV does the Home”, *Screen*, 31: 2.

32 McRobbie.

ciplining and emancipatory.³³ As M. Ann Hall has argued, the area seems well suited for "third wave" feminist cultural studies that are at ease with contradictions and can analyse the marketized image of the athletic woman as being *simultaneously* oppressive *and* empowering.³⁴ This is a perspective that supports the insight that individual emancipatory projects can be part of a system that represses less privileged groups and individuals.

---

33 Braithwaite, p. 31

34 M. Ann Hall (2005): "From pre- to postfeminism: A four-decade journey", in (ed.) Pirkko Markula: *Feminist sport studies: Sharing experiences of joy and pain* (Albany: State University of New York Press), p. 56.

Moderna kvinnor – friheten som hot

Moderna kvinnor, med korta kjolar, ännu kortare hår och med en cigarett i mungipan dansandes genom ”det glada 1920-talet”, är en bild som fortfarande lever kvar i dagens populärkultur. Den är dock bara en skärva av hur moderna kvinnor i sin samtid porträtterades och framställde sig själva. I 1920-talets veckopress var moderna kvinnor återkommande figurer, inte minst i veckotidningen *Charme* (utgiven 1921–1933) som beskrev sig som ”den moderna tidens spegel”¹ med ett anseende som ”den moderna kvinnans livsorgan”.² Det innebar dock inte att det endast var en positiv bild av moderna kvinnor som skrevs fram på tidningens sidor. *Charme* riktade sig till moderna unga kvinnor som främst levde stadsliv. Den hade ett större fokus på konsumtion och nöjesliv än andra veckotidningar som fanns på marknaden under samma period. Litteraturvetaren Lisbeth Larsson menar att målgruppen var fria och välbärgade yrkeskvinnor.³ Detta kan dock problematiseras eftersom *Charme* ofta hade ett tilltal även till de kvinnor som inte hade något kapital, arbetade på kontor och hade svårt att få ekonomin att gå ihop. Dessa förväntade läsare tillhör snarare en lägre medelklass.

De kvinnor som benämns som ”moderna” är den första generationen som växer upp med rätten att rösta, får större tillgång till arbets-

---

¹ Se bland annat: *Charme* (1927), nr 1, s. 4–5; *Charme* (1929), nr 2, s. 37; *Charme* (1929), nr 24, s. 22

² *Charme* (1925), nr 4, s. 14–15.

³ Lisbeth Larsson, (1989), *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, (Lund: Symposion), s. 127.

marknaden och har en utvidgad rörlighet offentligt. Den moderna kvinnan som typ har ofta benämnts ”Ny kvinna”. Jag väljer att tala om ”moderna kvinnor” eftersom detta är den benämning som används i källmaterialet, liksom i internationell forskning. ”De nya kvinnorna” utgörs i den senare av rösträttskvinnorna och ”Moderna kvinnor” ses som deras lillasysstrar, det vill säga nästa generation av kvinnor som krävde plats i samhället.⁴ Moderna kvinnor är ett kalejdoskopiskt begrepp, och inte lätt att greppa. Det finns inte en enda sammanhållen modern kvinnotyp utan det handlar om en rad olika typer eller identiteter som också korsar varandra. Detta motiverar också valet att tala om moderna kvinnor just i pluralform.

Vad det anses innebära att vara en modern kvinna skiftar beroende på vem som sitter vid pennan – eller snarare kanske bakom skrivmaskinen – till de texter som publiceras i 1920-talets och det tidiga 1930-talets veckopress; det är avhängigt av om de moderna kvinnorna betraktas eller betraktar, och vem som betraktar.

Historikern Ulrika Holgersson menar att veckopressen ska ses som ”en kvarleva av dåtidens förhandlande kring diskurser och erfarenheter, av hur man agerade genus och klass”.⁵ På samma vis menar jag att veckopressen ger en inblick i dåtida förhandlingar kring genuspositioner. Veckopressen är ett komplext material där en rad röster möts och debatterar, både återkommande skribenter och läsare som skriver enstaka insändare lämnas utrymme. I detta paper diskuteras hur moderna kvinnor som ett tillskrivet epitetsord och som en självreflexivt definierad subjektsposition existerar parallellt med varandra och fylls med olika innehåll i veckotidningen *Charme*.

---

4 Se bland andra: Alys Eve Weinbaum, Lynn M. Thomas, Priti Ramamurthy m.fl. (red.) (2008): *The modern girl around the world: Consumption, modernity and globalization* (Durham och London: Duke University Press); Birgitte Søland (2000): *Becoming modern: Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s* (Princeton and Oxford: Princeton University Press).

5 Ulrika Holgersson (2005): *Populärkulturen och samhället: Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet* (Stockholm: Carlsson Bokförlag), s. 156.

En modern och utmanande feminitet

”En ung och verkligt modern ung dam bör helst inte alls se ut som någon dam. Hon bör snarare se ut som en karl” framhåller kåsören Peppar Peppar i *Charme* 1927.⁶ Han är inte ensam om att sätta likhetstecken mellan moderna kvinnor och maskulinisering, såväl vad gäller inre egenskaper som yttre attribut.⁷ Rädslan uttrycks för en uppluckring och i förlängningen en omkastning av den binära könsordningen där männen förpassas till hemmet och dess husliga göromål, medan kvinnorna blir initiativtagande, lönearbetar och deltar i det offentliga livet. Denna oro blir också tydlig i novellen ”Förlovningsmiddag” från 1933, i vilken ombytta roller råder gällande kön.⁸ I novellen tar registrator Agda Stämplander initiativet till att förlova sig med Adolf Stamalj, som delar lägenhet med sin vän Emil Ängelsson. De båda herrarna är självförsörjande, men är trötta på det livet; de längtar efter varsin kvinna som kan ta hand om dem. Herrarna förbereder en förlovningsmiddag för de väntande gästerna Agda och hennes väninna. Under förberedelserna ”kvittrade de båda herrarna och utförde en liten dans runt smörgåsbordet”.⁹ Innan kvinnorna dyker upp granskar männen varandras utseenden och oroar sig över att inte duga, men kvällen, och novellen, utmynnar lyckligt med att varsin förlovningsring träs på herrarnas fingrar och de låter slutligen sina huvuden ”halvt vanmäktiga sjunka mot damernas skuldror”.¹⁰ I denna novell aktualiseras föreställningar kring 1920-talets och det tidiga 1930-talets moderna kvinnor och den så kallade maskuliniseringen, samt modernitetens inverkan på kön. Moderniteten som påverkar kvinnor i manlig riktning, tvingar också in män i en underordnad position.

Novellen ovan ger, trots sina komiska drag, uttryck för en oro över hur en ny position för kvinnor ska påverka heterosexuella relationer. Även i ett reportage från 1931 diskuteras denna förändring:

---

6 Peppar Peppar (1927): ”Ung dam knyter slips”, *Charme*, nr 12, s. 21.

7 Se till exempel Mr. Tupman (1925): ”Anna-Lisas fatala misstag”, *Charme*, nr 17, s. 25–26; Marie Tonjours (1924): ”Våra damer och allmänna idrotten”, *Charme*, nr 20, s. 6–7.

8 Carolus (1933): ”Förlovningsmiddag”, *Charme*, nr 11, s. 25, 27.

9 Carolus (1933): ”Förlovningsmiddag”, *Charme*, nr 11, s. 25, 27.

10 Carolus (1933): ”Förlovningsmiddag”, *Charme*, nr 11, s. 25, 27.

Tänk den casanova som förklarar sin kärlek till den flicka som tidigare på dagen tävlat med honom i ridning, simning, tennis eller bridge, eller som har diskuterat dagens politiska problem med honom. Omöjligt!¹¹

De moderna kvinnorna utmanar således den binära könsordningen genom att idrotta och intressera sig för politik, alltså traditionellt manliga områden. I förlängningen sägs detta också påverka den heterosexuella kärleksrelationen, eftersom en man sägs vara oförmögen att känna attraktion till en kvinna som liknar honom. Den här typen av uttalanden, som inte är ovanliga i *Charme*, kan i en vidare kontext kopplas till oron över sjunkande födslotal som präglade tiden.¹² Diskussionen kring kvinnors förändring i 1920- och 1930-talens *Charme*, kan ses som ett led i det som på 1930-talet kom att omtalas som ”kamratäktenskap”. Denna form av ny heterosexuell samlevnad skulle bygga på ett jämlikt förhållande mellan två makar och innefattade i den mest förekommande definitionen inte några barn. Begreppet fick en större spridning med Dagmar Edqvists bästsäljande debutroman *Kamrathustru* från 1932.¹³ En omkodning av feminiteten blir, mot denna bakgrund, till ett hot mot samhällets heteronormativa struktur.

I en krönika från *Charme*, 1926, är det de yttre attributen som ses som centrala för formandet av moderna kvinnor. Här återberättas en episod i vilken en man stöter på en gammal bekant ute på stan. Den bekanta mannen är allmänt känd för att ha ett ovanligt lyckligt äktenskap, men detta visar sig ha förändrats den senaste tiden:

– Du vet min fru är från Småland, fortsatte min vän. Nå, då modet var sådant, att alla damer bar långa klänningar och långt hår, var hon som de – litet vackrare bara. Men så kom nu det nya modet: kort hår och ännu kortare klänningar.

---

11 Maurice Chevalier (1931): ”Kvinnorna och kärleken”, *Charme*, nr 20, s. 20–21, 24–25.

12 Se till exempel Alva Myrdal och Gunnar Myrdal (1934): *Kris i befolkningsfrågan* (Stockholm: Bonniers).

13 Kristina Fjelkestam (2002): *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens gestalter i mellankrigstidens Sverige* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion) s. 135–137.

Hon vägrar emellertid att följa det nya modet. Hon säger: ”Ett sådant hår som mitt klipper man inte”. Och: ”Sådana ben som mina visar man inte för någon annan än sin man.”¹⁴

Hustrun ger inte längre intryck av att vara kvinna, menar mannen, som numera ligger i skilsmässa. Han har dessutom inlett en relation med skilsmäsoadvokaten, som är en korthårig, modern kvinna och lever således upp till mannens krav på feminitet. Här ställs en modern kvinnotyp mot en traditionell, och den moderna framtoningen anses vara positiv – en inställning som alltså särskiljer sig från den rädsla för maskulinisering som präglar andra texter. Denna krönika är skriven med en ironisk, eller skämtsam udd, men det är trots allt ett resone-mang som går igen i den samtida veckopressen: en modern kvinna gestaltas av sina yttre attribut genom att vara korthårigare, med kortare kjol och mer smink, än tidigare generationers kvinnor.

Kvinnor som är alltför moderna framställs som maskulina icke-kvinnor som tvingar till sig mäns positioner och förpassar dem till feminisering och underordning, medan en kvinna som helt väljer bort de moderna strömningarna bortdefinieras av motsatt anledning. Således balanserar 1920-talet i svensk veckopress ständigt mellan två ytterligheter. Egentligen är det förstås omöjligt att klara av de krav som ställs, nämligen att vara modern, men inte för modern.

Moderna kvinnors röster – frihet och frigörelse

Den moderna sportkvinnan är en av de mest framträdande typerna i *Charme* under 1920-talet. 1927 skriver simmerskan Brita Hazelius i en krönika att ”[s]porten har förvandlat kvinnan från en både andligen och lekamligen snörlivsinträngd individ till en käck och självmedveten varelse. Sportkvinnan är en modern företeelse, farlig för H,M:t Mannen”.¹⁵ Sporten ses alltså som ett medel för att befria kvinnan från den förtryckande traditionen som symboliseras av korsetten och snörlivet. Det underförstås att sporten är ett medel för att utmana könspositionerna. Krönikan fortsätter som ett brandtal för simning

---

¹⁴ Gustaf Adolf (1926): ”Den nya kvinnligheten”, *Charme*, nr 23, s. 32.

¹⁵ Brita Hazelius (1927): ”Min väg till världsrekordet”, *Charme*, nr 13, 1927, s. 16, 29.

och den hårdande och stärkande effekt som sporten har för kvinnor framhålls. Här används också yttre attribut för att gestalta moderna kvinnor, men snarare för att definiera vad de moderna kvinnorna inte är. De sägs ha frigjort sig från tvingande korsetter, och från den patriarkala struktur som inte tillåtit kvinnor att delta i sport eller andra offentliga aktiviteter. De moderna kvinnorna anses i denna typ av framställningar ha fått starkare kroppar och är därmed mer kapabla att ta plats och kräva utrymme i offentligheten.

I Sverige fick kvinnor tillgång till samtliga statliga ämbeten 1923, förutom präst- och militäryrkena.¹⁶ Under 1920-talet dyker en ny typ av kvinnor upp i den svenska samhällsdebatten, nämligen de självförsörjande kvinnorna. Självförsörjande kvinnor var inget nytt, men andelen ökade under perioden och speciellt i de grupper som debattörerna hörde hemma i. Det var således nu som den självförsörjande kvinnan synliggjordes. I veckopressen blev hon en återkommande figur.¹⁷ I *Charme* betonas exempelvis moderna framsteg vad gäller arbete och hemmiljö för kvinnor:

Vår tids självförsörjande unga kvinna står absolut ett stort steg framför forna dagars unga flickor. Tänk bara på hennes intellektuella intressen – äro de inte betydligt mer vittgående och allfamnande? Svunna tiders flicka skulle framförallt lära sig att laga mat, väva och sköta hushållet – allt med tanke på att bli gift snarast möjligt. Andra intressen kommo först i andra hand – om de fingo tillfälle att alls göra sig gällande. Vilken skillnad är det inte på dessa forna dagars viljelösa hushållsdockor och våra dagars självständiga, kända unga flicka. Ja, förlåt, om det kan anses att jag för egen parts talan. Men medan jag är i farten, vill jag påstå, att den moderna flickan just genom sin självständighet är lyckligare och mer tillfreds med sig själv – hon behöver inte som förr i världen gå hemma

---

16 Ylwa Waldermarsson (1996): "Kön, klass och statens finanser – en historia om statligt arbetsgivarskap och statsanställda kvinnor 1870–1925" i (red.) Lasse Kvarnström, Ylwa Waldermarsson och Klas Åmark: I statens tjänst: Statlig arbetsgivarpolitik och fackliga strategier 1870–1930 (Lund: Arkiv förlag), s. 121.

17 Österberg, s. 112.

och ligga far och mor till last i väntan på ”friar’n som aldrig kom”. Och denna samma självständighet såväl som hennes frihetsbegär i helhet, tror jag också har bidragit till, att hon blivit mera utvecklad, både psykiskt och fysiskt.¹⁸

I detta resonemang blir den moderna, självförsörjande, yrkesarbetande kvinnan till en symbol för framsteg och modernitet. Självständiga och bildade kvinnor ställs som motpol till ”viljelösa hushållsdockor” som endast längtar efter äktenskap. De moderna kvinnorna identifieras utifrån vad äldre generationers kvinnor inte kunde göra eller tvingades göra.

De moderna unga flickorna anses vara lyckligare än tidigare generationers kvinnor. Hemmadöttrarna framställs som en förlegad kvinnotyp. De moderna yrkesarbetande kvinnorna sägs också vara lyckligare eftersom de är fria och inte behöver belasta, eller begränsas av sina föräldrar, eller av en framtida make som kanske bara existerar i fantasin. Under 1920-talet förs också diskussioner på veckopressens insändarsidor gällande huruvida kvinnor bör gifta sig eller inte. Ett starkt argument som förs fram för att låta bli är att priset för äktenskap blir den individuella friheten.¹⁹

Fröken Sigrid Ringberg, som arbetar på Riksförsäkringsanstalten, är en av de unga kvinnor som får komma till tals i *Charmes* artikelserie ”Den unga damen av idag”, som är ett återkommande inslag under åren 1924 och 1925. Sigrid Ringberg beskrivs som en glad, ung dam med glitter i ögonen. Hon säger sig också vara nöjd med tillvaron och på frågan om hur hon känner för att vara självförsörjande svarar hon: ”Jo, nog är det bra mycket bättre och trevligare än att bara vara pappas och mammas lilla snälla familjeflicka”.²⁰ Enligt

---

18 Illo C-son (1924): ”Den unga damen av idag. Hur det är att vara farmaceut”, *Charme*, nr 9, s. 20–21.

19 Emma Severinsson (2016): ”Freedom or Love? Marriage, Single Life, and the Road to Happiness in Swedish 1920s Magazines” i *Lirjournal*, nr 7, s. 98–119; Samma tendenser har uppmärksamats gällande 1920-talet i Australien och Norge: Catriona Elder (1993): ”The question of the unmarried: Some meanings of being single in Australia in the 1920s and 1930s”, *Australian feminists studies*, 8; Tone Hellesund (2008): ”Queering the spinsters: Single middle-class women in Norway, 1880–1920”, *Journal of Homosexuality*, 54: 1.

20 Illo C-son (1924): ”Den unga damen av idag”, *Charme*, nr 17, s. 18.

Sigrid Ringberg leder självständighet och frihet till ett mer komplext och roligare liv. Tillvaron som modern självförsörjande kvinna ger henne möjlighet att utveckla sin identitet och nya sätt att leva sitt liv på.

Elisabet Jones, en återkommande skribent i *Charme*, framhåller också den frihet, och valfrihet, som den unga generationen av moderna kvinnor har tillgång till:

Fri och obunden efter dagens arbete vid staffliet, på kontorsstolen, bakom apoteksdysken o.s.v., kan hon gå på teatern eller biografen – kan hon sitta hemma med den sista tidsskriften eller gnugga sin hjäna med Schopenhauer – göra just precis vad henne lyster.²¹

När de kvinnor som själva identifierar sig som moderna kommer till tals i *Charme* är det frihet och frigörelse som framhålls som centrala komponenter för att kunna leva ett modernt liv. Till skillnad från sådana framställningar där de moderna kvinnorna betraktas utifrån får de yttre attributen en underordnad roll, medan självständigheten att göra egna val och slippa anpassa sig efter patriarkala strukturer blir till identitetsskapande markörer för de moderna kvinnorna. En likhet är dock att de moderna kvinnorna ser sig som en utmaning mot de traditionella förväntningarna på feminitet, något som de, tvärtemot kritikerna ser som ett framsteg.

Avslutning

I veckotidningen *Charme* är frihet ett återkommande begrepp. För de kvinnor som identifierar sig som moderna, och för de skribenter som ger en positiv och djupgående bild av moderna kvinnor, är det snarare frihet än yttre attribut som formar identiteten. Att vara en modern kvinna är detsamma som att vara fri, eller i alla fall friare än tidigare generationers kvinnor. Fri att göra val att låta bli att gifta sig; att arbeta; att röra sig i offentligheten utan föräldrarnas bevakande blickar, fri att roa sig genom att gå på bio, kaféer och danstillställningar och

---

21 Elisabet Jones (1923): "Självförsörjande kvinnor", *Charme*, nr 3, s. 6.

att umgå med väninnor; fri att välja bort att skaffa barn och fri att odla sina egna intressen.

Ofta talas det i forskning om att moderniteten också rymmer ett stråk av nostalgi, en längtan efter det som har förlorats.²² När moderna unga kvinnor på 1920-talet gör sina röster hörda, lyser denna nostalgi med sin frånvaro. Det är endast ett framåtblickande som blir synligt och ”snörlivsinträngda”, passiva kvinnor som endast väntar på att bli gifta och som hör hemmets sfär till, blir till en skräckbild av hur livet hade kunnat te sig. I denna text har jag översiktligt skisserat hur formerandet av en modern kvinnlig identitet ter sig annorlunda mot de röster som ser ”Modern kvinna” som ett epitet framförallt format av yttre attribut. Det finns således två spår i veckopressens framställningar av moderna kvinnor. Dels framställs de som ytliga och formade av yttre attribut. Kritikerna ser dessa kvinnor som manhaftiga hot mot den könsbinära strukturen. Dels finns det de som själva definierar sig om moderna kvinnor, och skribenter som betraktar de moderna kvinnorna men som ser positivt på utvecklingen av en ny feminitet, och i dessa framställningar är frihet och frigörelse centrala.

Det som framträder i veckotidningen *Charme* är en kamp om representationer av moderna kvinnor: vem får definiera de moderna kvinnorna och vad får definitionen för konsekvenser? Är modern kvinna ett nedlåtande epitet eller en subversiv identitetsmarkör? Är modern kvinna en frigörande självreflexiv subjektsposition eller ett objekt av betrakta? De moderna kvinnorna utmanar de traditionella könspositionerna och beroende på vems röst som hörs ses denna utmaning som negativ eller positiv. I själva verket är det tänkbart att det är de moderna kvinnornas frihetslängtan som är mest utmanande, och att klagomålen över de yttre attributen är ett försök att förminska den egentliga utmaningen mot den patriarkala strukturen.

---

22 Ofta inspirerat av resonemangen i Marshall Berman (2012): Allt som är fast förflyktigas: Modernism och modernitet (Lund: Arkiv förlag).

”Stark, oberoende och sexig” – Kvinnobilden i svenska tecknade serier under andra världskriget¹

Tecknade serier som samhällets spegel

En gängse föreställning om bilder av män och kvinnor i tecknade serier har länge varit att de i sin stora majoritet skildras stereotypa. Män är starka, har ett jobb som kräver ofta fysiskt styrka eller arbetar i sådana områden som traditionellt tillhör den intelligenta överklass gentlemannen (läkare, advokat, finansvärlden). Kvinnor är antingen sexiga eller spelar en traditionell familjeroll. En seriekvinna är först och främst hustru eller moder, mer sällan lärare, servitris eller sekreterare/maskinskrivare. Denna bild gällde för mellankrigstiden och för årtionden efter andra världskriget. Men under krigsåren hittar vi en annan bild vad gäller manlig dominans i handlingen eller seriekvinnors skildring som svaga och utan karaktär, och inte minst en annan bild vad gäller deras yrkesval.

I mitt forskningsprojekt ”Underhållning eller propaganda. Tecknade serier i andra världskrigets Sverige”² hittade jag i beredskapstidens veckotidningar oväntat många serier med kvinnliga huvudfigurer. Visst påträffas här en könskodning som skulle locka kvinnliga som manliga läsare, men dessa seriekvinnor är inga kvinnostereotypa skönhetsslavar, utan ”strong and beautiful protagonists”, som den

---

¹ Ingår i forskningsprojektet ”Underhållning eller propaganda. Tecknade serier i andra världskrigets Sverige”, som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Se Michael F. Scholz (2015): ”Comics on Struggle for Hearts and Minds: Swedish Comics during the Second World War”, Katapult-Online-Magazine, april 2015 (<http://katapult-magazin.de/en/artikel/article-katapult-fulltext/comics-on-struggle-for-heartsand-minds/>).

² <http://anslag.rj.se/sv/anslag/45311> (2017-02-22).

amerikanska feministiska seriekonstnären och seriehistorikern Trina Robbins kallar dem för.³ Dessa seriekvinnor bröt mot traditionella könsmonster, vad gäller sexualitet och yrkesval. De arbetade som journalist, detektiv, flygare eller företagare. De fanns inte för att bli räddade av männen, utan tvärtom kunde de rädda sina män. Ett stort antal av de från USA importerade tecknade serierna var även skapade av kvinnor. Det är särskilt anmärkningsvärt med tanke på att kvinnliga serieskapare då för tiden inte tillhörde vanligheten.

Det här fenomenet har gått förbi svensk serieforskning, som traditionellt haft fokus på "serietidningar". Seriefrämjandets vandringsutställning "Vicky, Jackie, Wendy – serietidningar för tjejer genom tiderna" från 2013 erbjuder en översikt över "flickserietidningarnas" historia och berör inte serierna i veckotidningarna. En samling med Brenda Stars serieäventyr från 1944 nämns som startpunkt, men utan att vara medveten om att Brenda Starr⁴ hade gått i Allers veckotidskrift 25:an sedan början på 1942.⁵

Syftet med denna presentation är att kasta ljus över denna bortglömda historia och att beskriva de stora förändringarna i populärkulturens kvinnobild mellan 1942 och 1945 inom serieutbudet i Sverige.

Tecknade serier återspeglar som andra delar av populärkulturen sin tid, interpreterar de aktuella problemen i samhället och ger inblickar i det samtida populära tänkandet.⁶ Historiska studier av tecknade serier kan ge även bättre resultat än studier av många andra mer traditionella källmaterialtyper. Könscrollforskning och senare även kvinnolitteratur- och genusforskning har tidigt börjat använda serier som studiematerial. Redan på 1950-talet studerades manliga och kvinnliga stereotyper med hjälp av tecknade serier.⁷ Sedan 1975 har genusste-

---

3 Trina Robbins (1993): *A Century of Women Cartoonists* (Northampton, Mass.: Kitchen Sink Press), s. 78.

4 Original: "Brenda Starr" av Dale Messick (Chicago Tribune Syndicate).

5 Hans Holm (2013): "Vicky, Jackie, Wendy – serietidningar för tjejer genom tiderna", Bild & Bubbla nr 197, s 14–25, s. 16.

6 Michael F. Scholz (2017): "Tecknade serier fångar historikernas intresse", *Historisk tidskrift* (Stockholm) 137:2, s. 260–268; Michael F. Scholz (2007): "Tecknade serier som källmaterial för historisk forskning", *Historisk tidskrift* (Stockholm) 127:2, s. [279]–287.

7 Gerhart Saenger (1955): "Male and Female Relations in the American Comic Strip", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 19, No. 2, s. 195–205.

reotyper undersökts för så kallade familjeserier över längre perioder. Resultaten visade att traditionella genusstereotyper för det mesta kvarstod.⁸ Efter ytterligare studier av seriernas innehåll, ibland med hjälp av kvantitativa metoder, riktades uppmärksamheten på formen och den estetiska helheten.⁹ I senare forskning söks ”den kvinnliga rösten” i de tecknade serierna; men även den manliga identiteten uppmärksammas.¹⁰ Svensk forskning med kopplingar till genusstudier har sedan 1980-talet lagt märke till serierna som studiematerial.¹¹ Men att använda serier som källmaterial i historisk forskning kring genusstereotyper är en relativ ny företeelse.¹²

Beredskapstiden – en ny kvinnobild krävs

Under andra världskriget var många svenska män inkallade som beredskapssoldater och det blev arbetskraftsbrist i Sverige. För att få

---

8 Sarah Brabant (1976): ”Sex role stereotyping in the Sunday comics”, *Sex Roles*, 4, s. 331–337; Sarah Brabant & Linda A. Mooney (1986): ”Sex role stereotyping in the Sunday comics: Ten years later”, *Sex Roles*, 14, s. 141–148; Sarah Brabant & Linda A. Mooney (1997): ”Sex role stereotyping in the Sunday comics: a twenty year update”, *Sex Roles*, 3–4, s. 269–281; Ralph LaRossa, Charles Jaret, Malati Gadgil, G. Robert Wynn (2000): ”The Changing Culture of Fatherhood in Comic-Strip Families: A Six-Decade Analysis”, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 62, No. 2, s. 375–387.

9 Deborah Chavez (1985): ”Perpetuation of Gender Inequality: A Content Analysis of Comic Strips”, *Sex Roles*, 1–2, s. 93–102; Anne Cooper-Chen (2001): ”The Dominant Trope”: Sex, Violence, and Hierarchy in Japanese Comics for Men, i (red.) Matthew P. McAllister, Edward H. Sewell, Jr., Ian Gordon, *Comics & Ideology* (Frankfurt am Main: Peter Lang), s. 99–127; Gender issue. *Image & Narrative*. Online Magazine of the Visual Narrative. Vol. II, issue 2 (4.) (Published: September 2002) <http://www.imageandnarrative.be/inarchive/gender/gender.htm> (2017-02-23).

10 Jacqueline Danziger-Russell (2012): *Girls and their comics: finding a female voice in comic book narrative* (Lanham, Md.: Scarecrow Press); Kallol Gangopadhyay (2015): ”Women and Comics: finding a female voice in the tradition of comics”, *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*; 2(1), s. 271–273; Daria Dmitrieva (2015): ”Going west or going back? Searching for new male identity”, *Baltic Worlds* 1–2, s. 57–63.

11 Inger Jalakas (1986): ”Tecknade tjejer – och tecknande”, *Boken om Serier* (Stockholm: Hammarström & Åberg), s. 90–99; Lisbeth Larsson (1989): *En annan historia: om kvinnors läsning och svensk veckopress*, (Diss. Lund; Stockholm: Symposion Bokförlag); Nordiskt nätverk för politisk illustrationskonst: Dokumentation från konferensen ”Att förändra bilden av kvinnan – kvinnan i tecknade serier” (2010)

http://arbetetsmuseum.se/lilo.ventiro.se/images/stories/EWK/Dokumentation_Changing_the_woman_image._maj_2010_C.M.pdf (2017-02-23), utöver dessa finns ett stort antal studentuppsatser.

12 Jane Chapman, Anna Hoyles, Andrew Kerr, Adam Sherif (2015): *Comics and the World Wars. A Cultural Record*. (Palgrave Macmillan), särskilt kapitel 7: ”The Cultural Construction of Women: Pin Ups, Pro-active Women and Representation i Combat”.

kvinnor att ersätta de inkallade gjordes en del ansträngningar från statsmakten, särskilt under krigsårens andra hälft.¹³ Även om man i Sverige var medveten om populära medias betydelse och påverkansförmåga hade serierna vid krigets utbrott ännu inte fått särskilt mycket uppmärksamhet. Helt annorlunda hade situationen varit i USA, där man från olika håll redan tio år före kriget hade börjat undersöka seriernas påverkansförmåga. Med USA:s inträde i kriget blev serierna en del i den mer eller mindre centralt organiserade krigspropagandan som riktades till soldaterna vid fronten och till hemmafronten.¹⁴ Dessa serier skulle via Bulls Presstjänst så småningom komma till Sverige, där de snart inte bara berikade veckotidningarnas stora utbud av serier, utan även tog en ledande plats där. Svenska veckotidningar med upplagor mellan 100 000 och 250 000 exemplar i veckan kunde innehålla upp till fem färgsidor med tecknade serier.¹⁵ Att dessa verkligen lästes bekräftas av olika undersökningar av svenska folkets läsvanor från denna tid. Så visade Svenska Gallupinstitutets mätning från februari 1944 att var tredje svensk regelbundet läste serier och att serierna var lika populära bland vuxna och barn av båda könen.¹⁶

Tecknade serier har i Sverige en lång tradition med ett stort antal inhemska och importerade serier.¹⁷ Under andra hälften av 1930-talet tog serierna fart även i dagstidningarna. Veckotidningarna utökade nu sitt serieutbud och alltfler serier importerades. Samtidigt genomgick den amerikanska seriemarknaden stora förändringar. Långt innan USA hade gått in i andra världskriget hade de oroliga kris- och

---

13 Johanna Overud (2005): I beredskap med fru Lojal: Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget (Stockholm: Almqvist & Wiksell).

14 Steve M. Barkin (1984): "Fighting the Cartoon War: Information Strategies in World War II", *Journal of American Culture*, 7: 1–2, s. 113–117.

15 Uppgifter om upplagor från Göran Albinsson (1962): *Svensk populärpress 1931–61: Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys* (Stockholm: Almqvist Wiksell), s. 178–181.

16 Svenska Gallupinstitutet AB. (1944): Hur korsord, schackproblem, serier och följetong uppskattas av allmänheten. *Svensk Nationell Datatjänst (SND)* [distributör], 2013; Lorentz Larsson (1947): *Ungdom läser* (Göteborg: Sveriges Allmänna Folkskollärareförenings Litteratursällskap).

17 Nisse Larsson (1992): *Svenska serietecknare* (Stockholm: Alfabeta Bokförlag); Fredrik Strömberg (2010): *Swedish Comics History* (Malmö: The Swedish Comics Association); Helena Magnusson (2005): *Berättande bilder: svenska tecknade serier för barn* (Stockholm & Göteborg: Makadam).

krigstiderna varit en bra grogrund för äventyrsserier och serier om superhjältar. Med krigets utbrott i Europa fick de manliga seriehjältarna konkurrera med djungelflickor och superhjältinnor. Bakom en del av dessa serier stod t o m kvinnliga serieskapare. Hade man i Sverige redan tidigare kunnat läsa serier med kvinnliga hjältar, som inte var riktade till yngre barn, så motsvarade dessa amerikanska serier i stort den ovan nämnda gängse föreställningen om män och kvinnor.¹⁸ Med andra världskrigets utbrott tog nu starka kvinnokaraktärer plats på seriesidorna.

Den största aktören på den svenska veckotidningsmarknaden var Åhlén & Åkerlunds förlag, som sedan 1929 tillhörde Bonnier. Bland förlagets veckotidningar med ett betydande antal serier kan nämnas *Hela Världen* (veckoupplaga 1942: 174 000), *Vecko-Revyn* (1942: 206 000), *Vårt Hem* (1942: 127 000), *Levande Livet* (1942: 90 000) och *Allt* (1942: 15 000).

Hela Världen, en veckotidning troligen för kvinnor, men under denna tid med mer oklar profilangivning, utökade sitt serieutbud vid slutet på 1940. Ett tillskott var serien Babs.¹⁹ Titelfiguren var en ogift kvinna, som arbetade som reporter, sedan som detektiv, snart även som pilot och skådespelare. Hon var intelligent och självständig, rådgiv i alla situationer. Några månader senare fick Babs sällskap av en "djungelkvinna", Sheena - Djungelns dotter.²⁰ Den lättklädda blonda Sheena höll till i Kongo med jägaren Bob vid sin sida. I början fick Bob som fånge av "hennes" stam i djungeln höra historien hur den lilla flickan med "hår som solstrålar", som var dotter till en berömd arkeolog, blivit "djungelns dotter" och "hövding" av en sällsam afrikansk stam. En av stammens ledare beskrev Sheena som "klok och stark"; stammen "följer henne, trots att hon är kvinna", eftersom hon "är den tappreste i striden". Sheenas attraktivitet skulle locka manliga som kvinnliga läsare. Men i likhet med Babs bröd hon med den traditionel-

---

18 "Ella Cinders" av Charles Plumb (United Features Syndicate); "Wings of Love" av Russel Patterson (International Feature Service); "Tillie The Toiler" av Russ Westover (King Features Syndicate, KFS); "Little Annie Rooney" av Darrell McClure (KFS); "Blondie" av Chic Young (KFS).

19 Original: "Connie" av Frank Godwin (Ledger Syndicate).

20 Original: "Sheena" av Morgan Thomas, pseudonym för Will Eisner och Jerry Iger (Editors Press Service). Börjar i *Hela Världen* 22/1941, signerad Meskin.

la kvinnobilden. Hon var en ledarfigur, accepterad i en manlig värld. Som kvinna var hon inte i behov av männens hjälp, utan tvärtom, som svenska läsare av båda kön fick uppleva under ett antal år.

I familjetidningen *Vårt Hem* gick sedan 1941 Flygarflickan.²¹ Serien är ett typiskt exempel för den under kriget förändrade kvinnobilden, där kvinnor tog männens plats i produktionen. Seriekvinnan Jenny Dare tjänstgör som pilot, men får samtidigt tillfälle att bära fina aftonklänningar, som attraherade kvinnliga läsare. Vid hennes sida finns andra starka kvinnofigurer, bland dem en tillverkare av flygmotorer. Denna kvinnliga entreprenör utmanar med sina nya idéer hela motorindustrin. När serien under en senare förlagsprofilering blir förflyttat till *Hela Världen* dras huvudfiguren Jenny även in i kampen mot "hemliga makters" agenter, där "marindepartementet i Washington" står som uppdragsgivare.²²

På en ungdomlig läsekrets siktade *Vecko-Revyn*, som lovade tjugande underhållning "i bild, novellistik och teckningar".²³ Tidningen erbjöd en stor blandning av svenska och utländska serier. Bland andra hittar vi här den första kvinnliga reportern i seriehistorien, samtidigt en av de första seriefigurerna som engagerade sig i andra världskriget: Jane Arden. I Sverige fick hon namnet Ronny Rodig.²⁴ Hennes framgångsrika kamp mot spioner, som omedelbart efter krigsutbrottet i Europa hade börjat, kunde svenska läsare följa under året 1943.²⁵

Även den nya beredskapstidningen *Allt* gjorde ett kort försök med serier, för att locka fler läsare. Den antinazistiska och pro-västallierade tidningen valde en serie om en kvinnlig huvudfigur i kamp mot till Amerika komna nazispioner: Svarta Masken.²⁶ Serien hade inte bara en kvinnlig huvudfigur utan var även skapad av en kvinna - June Tarpé Mills. Den tidigare fotomodellen hade sedan 1935 arbetat som serieskapare och tillhörde de få kvinnor i den amerikanska seriebran-

---

21 Original: "Flyin' Jenny" av Russel Keaton (Bell Syndicate).

22 Detta äventyr publicerades i Sverige i *Hela Världen* nr 13, 1945.

23 Förlagsreklam i *Vecko-Revyn* nr 51, 1943.

24 Original: "Jane Arden" av Monte Barrett och Frank Ellis (The Register and Tribune Syndicate).

25 Sista Ronny äventyr i *Vecko-Revyn* nr. 40, 1943.

26 Original: "Miss Fury" av June Tarpé Mills (Bell Syndicate).

schen, som fick ägna sig åt mer än bara anspråkslösa och anonyma arbetsuppgifter som att texta eller tuscha bakgrunder. I april 1941 introducerade hon världens första riktiga actionhjältinna – Miss Fury. Huvudfiguren var den unga societetsdamen Marva (Marla), en attraktiv ogift kvinna, som levde ett lyxliv, i egen villa med (kvinnlig) betjänt. Kostymerad med en ärvd kostym av pantersskinn som en gång varit en afrikansk häxläkares ceremoniella dräkt, kämpar hon mot tyska spioner. Som Flygarflickan Jenny Dare och reportern Brenda Star presenterades även Marva alltid i utsökt vackra klänningar liknande 1940-talets filmdivors. Men serien skulle locka läsare av båda kön. Därför signerade June Tarpé Mills med sitt mellannamn Tarpé för att dölja sitt kön. Med dåtidens ögon var det inte lämpligt med en kvinna som skapare av äventyrsraser!²⁷

Som ett typiskt exempel för en svensk veckotidning för kvinnliga läsare under 1940-talet lanserade den svenska grenen av det danska förlagshuset *Allers* hösten 1941 tidningen *25an Tjugofemman*. Reportern Brenda Stars äventyr blev snart tidningens mest intressanta serie. Brenda var en ”strong action-oriented heroine”, som Trina Robbins beskriver henne, en yrkesverksam, oberoende och framgångsrik kvinna.²⁸ Brenda och hennes vänner lever ett liv i överflöd, som kännetecknas av hiss, kylskåp och fashion – en dröm om ett problemfritt liv i materiellt välstånd med en hittills okänd konsumentkultur. På så sätt gjorde den svenska kvinnliga läsaren i Brendas äventyr inte bara bekantskap med en ny kvinnobild som förknippades med USA utan också med en mycket attraktiv ”American way of life”. I serieskaparen Dalia Messick möter vi igen en av de få amerikanska kvinnliga serieskaparna. Även hon dölde sitt kön och signerade som Dale Messick.

Kvinnliga hjältefigurer i nordiska serier

Allas Veckotidning (1942: 208 000), som publicerades av Allhem-förlaget i Malmö, ett förlag med nära kontakter till Danmark, innehöll sedan tidigt 1930-tal serien Tilly=Bråttom, den kanske mest klassiska

27 Om serieskaparen fanns i *Allt* ingen information; om serien se: Trina Robbins (2013): *Miss Fury; Sensational Sundays 1941–1944* (San Diego: IDW Publishing).

28 Robbins (1993), s. 62. Se även Dale Messick (2012): *Brenda Starr Reporter. The Collected Dailies and Sundays: 1940–1946* (Pennsylvania: Hermes Press).

amerikanska serien om kontorsflickornas äventyr.²⁹ Sedan 1942 bjöd tidningen sina svenska läsare även på en dansk serie med en kvinnlig huvudfigur: Ann-Djungeltemplets gåta, som handlar om millionärsdottern Ann Farris rafflande upplevelser under en resa i Indien.³⁰ Den danska serien är uttryck för en mer förlegad kvinnoosyn, som skiljer sig tydligt från den i de nämnda amerikanska serierna.

I *Vecko-Revyn* började direkt i anslutning till reportern Ronny Rodigs äventyr en svensk serie: Biggi Smart.³¹ Biggi Smart var en Alga-produktion. Detta seriesyndikat hade i början av kriget under Bonniers tak tillkommit för att producera och sälja svenska serier. Biggi Smart var minst sagt starkt ”inspirerad” av Ronny Rodig. Även Biggi var en amerikansk reporter, som upplevde spännande äventyr i det krigshärjade Europa.³² Serien var ett tydligt uttryck för Algas nyorientering i enlighet med regeringens propaganda. Efter nationalheroiska serier som stöd till regeringens svensketspropaganda satsade Bonnier/Alga nu på att skapa en positiv bild av de västallierade i sin kamp mot Hitlertyskland. Redan Biggis resa till Europa med en eskader bombplan från Amerika till London och därifrån med kurirplan vidare till Stockholm, gav tillfälle att skildra den brittiska militärens skicklighet och tekniska kunnande. I Tyskland och Holland konfronteras Biggi med onda tyska spioner och ockupationssoldater. Men storyn blir lite väl konfys och serien kunde inte uppfylla förväntningarna.

Bättre gick det med Alga-serier i Åhlén & Åkerlunds äventyrstidning *Levande Livet*, som enligt reklamen ville tjusa ”pojkar i alla åldrar från 10 till 70 år”. Här hade 1944 en Alga-serie med en kvinna som huvudfigur premiär: Dotty Virvelvind. Bakom serien, som började som illustrerad följetong, stod science-fiction författaren Sture Lennerstrand. Serien tecknades för det mesta av Björn Karlström. Huvudfiguren Dotty var ursprungligen den veka och harhjärtade Dotty Burns, som fick superkrafter efter en injektion av en doktor van Lorne i hans tillfälliga laboratorium. Hur det har gått för Dotty

---

29 Original: ”Tillie the Toiler” av Russ Westover (King Features Syndicate).

30 Original: ”Ann-jungeltemplets gåta” av Helge Hansen.

31 ”Biggi Smart” av (sign.) Fock (En Alga serie).

32 *Vecko-Revyn* nr 39 (29 september) 1944 – En ALGA-serie.

i denna pojktidning är svårt att säga, men bara efter fyrtio äventyr tog serien slut.³³

Kriget är slut och seriemarknadens omorganiseras

Med neddragningen av beredskapen återvände männen hem och de flesta kvinnor återgick till tillvaron som hemmafru och moder. Tidningsmarknaden omorganiserades och de enstaka tidningarnas profil sågs över. *Hela Världen* inriktades tydligare på en kvinnlig målgrupp. Här samlades nu Svarta masken, Babs och Flygarflickan. *Hela Världen* blev så tidskriften med de främsta serierna med kvinnliga huvudfigurer. Men detta varade inte, äventyrsserier med kvinnliga hjältar passade inte längre i tiden. Dödsstöten för dem kom 1947 med angreppen mot den kolorerade veckopressen, som snart följdes av anti-serie-debatten. De försvann nu en efter en. Serier från en annan tradition fyllde deras roll: "teen girl humor".³⁴ Dessa serier undgick kritik och debatt och blev mycket populära på 1940-talet.

En "kvinnostyrd värld" hade det inte blivit efter krigets slut, som det till exempel 1944 spekulerades om i *Allers*. Att genusrelationerna i grunden inte hade genomgått stora förändringar åskådliggjordes någon vecka senare i samma tidning i en tecknad serie, i den sedan 1920-talet i Sverige populära amerikanska serien Hr Karlssons Fataleteter.³⁵ Seriernas huvudfigurer, en man och en kvinna, ett gift par, är i denna episod hemma i köket. Mannen sitter och föreläser för sin fru ur dagstidningen om efterkrigsproblem; hon är sysselsatt med hushållsarbete. Mannen läser högt: "Vare sig detta år medför fred eller ej, så kommer de största ansträngningar att krävas av varje enskild människa..." – kvinnan fixar under tiden maten. Mannen fortsätter att läsa högt: "Det finns inga privilegierade dagdrivare längre ..." – hon torkar golvet. Av det känner han sig störd – hon ber om ursäkt. Han fortsätter att läsa högt: "Vars och ens ställning kommer hädanefter att bli helt annorlunda ..." – hon stöder nu under honom och säger: "Lyft fötterna!" Sedan ringer telefonen. Det gäller en hemskyddsövning – och det

33 Göran Semb (2003): "Dotty Virvelvind: Superhjältinnan", Bild & Bubbla 27: 3, s. 39–41.

34 Trina Robbins (2013): *Pretty in Ink*. North American Women Cartoonists 1896–2013 (Seattle: Fantagraphics), s. 94.

35 Original: "Clarence" av Crawford Young (Herald Tribune Syndicate).

är hon som kallas till den. För honom är saken nu avgjort: ”Tja, jag borde ha begripit att hon inte skulle vara i stånd att intressera sig för efterkrigsproblem!” Han fortsätter sitt resonemang: ”Kvinnor har nu en gång en trång horisont. Jag får läsa för mig själv”. Sista bilden visar honom sovande i fåtöljen, bredvid står kvinnan. Hon bär förkläde och har kvasten i handen och hon skriker: ”MITTEFTERKRIGS-PROBLEM!”³⁶

Den kvinnobild som under kriget i Sverige genomgått en tydlig förändring till en mer självständig kvinna, drogs efter kriget även i de tecknade serierna tillbaka. Det bekräftar Johanna Overuds tes, att beredskapskontraktet var ett tidsbegränsat kontrakt och att den manliga familjeförsörjarnormen aldrig bröts.³⁷

---

³⁶ Allers, nr 10, 1944.

³⁷ Overud (2005), s. 220.

Sjuka kvinnor mellan två omskrivna sekelskiften: neuroser, stress och kvinnan som samhällsåtgärd

Medicinhistorisk forskning har i hög grad fokuserat på tidsperioder då kvinnors sjuklighet synliggjorts och diskuterats. Framträdande är de två senaste sekelskiftena, där diagnoser som hysteri, kloros och neurasteni kring det första, och exempelvis utbrändhet, ätstörningar och depression kring det andra tilldragit sig medicinhistorikers och andra humanisters intresse. I det följande står i stället en ”tyst” period i fokus: hur betraktades och omtalades sjuka kvinnor under de svenska 1950- och 1960-talen?

Det intresse som riktats mot sekelskiftena har lämnat andra tidsperioder i kunskapsmässig skugga. Vi vet idag mycket om hysteri kring år 1900, men tämligen lite om hur kvinnors sjuklighet conceptualiserades, och i vilka kontexter den diskuterades, femtio år senare. Att rikta uppmärksamheten bortom det omedelbart iögonfallande; sekelskiftets spektakulära hysteri, vår samtids självskadebeteenden, synliggör hur både kön som kategori och de kontexter kvinnors sjuklighet kopplats till förändrats.

Det material jag använder utgörs dels av populärmedicinsk litteratur, dels av litteratur kring relevanta debatter kring kvinnors sjuklighet och livssituation.¹ Fokus ligger på det som idag förmodligen skulle kategoriseras som lättare psykisk ohälsa: olustkänslor, trötthet och vaga fysiska symtom utan verifierbar fysisk orsak. Diskussioner kring

---

¹ En mer detaljerad diskussion kring det material som ligger till grund för undersökningen finns i Maria Björk (2011): *Problemet utan namn? Neuroser, stress och kön i Sverige från 1950 till 1980* (Uppsala: Uppsala universitet), s. 68–69, 97–98, 148–150.

sådan sjuklighet tenderar att aktualisera samhälleliga normer och föreställningar, till exempel kring kön, vilket gör dem till ett studieobjekt som kan placeras i relation till tidigare forskning. Min ambition är inte primärt att problematisera kopplingen kvinnor – sjuklighet, utan i stället att undersöka hur talet om den sjuka kvinnan tog sig uttryck under en ”tyst”, relativt outforskad period. Givet materialet görs heller inga anspråk på fullständighet, däremot på att lyfta fram i tiden välkända föreställningar och idéer. Som jag ska visa fanns ett pågående tal om sjuka kvinnor, men det skiljer sig markant från den alarmism som kännetecknar sekelskiftena.

Det neurotiska femtioalet

Svenskt 1950-tal präglades av en spretig och märkligt tassande diskussion kring kvinnors sjuklighet. Å ena sidan var det ett faktum att tillgänglig statistik och forskning visade att kvinnor var sjukskrivna oftare än män.² Kvinnor uppgav också mer ofta att de led av vad som karaktäriserades som neuroser, nervösa eller psykosomatiska symtom.³ Å andra sidan beskrevs inte kvinnors sjuklighet specifikt som ett övergripande problem. Det gjorde däremot neuroserna, eller snarare de nervösa individerna: i en populär psykiatrisk handbok från 1952 angavs att ”mellan 5 och 10 % av befolkningen har sådana nervösa besvär eller visar sådana psykiska brister att deras harmoniska anpassning är försvårad[.]”⁴ Utsagan är karaktäristisk för hur neuroser diskuterades inom medicinen under 1950-talet: placeringen av neurosdiskussionen i en befolkningskontext och betoningen på anpassning illustrerar dels det fokus på folkhälsa som präglade i stort sett all debatt kring sjuklighet och sjukvård vid tiden, dels den syn på individen som underordnad kollektivet som diskuterats av en rad forskare sedan Yvonne Hirdmans *Att lägga livet till rätta* 1989.⁵ Som

---

2 Björk, s. 45.

3 Björk, s. 45.

4 Gunnar Lundquist (1952): *Psykiatri och mentalhygien: med en kort vägledning i socialpsykiatri* (Stockholm), s. 15.

5 Yvonne Hirdman (2000 [1989]): *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemspolitik* (Stockholm: Carlssons); Mattias Tydén & Gunnar Broberg (1991): *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige* (Stockholm: Gidlund); Elin Bommenel (2006): *Sockerförsöket: Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms anstalt för sinnesslöa* (Lund, Arkiv förlag).

bland andra ekonomhistorikern Jenny Andersson påpekat fanns under 1950-talet i Sverige en stark framtidstro, konkret manifesterad i bygandet av en "modern" välfärdsstat där fattigdom och annan utsatthet beskrevs som "rester" från tidigare, mindre moderna tider.⁶ Medicinen kännetecknades av en liknande ljus syn på framtid och möjligheter. Neuroser och nervösa besvär betraktades i denna kontext som ett problem, men inte som ett problem samhället orsakat utan snarare något samhälle och medicin på sikt skulle lösa. Med understöd i psykiatriska teorier kring konstitution och arv beskrevs neuroser, trots sjukdomsgruppens omfattning, som ett individrelaterat problem.⁷ Kvinnors överrepresentation, både i sjukskrivningsstatistik och i undersökningar av symtomfrekvens, berördes endast indirekt eller som en arbetsmarknadsfråga.

Den vid tiden mycket uppskattade "radiodoktorn" Bertil Söderling beskrev de äldre kvinnornas problem enligt följande: "Att ge dessa hemmakvinnor jobb vore inte blott terapi mot massor av nervösa, själsliga, pressande mindervärdighetsbesvär utan skulle också i hög grad bidra till bättre relationer mellan generationerna."⁸ Yrkesmedicinen Per Flordh diskuterade de yngre förvärvsarbetande kvinnornas situation, och beskrev en annan sorts påfrestningar:

Man blir både beklämd och imponerad, då man får ta del av deras arbetsschema. Och trots detta, skall de hålla sig fräscha och fina! Det är inget tvivel om, att de förvärvsarbetande unga kvinnorna utan hemhjälp slits ned fortare och i varje fall blir mer mottagliga för psykiska påfrestningar och därför lättare blir neurotiska. Motsvarande gäller för de fränskilda kvinnorna med barn – även de har ofta en övermänsklig arbetsbörda och lever på neurosgränsen.⁹

---

6 Jenny Andersson (2003): Mellan tillväxt och trygghet: Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden (Uppsala: Uppsala universitet), s. 36–38.

7 Björk, s. 115–118.

8 Bertil Söderling (1958): Radiodoktorn: Populär programserie i radio (Stockholm: Sveriges Radio), s. 175.

9 Per Flordh (1954) *Jag är så nervös doktorn!* (Stockholm, Hushållsdrarnas samarbetskommitté), s. 16.

I den populära boken *Husmors hälsa* sammanfattade läkaren och författaren Bertil Falconer hemmafruarnas situation:

Det står ju ofta till så, att en relativt isolerad person, som ju hemmakvinnan åtminstone periodvis är, kan gå och bära på misstämningar, sorger, tvivel och känslokonflikter som hon gärna vill tala ut om, men som i brist på utlopp fördärvar hennes dag och rubbar hennes andliga jämvikt.¹⁰

Psykiatrihistorikern Petteri Pietikainen har påpekat att det sker en maskulinisering av lättare psykiska och psykosomatiska symtom efter det första världskriget, då den tidigare starkt kvinnligt kodade diskursen kring kvinnors svagare nervsystem byttes ut mot en ny, där psykiskt trauma och konstitution placerades i förgrunden.¹¹

Ser man till den bild som framtonar hos författarna ovan är dock varken konstitution eller trauma det centrala. I stället är det omständigheter som lyfts fram. Att vara kvinna tycks innebära att under livets alla faser vara utsatt för neurosframkallande omständigheter. Beskrivningen skiljer sig starkt från det omskrivna sekelskiftet 1900 i så måtto att i 1950-talets diskussion kring kvinnor och neuroser finns inte ett uns av den romantisering av kvinnlig ohälsa som bland andra Karin Johannisson beskrivit.¹² I stället beskrivs många aspekter av kvinnors tillvaro som beklagansvärda, trista och vardagsbetonade. Omständigheterna förefaller dessutom isolerade från varandra: yrkeskvinnornas problem är ett, hemmakvinnornas ett annat, de äldre kvinnornas problem ett tredje.

---

¹⁰ Bertil Falconer (1951): *Husmors hälsa: En bok till och om kvinnan i hemmet* (Västerås: ICA-förlaget), s. 58.

¹¹ Petteri Pietikainen (2007): *Neurosis and modernity: The age of nervousness in Sweden* (Leiden: Boston, Leiden University press), s. 287.

¹² Karin Johannisson (1994): *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle* (Stockholm: Nordstedts); Elaine Showalter (1987): *The female malady: Women, madness and English culture 1830–1980* (London: Virago); Janet Oppenheim (1991): *"Shattered nerves": Doctors, patients and depression in Victorian England* (New York, Oxford: American Medical Association).

Kvinnors sjuklighet som fenomen existerade alltså enbart i statistiken; bara där fanns kvinnor som sammanhållen grupp. Så snart neuroser och kvinnor diskuterades syntesi stället bilden av en rad separerade, neurosframkallande kvinnosituationer, vars konsekvens var att enskilda kvinnor drabbades av neuroser och nervösa besvär. Skillnaden kan tyckas försumbar, men jag vill hävda att den illustrerar hur kvinnors högre sjuktal och högre neurosfrekvens kunde undgå att konceptualiseras som ett samhällsproblem. Genom att beskriva kvinnors neurosframkallande livssituationer som avgränsade, både in- bördes och i relation till samhället i stort, kunde den optimistiska idén om det goda, moderna samhället under uppbyggnad bevaras intakt.

Problembeskrivningen var samtidigt svävande och socialrealistisk. I den samtida litteraturen kring ”kvinnoproblem” hopade sig frågetecknen. Med titlar som *Vad kvinnan vill*, *Kvinnans två roller*, *Nutidskvinnan* och *Kvinnan och samhället* beskrev expertis och politiker det de uppfattade som specifikt kvinnliga problemfält. Å ena sidan menade författarna till *Är kvinnans ansvar mindre?* att ”[D]et är ett välkänt faktum att kvinnor mera sällan drabbas av neuroser, mera sällan får magsår, inte så ofta får ’stress’ som det numera heter, som männen[.]”¹³ Å andra sidan skriver författarna till *Kvinnan i familj och samhälle*:

Den situation vi lever i kräver för mycket. Det måste finnas nya och bättre lösningar, som vi själva måste medverka till genom en debatt, där kvinnorna har mycket att ge! Männens synpunkter kompletterar kvinnornas och tvärtom. Och så länge debatten är igång händer det alltid något.¹⁴

Vad debatten skulle handla om, och vilka aspekter av kvinnors situation som var för krävande framgår inte av texten. Andra författare lyfter dock fram ett brett spektrum av problem: dubbelarbete, isolering och inte minst trötthet.¹⁵ Tröttheten finns närvarande som ett grått

---

13 (1956): *Är kvinnans ansvar mindre?* (Stockholm: Skandias kvinnobibliotek 1), s. 9–10.

14 (1958): *Kvinnan i familj och samhälle* (Stockholm: Brevskolan), s. 9.

15 *Kvinnan i familj och samhälle*, s. 44–45, Blenda Littmarck et. al. (1956): *Vad kvinnan vill*: Ett inlägg i debatten om kvinnoproblem i dagens samhälle (Stockholm), s. 8; *Nutidskvinnan*, s. 7; jfr. Yvonne Hirdman (1992) *Konsten att vara kvinna*, i Yvonne Hirdman: *Den socialistiska*

stråk genom diskussionen om kvinnan och samhället under 1950-talet, och en ton av förebräelse är tydlig:

Fastän hemmen blir mera lättskötta från år till år och arbetet i sig självt är både roligt och omväxlande, går många husmödrar omkring och upplever sig som trötta. Ofta springer nog den tröttheten mera ur olust än ur överansträngning. Men tröttheten kan också bero på, att det är så pressande att alltid ha människor omkring sig att tänka på och planera för.¹⁶

Två olika förklaringsplan opererar parallellt. Kvinnans upplevelse av trötthet ställs mot verkligheten i bestämd form. Detta sätt att beskriva problemet, och dess lösning, återkommer i litteraturen om kvinnoproblem: kvinnor ska inse sitt och hushållsarbetets värde, samtidigt som de ska ge akt på sig själva och inte låta "ordningen i hemmet bli ett självändamål som är viktigare än att människorna trivs."¹⁷ Tonen blir bitvis vädjande: "Men kan man inte vända på det hela och säga sig, att det är väl ändå bra roligt, att man lever i ett arbets- och livssammanhang, där man behövs och arbetsuppgifterna står och väntar på en?"¹⁸ Bakom dessa vädjande beskrivningar kan den motsättning Yvonne Hirdman kallat "ett illusionsnummer" anas. Kvinnors frihet att välja mellan yrkesliv och hemarbete på heltid villkorades mot att hon fortsatte att vara Kvinna med stort K: med fullt ansvar för hem, barn och hushåll.¹⁹ Hirdman skriver:

Det är nödvändigt att det finns någon i en familj som håller ihop det hela. Som jämnar vägen, mäkler fred mellan högröstade ungar, snyter snoriga näsor, som blåser bort

---

hemmafrun och andra kvinnohistorier (Stockholm: Carlsson), s. 210.

¹⁶ Nutidskvinnan, s. 17.

¹⁷ Kvinnan i familj och samhälle, s. 270; se också Nutidskvinnan. En brevkurs om sundhet, skönhet, livsstil (1956, Stockholm: Brevskolan), s. 12, Elly Götze (1958) Kvinnan och samhället (Stockholm: Syndikalistiska kvinnoförbundet), s. 1.

¹⁸ Nutidskvinnan, s. 15.

¹⁹ Hirdman, Konsten att vara Kvinna, s. 205.

smärtan från klämda små fingrar och som ser till att alla är mätta och glada och har vad de behöver. Det är nödvändigt att det finns någon som är ankare och fyrvaktare.²⁰

Jag menar att det märkliga faktum att kvinnors relativt större uppmätta och upplevda sjuklighet i neurossjukdomar inte genererade en mer omfattande och problematiserande diskussion i samtiden kan förstås mot bakgrund av Kvinnan som nödvändig. Det var nödvändigt att kvinnor tog på sig ansvaret att vara Kvinnor, både praktiskt men också ideologiskt. På så vis blev arbetet med hem, barn och hushåll gjort – obetalt – och det moderna samhällsbyggets krav balanserades av det modernas antites: det kvinnliga.

Sextiotal: sjuk av samhälleliga omständigheter

När 1950-tal blev 1960-tal kunde flera förändringar i talet om sjuklighet och kön skönjas. En första var generell: diagnosen *neuros*, och den teoribildning som låg till grund för den, tappade i aktualitet både inom medicinen och i bredare sammanhang. ”Stress” blev i stället det begrepp och det medicinskt-teoretiska perspektiv som ersatte ”nervositet” och ”nerver” i diskussionen kring trötthet och andra diffusa symtom. Denna förändring innebar att männen hamnade i fokus. Stressdiskussionen knöts i svensk kontext till den snabbt expanderande yrkesmedicinen och företagshälsovården, med arbetsplatsen och dess villkor som naturligt fokus.²¹

Parallellt och sammankopplat med stress-diskussionen förändrades bilden av Sverige. Jenny Andersson har uttryckt det som att ”Det sökande efter kunskap som fanns i det starka samhället resulterade i bilder av verkligheten, som inte stämde med det starka samhällets tolkningsramar.”²² Grupper som trots reformer levde under svåra omständigheter lyftes fram inom discipliner som sociologi och psykologi.²³ Den Kvinna som utgjort idealet under 1950-talet kritiserades nu skarpt som en ”roll” som förtryckte den månghövdade

---

²⁰ Kvinnan i familj och samhälle, s. 23.

²¹ Björk, kap. III.

²² Andersson, s. 47.

²³ Björk, s. 120.

skara kvinnor som levde under orättvisa villkor på arbetsplatser, i hemmen och i samhället i stort.²⁴

Med stressbegreppets genombrott kom ett nytt perspektiv att dominera diskussionen kring svårsmätbara symtom och lättare psykisk ohälsa. Industriläkarna Kurt Bronner och Lennart Levi formulerar sig snarlikt Gunnar Lundquist tio år tidigare, men med viktiga skillnader:

Det beräknas att var tionde patient som går till allmänpraktiserande läkare söker på grund av psykiska och / eller fysiska stresssymtom, att i runt tal var tredje kvinna och var fjärde man i de arbetsföra åldrarna lider av psykiska eller psykosomatiska besvär, att en tredjedel av all sjukfrånvaro på våra arbetsplatser orsakas av stressjukdomar, att mer än hälften av patienterna på våra medicinska barnpolikliniker söker för olika stresssymtom.²⁵

Borta är talet om befolkning och anpassning. Samtidigt är det värt att notera att kvinnors högre andel inom den grupp som sägs lida av psykiska eller psykosomatiska besvär inte problematiseras då dessa läkare diskuterar stress.

Stressdiskussionen fokuserade primärt på män, eller snarare på en neutral ”människa” som i konkreta exempel påfallande ofta visade sig vara en man.²⁶ Då Gunnar Lundquist i boken *Våra nerver* från 1960 förklarar hur personlighet och psykiska symtom samverkar lyfter han fram två exempel: direktör Persson och fru Berg. Direktör Persson var från början frisk och glad, men drabbades på grund av ”omfattande och jäktigt arbete” av en neuros som sedermera utvecklade sig till alkoholmissbruk och psykos.²⁷ Fru Berg däremot beskrivs redan inledningsvis ha en ”neurastenisk läggning” och tog

---

24 Jenny Leontine Olsson (2011): *Kön i förändring: Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979* (Stockholm: Stockholms universitet).

25 Kurt Bronner & Lennart Levi (1967): *Stress i arbetslivet: Medicinska och psykologiska synpunkter på arbetslivets stress* (Stockholm: PA-rådet), s. 5.

26 Björk, s. 155–163.

27 Gunnar Lundquist (1962): *Våra nerver* (Stockholm: Prisma), s. 29–30. Se också Erland Mindus (1968): *Arbete och mental hälsa* (Stockholm: Folksam halsoråd), s. 83–84.

därför de ekonomiska svårigheter som drabbade henne så hårt att hon utvecklade ett ”nervöst trötthetstillstånd”.²⁸ Lundquists exemplifieringar är illustrativa: i 1960-talets populärmedicinska diskussion kring stress och oklara symtom tycks män vara människor i meningen att de är ”normala” individer som kan drabbas av psykiska symtom på grund yttre omständigheter. Kvinnor däremot beskrivs lite i förbigående som mer konstitutionella, bärande fröet till psykisk ohälsa inom sig.²⁹

Att den man Lundquist diskuterar är direktör var ingen tillfällighet: stress kopplades, bland annat via de amerikanska studier som identifierat den så kallade ”Typ A”; hjärtinfarktspersonligheten, intimt samman med en man i karriären.³⁰ Kvinnor var dock inte helt uteslagna ur diskussionen om stress, dock framhölls deras stressfaktorer som annorlunda: ”För förvärvsarbetande husmödrar kan en avsides belägen arbetsplats där möjligheterna att handla under lunchrasten är små, verksamt öka känslan av tidspress, trötthet och oro”, skriver exempelvis Bronner och Levi.³¹ I bakgrunden kan en hierarki anas: de abstrakta begreppen ”stress” eller ”jakt” nedgraderas och intimiseras i relation till kvinnor, och blir ”tidspress” och ”oro”.

Kvinnors högre sjuktal, som ofta förbigicks utan diskussion då industriläkare och yrkesmedicinare talade om stress, diskuterades explicit inom den sociologiskt färgade diskussion som kom att kallas könsrollsdebatten. Bror Rexed, vid tiden verksam som professor i anatomi, förklarade diskrepansen mellan könen så här:

Kvinnorna är mera frånvarande från arbetet, men det beror inte på större sjuklighet hos dem. [...] så finner man att för kvinnornas del sociala och socialmedicinska orsaker kommer in. De har dubbelarbete med skötsel av hem och barn, och detta gör att de stannar hemma och tar hand om sjuka

---

²⁸ Lundquist, *Våra nerver*, s. 35–39.

²⁹ Björk, s. 160–163; jfr Yvonne Hirdman (2001): *Genus – om det stabila föränderliga former* (Malmö: Liber), s. 165.

³⁰ Mark Jackson (2013): *The age of stress: Science and the search for stability* (Oxford: Oxford university press), s. 208–210.

³¹ Bronner & Levi, s. 72.

barn och släktingar, och det ger också trötthet, överansträngning och stress.³²

I stället för att betrakta kvinnors översjuklighet som en konsekvens av en skörare konstitution, riktades i könsrollsdebatten kritik mot sammankopplingen mellan sjuktal och faktiskt sjuklighet. En del hävdades ha sin förklaring i kvinnors större ansvar för barn och familj: VAB – vård av barn, var ännu inte inkluderat som en egen frånvarokategori i sjukförsäkringen, vilket gjorde det rimligt att anta att en del av kvinnors sjukfrånvaro berodde på sjuka barn.³³ Kritik riktades också mot hur statistiken var konstruerad:

Letar man igenom de fakta som finns på området, förefaller siffrorna också variera minst lika mycket med ålder, utbildning, yrke, civilstånd, osv., som med kön. Man jämför alltså folk som befinner sig i helt olika omständigheter [...].³⁴

Tonen är inte längre förebrående mot kvinnorna, utan mot hur statistiken framställer dem. Hirdman karaktäriserar denna förändring som att en "problemdiskurs" bytts mot en "hinderdiskurs": problem som tidigare knutits till kvinnan formuleras under 1960-talet i stället som hinder, och placeras utanför henne.³⁵

Diskrepansen mellan hur populära medicinska handböcker och könsrollsdebattörer beskriver kvinnors sjuklighet är slående. Medicinen tycks mena att samtidigt som alla män(niskor) kan bli sjuka av externa faktorer, är kvinnors sjuklighet ändå konstitutionell. Kvinnors stress, i den mån den finns, präglas av slit och släp i vardagen snarare än Typ A:s karriärsträvan. Paradoxalt nog överlappar här medicinens och könsrollsdebattörernas förklaringsmodeller: mäns stress-sjuklig-

---

32 Bror Rexed (1965): "Män och kvinnor", i *Könsroller: Debatt om jämställdhet* (Uppsala: Verdandi debatt), s. 57.

33 Yvonne Hirdman (1998): *Med kluven tunga: LO och genuskontraktet* (Stockholm: Atlas), s. 167.

34 Stina Thyberg (1962): "Företagen och den kvinnliga arbetskraften", i (red.) Edmund Dahlström: *Kvinnors liv och arbete: Kvinnors liv og arbeid: Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem* (Stockholm: SNS), s. 535.

35 Hirdman, *Med kluven tunga*, s. 178, 214.

het framställs som det verkligt alarmerande problemet, medan kvinnors sjuklighet degraderas från abstrakt stress till konkret vardagsslit, och kvinnors sjuktal ifrågasätts. En åsikt som framförs i könsrollsdebatten är att om hemmafruarna släpptes in på arbetsmarknaden så skulle männen slippa ”arbeta ihjäl sig medan kvinnorna samtidigt lider av att ha för lite att göra.”³⁶ Kvinnorna framställs alltså återigen som nödvändiga, men nu som arbetskraft för att avlasta männen.

Under 1950- och 60-talen sammankopplas diskussionen kring kvinnors sjuklighet med samhällets behov. Under 1950-talet framhölls den ideala Kvinnan som betydelsefull och nödvändig: det modernas motpol. Ergo drabbades kvinnor av neuroser, men Kvinnan gjorde det inte. Under 1960-talet förändras samhällsbeskrivningen, och plötsligt behövs kvinnorna på arbetsmarknaden i stället för i hemmen. Nu blir kvinnor en potentiell åtgärd – för mäns stress. Kvinnors sjuklighet blir, till skillnad från vid de två omskrivna sekelskiften som bildar ram för denna undersökning, inte ett symptom på vad som är fel i samhället utan en utgångspunkt för ett tal om hur det borde vara.

---

36 Birgit Sunesson (1963): *Diskbänken tur och retur* (Örebro: Rabén & Sjögren), s. 100.

Filipinas working on invisible frontlines in Denmark

1970s–2010s

By tracing lives of Filipinas working in Denmark in the ‘guest worker era’ of the 1970s as well as during 21st century recruitment of domestic labor from The Global South to The Global North, this article points attention to a group of migrant workers who have largely been left out of Migration History as well as Labor History in a Nordic context.¹

Both Labor History and Migration History have been preoccupied with the guest worker era of the 1960s and 1970s in Europe. The focus in scholarship as well as in public imagination quickly homed in on a certain guest worker figure, one that was gendered, associated with particular regions, and recruited for particular sectors of the labor market: The male worker from particularly Turkey, Pakistan, and (former) Yugoslavia who came to occupy jobs in the manufacturing industry of Northern Europe. Many guest workers were, however, recruited for the service industry, and among those migrating for labor were already from the 1960s significant numbers of women from Southeast Asia.

This article seeks to complicate the narrative of (labor) migrations in the 20th century by directing attention to the history of Filipinas in Denmark. It is based on ongoing research that commenced in 2010: Life story- and research interviews,² as well as informal conversations with Philippine migrants who have arrived in Denmark from

---

¹ The history of migration from the Philippines to Denmark from the mid 20. century onwards will be elaborated in English in the forthcoming book Nina Trige Andersen (2019): *Labor pioneers* (Manila: Ateneo de Manila University Press).

² The interviews are in the possession of the author.

the 1960s onwards and with trade unionists in the hotel and cleaning sector in Copenhagen; observations of social, religious, and political gatherings among Filipinas/os in Denmark; a cross-generational survey completed by 257 respondents in the years 2013-2016; archival studies in the Philippines and Denmark (in Denmark including not publicly available trade union archives), and collection of material such as photos, letters, contracts and association publications from individual Philippine migrants who arrived in Denmark from the 1950s onwards – some of whom returned, whereas others migrated on, and others still remain in Denmark.³ This material is being organized and made publicly available in the online archive *Filippinernes Danmarkshistorie/A Philippine History of Denmark* (www.filippinernes-danmarkshistorie.dk).⁴

The dominant status of certain countries in the Danish research and political agenda reflects in part their status in migration statistics.⁵ However, it also reflects a particular knowledge scheme that began to take shape in the 1970s when attention was increasingly centered on what was perceived to be the different “culture” and “religion” of migrants, particularly those identified as “Muslims”.⁶ Finally, it reflects the fact that the trade union *Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund* (DASE, later SiD, now merged into 3F) which organized workers in the manufacturing industry was the most vocal of Danish trade unions on the so-called foreign worker problem from the 1960s, and continued to be so. Filipinas/os, of whom the majority was from the outset women recruited for service jobs, flew under the radar as they were not recognizable as the typical guest worker.

---

3 The archival research in Denmark has been made possible by working grants from 3F Privat Service Hotel og Restauration and 3F Medie og Kulturfond.

4 See also for instance Nina Trige Andersen (2016): “Fly now, pay later. Trajectories of a Filipina worker in Copenhagen”, *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionenens historia, kultur och samhällsliv*, 6, pp. 69–81. Online, <http://journals.lub.lu.se/index.php/grl/article/view/15569/14060>, accessed February 22, 2017; and (2017): “A Philippine History of Denmark: From Pioneer Settlers to Permanently Temporary Workers”, *Philippine Studies – Historical and Ethnographic Viewpoints*, 65: 1.

5 See also Karen Fog Olwig & Karen Valentin (eds) (2015): *Mobilitet og tilknytning: Migrantliv i et globaliseret Danmark* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag), introduction.

6 Mette Buchardt (2016): *Kulturforklaring. Uddannelseshistorier om muslimskhed* (Copenhagen: Tiderne Skifter).

Since the mid 2000s Filipinas in Denmark have increasingly become the object of research – though rarely in historical studies – and of political interventions on a parliamentary level as well as in terms of trade unionizing. This is not least due to the fact that a steep increase in the numbers of Filipinas entering Denmark has occurred. In the peak year of 2008 almost 2,200 gained legal entry through one type of visa alone, namely as au pairs.⁷ This migration scheme has by several scholars been identified as a domestic worker arrangement in disguise.⁸ Filipinas have been working in private households in Denmark as a strategy to prolong their residence permits since the adoption of the so-called immigration stop in late 1973 narrowed down other options, but it was not until the late 1990s that Filipinas on a larger scale began entering Denmark to work in the domestic sphere.⁹ Rather than a new form of migration, the au pair boom of the 2000s could be seen as a reconfiguration of migration flows from the Philippines to Denmark that had been ongoing throughout half a century.¹⁰

The proudest of the proud

The first generations of Filipina/o workers who arrived in Denmark during the years 1960–1973 called themselves The Pioneers and The Vanguards of the Seventies. By 1976 the numbers of Filipinos officially residing in Denmark had surpassed 500.¹¹ Almost 70 percent were

---

7 Udlændingesservice (2013, 2014): Tal og fakta på udlændingområdet.

8 In a Danish context first and foremost by Helle Stenum, see for instance (2011): “The politics of recognition: From ‘cultural exchange’ to ‘domestic work’”, in (eds) Helle Stenum and Lise Widding Isaksen: *Politics of Care* (Majda Hrzenjak: The Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies).

9 Nina Trige Andersen (2013): *Profession: Filippiner. Kvinder på arbejde i Danmark gennem fire årtier* (Copenhagen: Tiderne Skifter).

10 Nina Trige Andersen & Lene Myong (2015): “From immigration stop to intimidations of migration: Cross-reading the histories of domestic(ated) labor migration and transnational adoption in Denmark 1973–2015”, *Retfærd*, 38: 3, pp. 62–79.

11 In Statistics Denmark’s online service StatBank data on migration from the Philippines to Denmark is available from 1980. The figures from before 1980 are from the Central Register, kindly provided by Dorthe Larsen, Senior Head Clerk at the Population and Education division at Statistics Denmark (email May 31, 2016 and September 5 and 8, 2014). In 1976, 512 Filipinos were registered as “residing in Denmark”, of them 343 women, and in 1979 the total number was 666, of them 405 women.

women, and many of them later found work and secured permits for spouses, relatives, and friends. Filipina women were also at this point in time often the first family members to migrate for labor. The history of Filipinas in Denmark thus also points to the fact that the concept of “feminization of migration” that Gender Studies and migration research in the 21st century increasingly have been engaged in might more accurately be conceptualized as a feminization of migration discourse.¹²

Filipinas in Denmark are an example of a neglected part of history in more than one way. Philippine migration history tends to focus on the routes to the US and overlook the traffic to Europe, while European migration history tends to overlook the influx from Southeast Asia.¹³ Research on the guest worker era tends to overlook women migrants as well as the service industry, even though the hotel and restaurant sector in Europe was a large-scale recruiter of migrant labor from the 1960s onwards.¹⁴ As the vice-president of the trade union Hotel- og Restaurationspersonalets Forbund (HRF) Erik Johnsen phrased it in 1971: “We simply can’t do without guest workers in our sector.”¹⁵

In 1966 Hjalmar Ibsen was appointed Philippine Consul General in Copenhagen at a time when Denmark “was in lack of labor and actually encouraged foreign workers to come,” as Ibsen wrote in his memoir notes, adding that “[t]he Philippines sent a large contingent” and soon one would encounter Filipinas in “practically every hotel.”¹⁶ Among the first recruiters of Filipinas/os were the modernist designer

---

12 Laura Oso & Natalie Ribas-Mateos (eds) (2013): *The international handbook on gender, migration and transnationalism: Global and development perspectives* (Northampton: Edward Elgar Publishing Inc.), p. 14.

13 With Indonesian (post)colonial migration to Holland as a notable exception (for instance research conducted at the International Institute of Social History in Amsterdam).

14 ARPLA (1980): Report on ARPLA Symposium on Overseas Recruitment Procedures for Senior Officials of East Asian Countries, ILO’s Asian and Pacific Project for Labour Administration (ARPLA) in collaboration with the Ministry of Labor and Employment of the Philippines, Manila, April 14 to 19, 1980, 64; Manila Chronicle, 1971, p. 16, quoted in L.S. Lazo, V.A. Teodosio & P.A. Sto. Tomas (1982): *Contract Migration Policies in the Philippines*. Working paper. ILO, p. 13.

15 From *Søndags-B.T.*, quoted in HRF-bladet 1971, August, p. 31. NB: All quotes in the article that originally appeared in Danish have been translated by the author.

16 Hjalmar Ibsen’s personal notes were kindly donated to the archive *Filippinernes Danmarkshistorie* by Ibsen’s daughter Ulla Gadegaard.

hotel SAS Royal that opened in 1960, and old classic hotels such as the upscale d'Angleterre and Hotel Kong Frederik.¹⁷

The drummers and The 49ers

One of the women who found work as chambermaid at Hotel Kong Frederik was Benita Medina. She left her hometown Samal, Bataan in the Philippines in 1969 to prepare a base for the family in Denmark. Samal was a hot spot of resistance against the Marcos dictatorship, and the military would often raid the area, including practicing what in military jargon was called “to salvage”, meaning systematic killings, disappearances, torture, and detentions without trial. For Ms. Medina, migrating was a way to get her children out of this dangerous situation. In the Philippines she was working for an American family living in an expat neighborhood at Roxas Boulevard in the capital Metro Manila. On her way to and from work, Ms. Medina used to stop by the embassies and consulates to look for postings about jobs abroad. As her son Angeles ‘Jun’ Medina recalls the story, a director of sorts from the old Hotel Kong Frederik in Copenhagen came to Manila around 1969 looking to recruit chambermaids. Ms. Medina was hired, and went abroad along with four or five other women.¹⁸

During the following years she found work in Copenhagen for eight of her ten children – at Hotel Kong Frederik, Hotel Scandinavia, Royal Hotel, Hereford Beefstew Restaurant and SAS Catering in Copenhagen Airport – and whenever the Copenhagen hotel managers were in need of labor, the Medinas would know of old neighbors looking for opportunities abroad. Without ever running an agency, the Medinas could perhaps be characterized as *drummers*, as the private recruiters

---

17 See also Nina Trige Andersen (2014): “Filippinske hotelarbejdere 1960erne–1990erne”, *Arbejderhistorie*, no. 1.

18 Interviews with Angeles ‘Jun’ Medina conducted in the Medina family home in San Juan, Samal, Bataan, Philippines on December 14, 2014, where Ms. Medina was also present – but at the age of 94 no longer able to communicate much herself – and in the home of Jun Medina in Copenhagen on May 20, 2016. The story of Ms. Medina is furthermore based on interviews with her son ‘Eddie’ Medina Sr. in the home of his son (Eddie Medina Jr., also present during the interview) in Copenhagen, November 2014, and in his own home, also in Copenhagen, February 2015. During both interviews with Eddie Medina Sr., his wife Paulita Medina was also present.

were once called.¹⁹ They also made sure that friends and relatives who arrived on their own had a place to stay; Laling Valdez, a neighbor from Samal, was recommended for a job at Royal Hotel in 1972 by the Medinas, and recalls staying with the family in a house “full of Filipinos.”²⁰ A year later two other of the Medinas’ old neighbors moved in with them, as the eldest son Eddie Medina Sr. had recommended them for chambermaid positions at the newly opened Hotel Scandinavia, at the time the largest hotel in Northern Europe.²¹ These two women arrived as part of an unusually large group of workers who came to be known as The 49ers.²²

This group of 49 women were monitored and processed by Philippine labor officials, already operative in the business of sending workers abroad before labor export was formally adopted as an employment policy in the Philippines. One such official, Ms. Garcia, appears on the photo of The 49ers taken prior to dispatch from Manila, sitting next to the Danish staff manager from Hotel Scandinavia, Aksel Christiansen.²³ Ms. Garcia was also on the plane that landed in Copenhagen on a snowy winter day, November 8, 1973, as she was sent by Department of Labor to check that the facilities and contracts were in order upon The 49ers’ arrival in Denmark. After the creation of the Philippine Overseas Employment Development Board (OEDB, today called the Philippine Overseas Employment Administration, POEA) with the Labor Code of 1974 that institutionalized labor export, Denmark was continuously mentioned as a destination country in OEDB annual reports.

---

19 Dr. Roberto V. Vallangca (1977): *Pinoy: The First Wave 1898–1941* (San Francisco: Strawberry Hill Press).

20 Interview with Laling Valdez conducted in the basement of the Saint Anne Church in September, 2013.

21 *Centralforeningen af Hotelværter og Restauratører i Danmark: Hotel & restaurant*, July 20, 1972, 89: 15, p. 10.

22 For more on the story of The 49ers, see Andersen 2013.

23 The 49ers were interviewed collectively and four of them individually about their recruitment story on more than one occasion, but the primary collective interview was during their reunion in 2010, celebrated in the home of Josie Høgh.

Easily trained and replaced

From the outset, the pattern of migration from the Philippines to Europe differed from that to North America and the Middle East. During the early days of organized, state-managed labor migration, Filipino migrants to Europe were primarily hired as service workers, whereas those going to the Middle East were primarily recruited for construction and to the US particularly as nurses and engineers.²⁴ By 1978, hotels and restaurants were a global market for Filipino manpower large enough for the OEDB to start conducting targeted dialogues to maximize deployment,²⁵ and a year later the local Philippine hotel industry started complaining to the OEDB – as the Ministry of Health and the Ministry of Agriculture had done before them – about “the drain of skilled workers.”²⁶

The Executive Director of the Philippine Institute for Labor and Manpower Studies, Manola I. Abella, expressed concern about the fact that Filipinos in increasing numbers were being recruited as chambermaids in Western Europe – and rightly foreseeing that this new trend would be difficult to alter, as the workers would probably themselves begin to “discover job opportunities in Europe for their friends and relatives back home.”²⁷

The workers who came from the Philippines to Denmark were primarily recruited for unskilled labor, but were not primarily unskilled workers. Among The 49ers were bachelors in accounting and educated school teachers, and among the team of candidates for positions in the Filipino Association of Denmark in 1972 were a marketing major working as hotel desk clerk, a construction foreman working as hotel night porter, a mechanical engineering student working in SAS catering, a medical technology student working as hotel food service assistant, and a B.S. in Foreign Service working as hotel reception assistant.²⁸

---

24 Manolo I. Abella (1979): *Export of Filipino Manpower* (Manila: Institute of Labor and Manpower Studies, Ministry of Labor); Catherine Ceniza Choy (2003): *Empire of Care: Nursing and migration in Filipino American History* (Duke University Press).

25 OEDB Annual Report 1978, p. 5.

26 OEDB Annual Report 1979, p. 14.

27 Abella, p. 19.

28 Campaign letter, 1972a. Elmo Carino running for president presents his team and himself, October 26, 1972 (kindly donated by Luz Hammer for the archive *Filippinernes Danmarkshistorie*).

The emergence of a semi-clandestine industry

Unemployment rates started rising in Denmark during the late 1970s, but Filipinas had no problems finding work, and thus many saw no reason to leave when the Danish state – and the other guest-worker importing European countries – started to close down options of work- and residence permits in the aftermath of the oil crisis which transformed decades of growth to recession.²⁹

The formal bans on new first-time work permits – first adopted in 1970 and in an expanded version in late 1973 – did not result in an immediate halt on migration, and in fact the number of Filipinos finding work in Europe between 1975 and 1977 was notably large.³⁰ The migration scholars Pastore and Salis frame it instead as a change from formal labor immigration to an indirect feeding of the European labor market.³¹ Filipinas continued to find work in the Danish hotels throughout the 1970s, 1980s, and 1990s, and eventually came to form a central part of the trade union that in the 1970s had not shown them great hospitality.³²

The new migration rules did, however, change the conditions for migrant worker lives in Denmark, primarily because residence and work permits of new arrivals became increasingly dependent on employers and spouses. Simultaneous restructurings of the national labor market in the context of global restructurings of capital placed Filipinas on new frontlines.

---

29 See for instance Stephen Castles (1986): “The guest-worker in Western Europe – An obituary”, *International Migration Review* (Special Issue: Temporary Worker Programs: Mechanisms, Conditions, Consequences), 20: 4, pp. 761–778.

30 From 829 in the period 1969–1971 to 6,782 in the period 1975–1977. Abella, p. 10. See also OEDB Annual Report 1977 (not paginated).

31 Ferruccio Pastore and Ester Salis (2014): “Managing labour migration in times of crisis – Recent trends and open issues in selected EU countries”, in (eds) Wilhelm Hofmeister, Patrick Rueppel, Yves Pascouau and Andrea Frontini: *EU-Asia dialogue: migration and Integration. Common Challenges and Responses from Europa and Asia, EU-Asia Dialogue. Shaping a Common Future for Europe and Asia – Sharing Policy Innovation and Best Practices in Addressing Common Challenges* (Singapore and Brussels: Konrad Adenauer Stiftung and European Union), pp. 100–101.

32 This will be developed further in Andersen (forthcoming): “Filippinske hotelarbejdere i København 1960’erne–2000’erne. En rapport om arbejdsmigration og organiseringsformer med fokus på stuepigeområdet”, prepared for Privat Service, Hotel og Restaurationsgruppen i 3F.

One of the measures adopted by an increasing number of employers in the hotel sector during the economic downturn of the 1970s was outsourcing, and the chambermaid and other cleaning jobs were the first to go. These outsourcings prepared the ground for an emerging semi-clandestine industry, later dubbed pirate cleaning and, in its most organized core: the cleaning mafia which did not only scam on taxes and wages, but also used threats and violence against trade unionists.³³

The first hotel to contract a company connected with the “cleaning mafia” was reportedly Hotel Imperial in the early 1970s.³⁴ Within a decade this particular cleaning company, which almost exclusively employed migrant workers, had morphed into a large network of companies, each operating with a chain of subcontractors that frequently went bankrupt only to reappear under new names. By the late 1980s, “pirates” and “mafia” controlled most of the cleaning sector in Copenhagen. The chambermaid function that Filipinas populated in large numbers came to be placed on the frontline of a battle around the 20th century model of cooperation between capital and labor in the Nordic welfare states. A new order of deregulation and precariousness was emerging, but the Filipina workers did not silently subject themselves to this development. However, they also had to wage a struggle on internal frontlines as migrant workers were not always embraced by the Danish trade unions.

In the picket lines, but not in the history books

Foreign-born workers had comprised around half of the total union membership in the Copenhagen branch of the hotel- and restaurant workers’ union HRF from the 1970s, but the only mentioning of mi-

---

33 Beretning Rengøringselskaber 1996, point 4 (unpublished archival material). The stories of the pirate cleaning and cleaning mafia are also based on interviews, conversations, and email exchanges with Thorkild Holmboe-Hay. Primary interviews conducted in his home on February 26, 2014, and on November 3, 2015, at 3F headquarters; interviews with Olivia Medgyesi, a Filipina trade unionist in Copenhagen during the 1990s, during the years 2013–2015, and with Eva Høgskov, chairman of HRF Copenhagen throughout the 1990s. Interview with Høgskov conducted in her home on March 11, 2015.

34 RBF’s Rengøringselskabers historie, undated, attached to documents listing cleaning companies with and without collective agreements in the years 1992–1996; documents kindly lent out by Thorkild Holmboe-Hay.

grant members in the anniversary publication in 1983 was that “guest workers and immigrants (...) naturally entail a lot of extra work for the branch.”³⁵ From the late 1980s, and particularly during the 1990s, Filipina workers in the hotel sector finally succeeded in getting the labor union’s attention, and asserting themselves as union activists.

Their efforts, however, still left no traces in the official history of the hotel- and restaurant workers’ union (HRF) – written when HRF dissolved in a merger with other unions in the 1990s.³⁶ Filipinas were still described in terms of “problems” relating to language, unemployment, and illegality.³⁷ While this formal history, that once again relegated migrant workers to the margins, was being prepared during the 1990s, membership numbers of HRF Copenhagen had in fact almost doubled, from 1,900 in 1991 to 3,600 in 1996,³⁸ not least due to organizing efforts of Filipina chambermaids. In the spring of 1992, the first Filipina was elected to the leadership of HRF Copenhagen, Olivia Medgyesi, who came to be central in the struggle against the pirate cleaning companies.³⁹ At the same time struggles against “legal” employers in the hotel sector who did not respect the collective agreements when it came to migrant employees were also ongoing.

Lone Søgaard, who was hired as an organizer in the Copenhagen branch in 1993, recalls how Filipinas were among the most active members during those years:

On my first day of work, on July 1, 1993, someone at the union office whispered to me: ‘I think you should drop by Hotel Sheraton. There are things happening this morning.’ When I arrived, the Filipina chambermaids were already forming picket lines. It was only the beginning, during that

---

35 HRF København (1983): Jubilæumsskrift for HRF København.

36 The decision to commission such a history of the union HRF was made in 1990 when the union merged with two (later three) other unions, but the collection of material and preparation of the book did not begin until 1997 (Beretning HR-gruppen 1994–1998, p. 57).

37 Søren Federspiel (1998): Vi, der går køkkenvejen: Hotel- og Restaurationspersonalets Forbund 1933–1990. (Copenhagen: Knuths Forlag).

38 RBF afdelings-nyt, February 1996, p. 3.

39 HRF afdelings-nyt, no. 3, 1992.

decade there where struggles in several major hotels in town. Those years were a grand time for the union.⁴⁰

The transformation of HRF into a trade union that actually took its migrant members seriously had not come about without a fight. That fight had been ongoing internally among primarily Danish members – who did not agree on strategies, including on the attitude towards migrants – on the national level since the late 1970s.⁴¹ In 1991, a new leadership was elected in the Copenhagen branch that counted the highest number of migrant members. Eva Høgskov, who was elected chairman, recalls entering the union office:

We couldn't believe it – boxes and piles everywhere with unresolved member cases. We just started at one end and kept going. It was cases worth millions of unpaid wages and benefits, most of them belonging to Filipina chambermaids.⁴²

Ruth Theil, one of those Filipina chambermaids – at the time working at Hotel Sheraton (today owned by Scandic) – remembers returning from four weeks of vacation in the Philippines to a message that the labor union chairman wanted to see her.

And I was surprised to find Eva there. She sat there with all the paperwork I had collected. It was pay slips, mostly, documenting no pay for extra rooms, no overtime pay, that kind of thing. She said: 'You've got to organize them, Ruth.' And I said: 'How? They barely dare talk to me.' But we waited until the right moment came.⁴³

---

⁴⁰ Interview with Lone Søgaard conducted at 3F headquarters in Copenhagen in January 2015.

⁴¹ Based on several interviews and conversations during 2014–2016 with Bent Moos, elected president of HRF in 1982, who worked in the union until his retirement in 2015; interview, Eva Høgskov.

⁴² Interview, Eva Høgskov.

⁴³ Interviews with Ruth Theil conducted on March 16, 2016, together with former colleague Violeta Jensen, and on April 4, 2016, in central Copenhagen, alone.

If the new labor union leadership was taken aback by the piles of unresolved cases, so were the employers when the subpoenas started piling up on their desks. In 1992, at least 35 cases were won by the HRF, the single biggest victory against the cleaning company Steward Service for unpaid wages, lack of job contracts, unpaid overtime and holiday supplements – a total of 400,000 DKK, equaling more than 30 months of wages.⁴⁴ Hotel d'Angleterre, Hotel Sheraton, and Imperial, which were all employing large numbers of Filipinas, were also sentenced to paying large fines to the union.⁴⁵ HRF could hardly keep up with all the money coming in. Eva Høgskov recalls:

We worked hard to get in touch with all the chambermaids. Not all of them were members, but we offered three months of free membership and if people were not happy with the union, they could just leave with their compensation. We owed them that much, having been collecting fees from so many workers for so many years without doing anything. Most workers stayed, though. Those boxes turned out to be our connection to a whole lot of people.⁴⁶

The high mobilizations of Filipinas at Copenhagen hotels continued throughout the 1990s and the early 2000s, reinventing the ways of trade union organizing. Their history have so far been largely invisible,⁴⁷ but nonetheless Filipinas in Denmark have for half a century been working the frontlines, and their efforts as migrants and as workers offer new insights to labor history as well as migration history.

---

44 RBF afdelings-nyt, 1992, no. 1, p. 5, 9.

45 RBF afdelings-nyt, 1992, no. 1, p. 2, 4.

46 Interview with Eva Høgskov.

47 To be elaborated in Andersen (2019): 3F report (Ateneo de Manila University Press) as well as in Part II of the *Arbejderhistorie* article about Filipina hotel workers in Copenhagen (Andersen 2014) which will be published in *Arbejderhistorie* 2018:2.

Representations of a Russian female terrorist at the beginning of the 20th century: Hero, martyr, woman

In this paper, I will focus on terrorist women who were affiliated with- in the Party of Socialist Revolutionaries (the PSR), the most popular socialist party in Russia at the beginning of the 20th century, and the way in which they were represented in works of their sympathizers.

The word “terrorism” had a different meaning at that time. To the PSR and their supporters “terrorist” was a heroic label, because “terrorism” implied righteous political fight on behalf of the oppressed and helpless people, deployed against a corrupt autocracy, embodied in the most hated representatives of the ruling regime.¹ Moreover, self-sacrifice of a terrorist, who was likely to be arrested and executed after the attack, was seen as an important part of every political assassination: the revolutionaries considered it as a retribution for the life that the terrorist intended to take.² No wonder that the PSR’s assassinations of government officials were met with acclaim by the greater part of the Russian population.³

Besides using terrorist attacks as a means of agitation, terrorist organizations of the PSR tried to draw attention to their cause by glorifying political assassins as revolutionary heroes and martyrs in texts

---

1 Oleg Budnitsky (1996): “Zhenschiny-terroristki: politika, psikhologiya, patologiya”, in (ed.) Oleg Budnitsky: *Zhenshiny-terroristki v Rossii: Beskorystnye ubiitsy* (Rostov-na-Donu: Fenix), p. 5 – 6; Sally A. Boniece (2010): “The Spiridonova Case, 1906: Terror, Myth, and Martyrdom”, in (ed.) Anthony Anemone: *Just Assassins: The Culture of Terrorism in Russia* (Evanston, Ill.: Northwestern University Press), p. 127.

2 O.V. Budnitsky (2000): *Terrorizm v rossiiskom osvoboditelnom dvizhenii: ideologiya, etika, psikhologiya* (vtoraya polovina XIX – nachalo XX v.) (Moskva: ROSSPEN), p. 157.

3 Boniece 2010, p. 128.

dedicated to their lives and deeds.⁴ Portrayals of terrorists that were constructed in these texts are fairly identical due to the existing revolutionary standard.⁵ This standard, dating back to the French revolution, described terrorists as “heroes” and “martyrs”, concepts that carry distinct gender characteristics.⁶

There is no systematic research about the way Russian female terrorists were constructed as female “heroes” and “martyrs” in works of their sympathizers. Sylvia Schraut and Klaus Weinbauer write about the way these traditionally Christian concepts became secularized in the European context after the French revolution. According to them, in the Christian tradition both female and male martyrs were persecuted for their beliefs. The female martyrs were represented as the people who turned to Christianity due to their family connections rather than their individual choices. At the center of their resistance were not their convictions, but defense of their sexual virtuousness.⁷ In the narratives about European female terrorists in the 19th century the focus remained on the family context which was shown to be important for the women’s decisions to commit political assassinations.⁸ At the same time, the questions connected to their sexual virtue were not discussed in the accounts about their lives.

A hero in ancient Greek tradition was always a supernatural man. In order to describe a female hero, sympathizers of terrorism had to mix male attributes of a hero with female attributes of a decent woman.⁹ Thus, women who participated in political violence, activities that were considered by their contemporaries as inappropriate for decent women, were constructed in accordance with the dominant discourse on femininity in the works of their sympathizers. Attributes of a de-

---

4 Agitation was one of the purposes of the terrorist attacks of the PSR (see Budnitsky 2000, p. 136-137).

5 See more about it in Marina Mogilner (1999): *Mifologiya “podpolnogo cheloveka”: Radikalnyi mikrokosm v Rossii nachala XX veka kak predmet semioticheskogo analiza* (Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie), p. 41; Lynn Ellen Patyk (2009): “Remembering “The Terrorism”: Sergei Stepnyak-Kravchinsky’s “Underground Russia”, *Slavic Review*, 68:4, p. 771.

6 Sylvia Schraut & Klaus Weinbauer (2014): «Terrorism, Gender, and History – Introduction», *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 39: 3, p. 26.

7 Schraut & Weinbauer, pp. 27-28.

8 Schraut & Weinbauer, p. 28.

9 Schraut & Weinbauer.

cent woman are connected to the desexualized, unthreatening femininity of virgins or chaste wives and mothers, characterized by their modest look and lack of sensuality.¹⁰

In this article, I am going to discuss whether the conclusions made by Schraut and Weinbauer on the basis of European material hold true even in the Russian case. I will show how femininity of the Russian female terrorists was manifested in the accounts about them, and which function it had in the narratives about them as “heroes” and “martyrs”.

Maria Spiridonova and Fruma Frumkina

The focus of the present article is limited to the cases of two Russian female terrorists who were active in different terrorist units of the PSR, Maria Spiridonova and Fruma Frumkina.

In January 1906 Maria Spiridonova (1884–1941) assassinated a government official, who had conducted brutal suppression of a peasants’ revolt. After her arrest Spiridonova was subjected to physical and allegedly to sexual abuse, which became widely known after the publication of her letter from Tambov prison. Spiridonova’s sufferings in the hands of the police made her famous in Russia because of her heroism and martyrdom, which made her the embodiment of the ideal revolutionary woman, fighting for the liberty of her country against tyranny.¹¹

Fruma Frumkina (1873–1907) was a member of the PSR, famous for conducting a number of unsuccessful attempts on lives of prison and state officials. Frumkina was executed on July 11, 1907 in Butyrskaya prison in Moscow.¹² Frumkina had never been close to the all-Russian popularity that Spiridonova enjoyed, but was very much respected by her fellow revolutionaries and even glorified by intellec-

---

10 Sarah Colvin (2009): “Witch, Amazon, or Joan of Arc? Ulrike Meinhof’s Defenders, or How to Legitimize a Violent Woman”, in (eds.) Sarah Colvin & Helen Watanabe-O’Kelly: *Women and Death 2: Warlike Women in the German Literary and Cultural Imagination Since 1500* (Rochester & New York: Camden House), p. 256.

11 Boniece, pp. 128, 136.

12 Amy Knight (1979): “Female Terrorists in the Russian Socialist Revolutionary Party”, *The Russian Review*, 38:2, pp. 152 – 153; Oleg Budnitsky (1996): “Ukazatel terroristicheskikh aktov, sovershennykh zhenschinami-uchastnitsami eserovskikh boevykh organizatsii”, in (ed.) Oleg Budnitsky: *Zhenshiny-terroristki v Rossii: Beskorystnye ubiitsy* (Rostov-na-Donu: Fenix), p. 622.

tuals of pre-revolutionary Russia.¹³

Heroes

Both Spiridonova and Frumkina were represented by their sympathizers as revolutionary heroes not different from male terrorists in this respect. Authors of the accounts about them made it clear that as well as men Spiridonova and Frumkina participated in revolutionary violence because of their political engagement.¹⁴ Despite this, however, the way some of the authors explain both women's devotion to the cause of revolution can be seen as feminizing. It is not unusual that Spiridonova's and Frumkina's participation in terrorism is explained by their strong emotions connected to the sufferings of common people in Russia.¹⁵ Similar explanations are not available in cases of revolutionary men. The reason for it is that being emotional and having emotions as a driving force have traditionally been seen as a typically female feature.¹⁶ In this way the authors made it clear that Spiridonova and Frumkina participated in political fight since they were emotional and, thus, "natural" women.

The authors ascribed Spiridonova and Frumkina the qualities that were not seen as typically feminine at the time: courage, strength, determination.¹⁷ In this way they constructed the female terrorists

---

13 See for example Dmitry Merezhkovsky (1909): "Bes ili Bog?", reprinted in Dmitrii Merezhkovskii (1991): *V tikhom omute* (Moskva: Sovetskii Pisatel), pp. 102 – 108.

14 Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina, 11 iulya – 13 iulya 1907 g., p. 10; A.V. Pribylev: Zinaida Zhuchenko (Petrograd), pp. 14, 15, 17; S.P. M-in (1906): "Delo M.A. Spiridonovoi", reprinted in (ed.) K.V. Gusev (1992): *Eserovskaya bogoroditsa* (Moskva: Luch), p. 10; V.E. Vladimirov (1906): "Po delu Spiridonovoi", reprinted in (ed.) V.M. Lavrov (1995): *Maria Spiridonova: terroristka i zhertva terrora: Povestvovanie v dokumentakh* (Moskva: Progress-Akademia), p. 44 – 45; Maria Aleksandrovna Spiridonova (Pskov: Izd. Pskovskoi gruppy partii sots.-rev, 1917), p. 3; E. Roizman (1926): "Vospominaniya o Frume Frumkinoi", *Katorga i ssylka*, no. 7-8, p. 304; Henry W. Nevins (1935): "Introduction", in I. Steinberg: *Spiridonova Revolutionary Terrorist* (London: Methuen & Co LTD.), p. xviii; Steinberg, pp. 15-16.

15 Vladimirov: "Po delu Spiridonovoi", pp. 44 – 45; Vserossiiskiy Soyuz ravnopraviya zhenshin (1906): "Predislovie", in V.E. Vladimirov (1906): *Maria Spiridonova* (Moskva), p. 11; Vladimirov: *Maria Spiridonova*, p. 112; M-in, p. 11; Maria Aleksandrovna Spiridonova, p. 3; Nevins, p. xviii; Steinberg, p. 17; Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina..., pp. 6, 10, 82; Maksim Berdyagin (1907): "Na smert F. Frumkinoi", in Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina..., p. 95.

16 See more about it in Schraut & Weinbauer, p. 21.

17 Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina..., pp. 34; 51-52; 81; 82; 92; Pribylev, pp. 14; 15; 18; 19; Vladimirov, p. 42, 43, 46; M-in, p. 7, 10; Maria Aleksandrovna Spiridonova, p. 2; Nevins, p.

as unusual women, who possessed heroic features of the male revolutionary fighter. At the same time, descriptions of their political activism include different features that normally are not present in similar accounts about men.

In many cases attention is directed towards the women's physical appearance: both Spiridonova and Frumkina are described as "small" and "frail" by the authors who wrote about them.¹⁸ E. Roizman in her account about Frumkina writes directly that this "slender, small girl" wanted to participate in political terrorism although she was not physically capable of doing it.¹⁹ In other words, the women's "small" feminine bodies were featured as the proof that they looked as "natural" women who were not meant to be violent by nature. The authors also highlight that both women turned to political violence against their nature, that in practice they were not capable of taking lives of other human beings.²⁰ In this way they show that the terrorist women were "natural" women, who turned to violence due to their political convictions and out of necessity.

In the case of Spiridonova the very description of the terrorist attack that she undertook is feminized through references to the fact that she was dressed in school uniform.²¹ Lynn Patyk interprets this outfit as enhancing the aura of innocent femininity.²² Since Spiridonova's sympathizers describe her at the site of the assassination as "young", "pretty", and "cheerful", it is possible to conclude that the purpose of mentioning her dress was to highlight Spiridonova's innocent femininity in the situation of political assassination. Thus, the authors show that even while she was assassinating she remained an innocent young woman, the embodiment of virtuous femininity.

It is possible to conclude that feminizing features were included in

---

xxi; Steinberg, p. 14.

18 Vladimirov, pp. 48, 49; Steinberg, p. 17; Pribylev, pp. 15, 18.

19 Roizman, pp. 302, 304.

20 Nevinson, p. xix; Roizman, p. 304.

21 Vladimirov: "Po delu Spiridonovoi", p. 48; Maria Aleksandrovna Spiridonova, p. 3; Steinberg, p. 17.

22 Lynn Patyk (2010): "Dressed to Kill and Die: Russian Revolutionary Terrorism, Gender, and Dress", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 58:2, p. 204.

the representations of the Russian female terrorists as revolutionary heroes in order to show, first of all, that these women were not deviant personalities as the conservative media constructed them,²³ but decent women, who looked and felt the way such women were expected to. On the other hand, these representations also served to show that these women managed to overcome the physical and moral limitations that their “natural” femininity imposed on them and to participate in political violence in order to attain their political goals. In other words, feminization of the Russian female terrorists as revolutionary fighters was used by the authors to further highlight their heroism and devotion to the cause.

Martyrs

As well as male terrorists, both Spiridonova and Frumkina are portrayed by their sympathizers as the people who sacrificed themselves for the revolution.²⁴ In order to prove it, the authors give detailed descriptions of the sufferings that the women went through after their arrests.²⁵ Similar accounts can be also found in the works about the male terrorists. However, in the case of the women, the stories of their martyrdom are often connected to their femininity.

In both cases the martyrdom of the female terrorists is constructed as sacrifice of their purity, the most important asset of a decent woman. The story about Spiridonova being raped by the government agents after her arrest is eagerly repeated by her biographers.²⁶ In order to stress Spiridonova’s sufferings, the authors construct her as a

---

23 See more about the differences between the conservative and the socialist discourses in Nadezda Petrusenko (2014): «A Female Agent of Political Violence in Pre-Revolutionary Russia: Gendered Representations of Maria Spiridonova», *Kaleidoscope: Journal of History of Culture, Science and Medicine*, no. 9, pp. 232–249.

24 Vladimirov, *Maria Spiridonova...*, pp. 11–12, 112, 125, 140; Vladimirov, *Po Delu Spiridonovoi...*, 21–35, 39–40, 44; M-in, p. 10; Nevinson, pp. xix–xx; Steinberg, pp. 17, 28, 32, 39; Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina..., p. 52; Pribylev, pp. 17, 18; Roizman, p. 304; Maria Aleksandrovna Spiridonova, pp. 2, 3.

25 Vladimirov, *Maria Spiridonova...*, pp. 91; 92.; Vladimirov, *Po Delu Spiridonovoi...*, 49–51, 53–55, 58–59; M-in, pp. 11–13; Roizman, pp. 302–303; Maria Aleksandrovna Spiridonova, pp. 3–5; Steinberg, pp. 18–21.

26 Vladimirov, *Po Delu Spiridonovoi...*, 33–35, 59; M-in, p. 6; Nevinson, p. xx.

young, pure and chaste woman.²⁷ In this way they show that Spiridonova sacrificed her purity and chastity to her motherland, the idea that is directly voiced by V.E. Vladimirov.²⁸ Although Frumkina was older than Spiridonova and could not be constructed as a virgin, the assault against her purity is emphasized by Roizman. The author writes about the way Frumkina was forcefully undressed and body-searched by male guards in prison.²⁹ Although the author does not describe the event as Frumkina's sacrifice to her country, she shows that, as well as Spiridonova, she had to suffer in a different way in the hands of the police compared to her male counterparts.

In the case of Frumkina two poems that were written after her execution by Maksim Berdyagin and L. Melshin represent her as a person who sacrificed her purity for the country specifying that it was her pure soul that was taken.³⁰ In this way they interpret her death as the death of a decent woman who had possessed moral purity, which was forcefully taken from her by the autocratic regime.

Feminine virtue of both women is contrasted in the text to the negative qualities of the representatives of the ruling regime defined as "disgusting orangutans"³¹ and as people acting with "meaningless cruelty".³² This contrast between "natural" "feminine" goodness of the suffering terrorists and the highly negative picture of those who violated them amplifies the justice of their cause in contrast to the injustice of the ruling regime.

Particular attention in the narratives about martyrdom of the Russian female terrorists is given to the descriptions of their bodies. Vladimirov contrasts the terrible condition of Spiridonova's body after she was tortured to femininity, youth and beauty that characterized her body prior to the arrest.³³ In order to further underline sufferings that she went through, the author dubs Spiridonova's body as "small"

27 Vladimirov, *Po Delu Spiridonovoi...*, p. 34; Vladimirov, *Maria Spiridonova...*, p. 115; M-in, p. 6.

28 Vladimirov, *Maria Spiridonova...*, p. 91.

29 Roizman, p. 302.

30 Berdyagin, p. 95; L. Melshin (1907): "Pamyati Frumy Frumkinoi", in *Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina...*, p. 96.

31 M-in, p. 6.

32 *Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina...*, p. 52.

33 Vladimirov, *Po Delu Spiridonovoi...*, pp. 21 – 23, 29 – 31, 32 – 33, 35 – 36.

and contrasts it to “mean animal strength” of the men who assaulted her.³⁴ In the case of Frumkina, A.V. Pribylev also mentions her “frail” body in connection to moral and physical sufferings that she went through in prison.³⁵ Attention to the “small” and “frail” female body in both cases draws attention to the fact that the body in question courageously went through sufferings that it was not made to endure. In this way the authors show sufferings of women as more severe than the sufferings of men in a similar situation.

In connection to the martyrdom of both Spiridonova and Frumkina the authors note the changes in their appearances that the sufferings caused, something that is rarely discussed in the cases of men. Vladimirov describes Spiridonova on her way to the courtroom as pale, with dark circles around her eyes that made her look inspired, mysterious and beautiful.³⁶ In the same manner Frumkina’s face is described during her court speech as pale, almost transparent, with big and dark eyes, shining with endless compassion and love for the people, which made her look as an unearthly beauty.³⁷ The way the authors describe the women’s appearances resembles very much the way the saints at the Orthodox Christian icons are usually depicted: with large eyes that look away from a materialistic world to a more spiritual one.³⁸ In other words, spiritual beauty becomes the dominant issue in the way the Russian female terrorists are represented in their martyrdom. In this way, the authors of the accounts show that the sufferings of these women for the cause of revolution transformed them into saints.

To sum up, femininity of the Russian female terrorists in the narratives about their martyrdom is used by their sympathizers in order to highlight their sufferings and to show that they sacrificed more for the cause of revolution in comparison to men simply because they

---

34 Vladimirov, *Po Delu Spiridonovoi*, p. 49.

35 Pribylev, p. 15.

36 Vladimirov, *Maria Spiridonova*, pp. 90 – 91.

37 Pamiyati Frumkinoi i Berdyagina..., pp. 7, 30.

38 Bulgurlu Geelmuyden, Vera (2005): “The Meaning of Icons in the Eastern Orthodox Religion”, in *Five Essays on Icons* (Stockholm & Istanbul: Swedish Research Institute in Istanbul), pp. 23 – 24.

were women. Besides that, depicting them as virtuous “good” women who obtained saintly features after their sufferings the authors further highlight the justice of the cause they served compared to the injustice of the ruling regime that they fought. In this way, by elaborating on the martyrdom of the terrorist women, the authors of the works about them promoted the political cause of these women and discredited their enemies.

Conclusion

The femininity of the Russian female terrorists was used in the works about them as an additional means for promoting the general ideas of revolutionary terrorists: the sacred character of their cause as well as heroism and martyrdom of the revolutionary fighters. As women they were expected to behave in a different way in comparison to men and, thus, attention to their femininity gave the authors a chance to highlight their heroism and martyrdom.

Heroic representations of the Russian female terrorists seem to be in line with the representations of the European female terrorists: they are constructed as supernatural individuals who combine the best features of a male revolutionary and a virtuous woman. At the same time, in some regards the narratives about their martyrdom seem to differ from the accounts about European female terrorists. Family connections are not mentioned in the accounts about Spiridonova and Frumkina at all. At the same time, it seems that the Christian ideas about special importance of chastity and purity for the female saints are prominent in the portrayals of the Russian female terrorists since they are present in the accounts about both women. Finally, the efforts to represent Spiridonova and Frumkina as saintly personalities show that the religious connotations were more prominent in the portrayals of the Russian female terrorists than they were in the portrayals of their European counterparts.

Introduktionen av flickors värntjänstutbildning under andra världskriget: En studie av förändrade uppfattningar om kvinnors verksamhetssfär i det totala krigets tidsålder

Inledning

Som framgått av tidigare studier av kvinnor under andra världskriget innebar kriget även för svensk del en tydlig förändring i kvinnors verksamhetssfär. Detta kan delvis förklaras med de påfrestningar som också ett icke krigsförande land som Sverige utsattes för, då stora delar av den manliga befolkningen engagerades i militär verksamhet. Kvinnor kom då att inom flera områden överta arbetsuppgifter som män tidigare haft.¹ Studier av kvinnor inom militär verksamhet har visat hur krigsutbrottet även innebar en tämligen abrupt förändring i synen på kvinnors relation till militär verksamhet. I Lottarörelsen som grundades 1924 var tanken inledningsvis att dess verksamhet endast skulle fungera understödjande för landets försvar i fredstid och först 1935 formulerades tankar om lottornas eventuella uppgifter i händelse av krig. Av de senare framgick att det fanns en tydlig rågång mellan

---

1 Rörande Sverige, se ex. Johanna Overud (2005): *I beredskap med Fru Lojal: behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget* (Stockholm: Stockholms universitet), s. 223–225; För internationell forskning, se ex. Lucy Noakes (2010): "Women and World War II", i (red.) George Kassimeris & John Buckley: *Ashgate Research Companion to Modern Warfare* (Farnham: Ashgate Pub.), s. 223–240; Claudia Goldin & Claudia Olivetti (2013): "Shocking Labor Supply: A Reassessment of the Role of World War II on Women's Labor Supply", *The American Economic Review* 103: 3, s. 257–262.

vad som uppfattades som lämpliga kvinnliga uppgifter (telefonist-, skriv- och samarituppgifter) och mer aktivt deltagande i landets försvar. Denna syn på kvinnors roll i landets försvar kom emellertid att förändras under beredskapsåren och 1943 var det inte mindre än 5 600 svenska kvinnor som tjänstgjorde som luftbevakare och även övades i att skjuta och hantera vapen för självskydd. Intressant nog följdes denna förskjutning av kvinnors verksamhetssfär även av att luftbevakningen i sig omdefinierades, varvid det ofta enformiga spanandet efter fientligt flyg framställdes som en syssla som särskilt lämpade sig för kvinnor.²

Vidare har studier av den så kallade värntjänstutbildningen som infördes vid svenska läroverk och flickskolor under andra världskriget delvis kunnat bekräfta bilden av luftbevakning som en uppgift som under beredskapsåren kom att uppfattas som en lämplig också för kvinnor. Redan i slutet av 1940 pekades målspaning, rapportering och ordonnanstjänst ut som övningsmoment i även flickors värntjänstutbildning, vid sidan om mer traditionellt kvinnliga uppgifter såsom exempelvis sjukvård och barnavård. En närmare analys av övningarna i målspaning, rapportering och ordonnanstjänst har emellertid visat på en något ambivalent inställning till att låta flickor ägna sig åt dessa moment. I och för sig kom flertalet skolor att anordna sådana övningar för sina kvinnliga elever, men det fanns också skolor som inte gjorde det och i samband med remissrundan inför antagandet av den förordning som reglerade värntjänstutbildningen fanns det de som menade att dessa övningar inte borde ingå i flickornas värntjänstutbildning. Vidare går det även att i de lärarhandledningar som Skolöverstyrelsen gav ut 1942 märka en språklig glidning, där flickornas övningar inte lika tydligt som pojkarnas kunde kopplas till en militär praktik. Detta till trots var det emellertid en relativt sett hög andel – 9 procent – av landets skolflickor i åldern 16 till 20 som under läsåret 1941/1942 uppgav att de tjänstgjort som luftbevakare, vilket talar för att deltagande i landets försvar blev en accepterad uppgift också för unga kvinnor under beredskapsåren.³

---

2 Fia Sundevall (2011): Det sista manliga yrkesmonopolet: genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989 (Stockholm: Makadam), s. 52–56, 63–65.

3 Esbjörn Larsson (2016): "Att fostras för landets försvar: värntjänstutbildning för pojkar och flickor under andra världskriget", *Militärhistorisk tidskrift* 2015: 1, s. 89–134.

Syftet med detta paper är att närmare undersöka denna förändrade syn på kvinnors verksamhetssfär i samband med andra världskriget och då närmare bestämt synen på relationen kvinnor och militär verksamhet. Som studierna av såväl Lottakåren som skolornas värntjänstutbildning visat innebar beredskapsåren ett slags omvärdering av vad som betraktades som kvinnliga uppgifter i händelse av krig. Med stöd i de studier som presenteras i detta paper vill jag emellertid hävda att de övningar i exempelvis målspaning, rapportering och ordonnanstjänst för flickor vid läroverk och flickskolor inte var att betrakta som en helt ny kvinnlig verksamhet, utan att de hade en bakgrund i bland annat skolans gymnastikundervisning och flickscoutrörelsens verksamhet.⁴

Skolornas gymnastikundervisning

I den utredning som föregick värntjänstutbildningens införande framhölls tydligt den föreslagna utbildningens nära koppling till den redan befintliga gymnastikundervisningen, såsom den beskrevs i de metodiska anvisningarna för de allmänna läroverken som gavs ut redan 1935, och som även var styrande för andra högre skolformer såsom flickskolor och mellanskolor.⁵ Enligt de sakkunniga var undervisningen i gymnastik nämligen en utmärkt förberedelse för den värntjänstutbildning som skulle introduceras när barnen väl blivit mer mogna. Bland de förberedande moment som kunde introduceras redan vid skolstarten nämndes en rad aktiviteter, bland vilka de s.k. terränglekarna och lägerliv pekas ut som direkt förberedande för värntjänstutbildningen.⁶ Av dessa är det särskilt det förstnämnda momentet som är intressant här, då det sågs som en direkt förberedelse

---

4 Detta är verksamheter som tidigare berörts i bland annat Pia Lundquist Wanneberg (2004): *Kroppens medborgarfostran: kropp, klass och genus i skolans fysiska fostran 1919–1962* (Stockholm: Stockholms universitet) respektive Bodil Formark (2010): *Den välsituerade flickan: om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940* (Lund: Sekel Bokförlag).

5 Skolöverstyrelsen (1935): *Metodiska anvisningar till undervisningsplanen för rikets allmänna läroverk* (Stockholm: Skolöverstyrelsen), s. 3, 195–200; *Värntjänstutbildningssakkunniga* (1940): *Betänkande och förslag angående värntjänstutbildning för skolgång* (Stockholm: Nord. bokh. i distr.), s. 21–25.

6 *Värntjänstutbildningssakkunniga* 1940, s. 21, 48–49.

för utbildningen i målspaning, rapportering och ordonnanstjänst.⁷

En närmare beskrivning av terränglekarna ger vid handen att de kunde delas upp i tre olika kategorier: tafattlekar, schnitzeljakter och stig- och spårfinnarövningar, samt smyg- och spejarlekar. Till kategorin tafattlekar hörde mer aktiva lekar som syftade till att fånga en motståndare, såsom kurragömma, rymmare och fasttagare, indianer och vita samt flaggleken. Schnitzeljakterna samt stig- och spårfinnarövningarna handlade snarast om att lära barnen att läsa naturen och kunna följa en stig eller instruktioner i skogsmiljö. Detta var något som övades genom exempelvis jaga räven, fånga tjuven, följa en stig eller ett spår i terrängen. Vad slutligen gällde smyg- och spejarlekarna gick dessa ut på att hitta och identifiera motståndare i terrängen och de lekar man ägnade sig åt var påven bannlyser, smygjakten, björnjakten samt gränsleken.⁸

Mot stöd i detta blir det alltså uppenbart att övningar i att röra sig i naturen och göra iakttagelser utan att själv bli upptäckt gjordes till en del av skolornas gymnastikundervisning och dess friluftsdagar för såväl flickor som pojkar redan fyra år före andra världskrigets utbrott. I vilken mån dessa lekar också initialt kopplades till dess eventuella tillämpning inom militär verksamhet återstår dock att undersöka.

Flickscouternas övningar

Vid sidan om kopplingen mellan gymnastikundervisningen och den värntjänstutbildning som infördes i svenska skolor under andra världskriget finns det också stora likheter mellan den senare och flickscoutrörelsens verksamhet. Att detta var något som var tydligt också i samtiden samt att detta till och med kunde skapa problem framgår av det arbetsmaterial som de värntjänstutbildningssakkunniga lämnat efter sig. Vid de sakkunnigas möte den 4 juli 1940 deltog för första gången gymnastikdirektör Elin Lindelöf, såsom adjungerad expert rörande de kvinnliga elevernas utbildning. I det diskussionsprotokoll som fördes vid detta möte framhöll Lindelöf att, undantaget skjututbildning, borde samtliga föreslagna värntjänstövningar även ingå i flickornas

---

7 Värntjänstutbildningssakkunniga, s. 28.

8 Metodiska anvisningar ..., s. 199–200; Värntjänstutbildningssakkunniga 1940, s. 28.

övningar.⁹ Det synes därmed redan vid denna tidpunkt ha stått klart att de värntjänstutbildningssakkunniga skulle föreslå att exempelvis målspaning, rapportering och ordonnanstjänst borde ingå också i flickornas övningar.

Vidare diskuterades även flickornas övningar i förhållande till Lot-takårens och flickscouterernas verksamhet vid detta möte. I det sam-manhanget framhöll Lindelöf att man inte borde utbilda flickorna till lottor i syfte att förbereda dem för tjänstgöring i fält. Vidare berättade även gymnastikdirektören Marit Hallström, som var den enda kvinnliga sakkunniga i kommittén, att hon hade blivit uppringd av scoutchefen.¹⁰ Av kommentaren att döma verkar flickscouterernas led-are inte ha varit alltför förtjust i tanken att flickscouterernas verksamhet skulle förknippas med den värntjänstutbildning som de sakkunniga var satta att utreda. Diskussionen vid de sakkunnigas möte utmynnade i att man varken skulle använda "scout" eller "lottaverksamhet" för att beskriva flickornas övningar. Trots detta framgår det dock tydligt att bägge dessa verksamheter sågs som viktiga inspirationskällor. Eller som en av de två civila manliga ledamöterna, rektorn vid Norra Real Benkt Söderborg, framhöll: "Vi får ta saken men ej namnet".¹¹

Såväl kopplingen till flickscouterernas övningar som scoutrörelsens ambivalenta inställning till värntjänstutbildningen märks vidare även i Sveriges Flickors Scoutförbunds remissvar på de värntjänstutbild-nings-sakkunnigas utredning. Å ena sidan uttryckte man uppskattning över att så många av de övningar man själv ägnade sig åt återfanns i de värntjänstutbildningssakkunnigas förslag, å andra sidan framhölls sär-skilt att man helt tog avstånd från "att barn och ungdom utbildas och uppfostras för krig".¹² Exakt vilka likheter som förelåg mellan flick-scouterernas övningar och de övningar som de värntjänstutbildnings-sakkunniga föreslog framgår emellertid inte, utan det enda exemplet som togs upp var de s.k. Red-dig-själv-arbetena.¹³ I det fallet var svaret

---

9 Diskussionsprotokoll från möte mellan de sakkunniga den 4 juli 1940, Värntjänstutbildnings-sakkunnigas arkiv, vol 1, Riksarkivet (Ra).

10 Troligtvis Sveriges Flickors Scoutförbunds scoutchef, Gerda Bäckström.

11 Diskussionsprotokoll från möte mellan de sakkunniga den 4 juli 1940.

12 Sveriges Flickors Scoutförbund 24/1 1941, nr 68, Eck-dep. 21/3 1941, Ra.

13 Sveriges Flickors Scoutförbund 24/1 1941, nr 68, Eck-dep. 21/3 1941, Ra. Red-dig-själv-

från Sveriges scoutråd, som samlade olika pojkscoutorganisationer, mer utförligt. Där framhölls exempelvis att man inom pojkscoutörelsen ägnade sig åt en rad olika övningar vilka även föreslogs ingå i värtjänstutbildningen. Av särskilt intresse för denna studie är det faktum att man exempelvis framhöll att också målspaning, rapportering och ordonnanstjänst ingick i scouternas övningar, om än med annan benämning.¹⁴

Att liknande övningar också bedrevs inom flickscoutörelsen framgår av Sveriges Flickors Scoutförbunds *Handbok för flickscouter* från 1930.¹⁵ En närmare genomgång av de prov som genomfördes inom Sveriges Flickors Scoutförbund visar i och för sig att verksamheten till viss del synes ha varit förberedelse för en tämligen traditionell kvinno-
roll. I provet för att bli scoutflicka av tredje klass krävdes exempelvis att flickan kunde stoppa strumpor och en scoutflicka av andra klass skulle dels "[k]unna koka havregrynsgröt, välling, ägg, potatis, fruktsoppa och choklad samt steka korv", dels "[k]unna sy i knappar och sy knapphål samt laga mindre hål på kläder". Av en scoutflicka av första klass krävdes också att hon "[h]ava sytt scoutblus, scoutklänning eller scoutytterplagg" samt att hon "[k]unna baka bröd, anrätta fisk, köttbullar, ärtsoppa, bruna bönor, rotmos, en stuvning, äppelris, pannkaka, fattiga riddare och kunna ordna matserveringen praktiskt och trevligt". För den flicka som sökte att upphöjas till första klass, men som av fysiska skäl inte kunde ägna sig åt mer ansträngande övningar, föreslogs som ersättningsprov att hon skulle genomföra storrengöring av ett rum samt visa kännedom om såväl giftiga som ätliga svampar och hur de senare skulle beredas och förvaras.¹⁶

Utöver dessa husliga färdigheter fanns emellertid också krav på kunskaper i exempelvis orientering, allehanda knopar, olycksfallsjukvård, simning, tältning, rodd, cykling samt skid- och skridskoåkning.¹⁷ Där-

---

arbeten gick ut på att lära sig färdigställa, sköta om och reparera personlig utrustning (allt från kläder till cyklar och redskap) samt att lära sig ta vara på nyttiga växter. Värtjänstutbildnings-sakkunniga, s. 37–38.

14 Svenska scoutrådet 25/1 1941, nr 68, Eck-dep. 21/3 1941, Ra.

15 Sveriges flickors scoutförbund (1930): *Handbok för flickscouter* (Stockholm: Sveriges flickors scoutförbund).

16 *Handbok för flickscouter*, s. 44–46, 175, 185–186.

17 *Handbok för flickscouter*, s. 44–46.

till togs också ytterligare några övningar upp, som i detta sammanhang är av särskilt intresse, då de tangerar övningar i målspaning, rapportering och ordonnanstjänst. Dessa utgjordes framförallt av övningar i iakttagelser samt avståndsbedömning. Iakttagelseprovet för tredje klass omfattade en promenad om 300 meter, vilken skulle avverkas på högst 10 minuter. Under provet skulle scoutflickan försöka lägga på minnet vad hon observerade. Allt från väder och geografiska fenomen till människor och djur hon mötte skulle registreras. Vidare poängterades särskilt att observationerna måste vara noggranna. Det räckte inte med att komma ihåg att hon mött en människa, utan hon skulle även registrera vad det var för slags människa och vad människan höll på med. Samma sak gällde även andra fenomen. Passerades ett fält skulle scoutflickan lägga på minnet vad som växte på fältet. Efter vandringen avrapporterade flickan vad hon iakttagit till provledaren, antingen skriftligt eller muntligt.¹⁸

I provet för andra klass fanns ett slags tillämpat prov på iakttagelseförmågan vilket kallades Spårprovet. Den som gjorde det provet skulle följa ett spår på ungefär en kilometer i terrängen. Efter spåret sattes små märken av olika slag ut, vilka tillverkats av kvistar eller stenar som placerats på ett onaturligt sätt i terrängen. Sedan gällde det för den som gjorde provet att upptäcka märkena och efter ett förutbestämt kodsyste m avläsa vad de betydde.¹⁹

När det var dags för prov till flickscout av första klass hade kraven på iakttagelseförmåga höjts ytterligare. Flickscouten skulle nu tillryggalägga fem kilometer till fots eller på skidor under högst 2,5 timme. Utrustad med endast kompass, klocka och stegningstabell skulle scouten skaffa sig en bild över terrängen, vilken hon sedan ur minnet skulle förmedla i en rapport som författades direkt efter utflykten. Även om också denna rapport skulle innehålla detaljer om vad scouten mött, synes det ha varit landskapets beskaffenhet som stod i fokus och då särskilt avstånden mellan olika hållpunkter i terrängen.²⁰

---

18 Handbok för flickscouter, s. 44–46.

19 Handbok för flickscouter, s. 118–199.

20 Handbok för flickscouter, s. 151–152.

Avståndsbedömning var vidare något som tangerades i proven rörande såväl iakttagelseförmåga som orientering för att bli flickscout av tredje respektive andra klass, men i provet för att upphöjas till första klass utgjorde avståndsbedömning även ett eget moment. Kravet var då att eventuella felbedömningar vid avståndsbedömning inte fick överstiga 25 procent gällande varken avstånd eller höjdskillnader. Inom detta område innehöll handboken också en lång rad av exempel på olika tekniker och även beräkningsmodeller som kunde användas för att korrekt bedöma avstånd,²¹ vilket visar på den vikt som lades vid detta moment.

En successiv vidgning av kvinnors verksamhetssfärer?

Som framgått av riktlinjerna för såväl skolornas gymnastikundervisning och friluftsdagar som Sveriges Flickors Scoutförbunds verksamhet, förekom det i dessa verksamheter övningar av färdigheter som kan kopplas till målspaning, rapportering och ordonnanstjänst. I vilken mån skolornas och flickscoutrörelsens verksamhet bidrog till en förändring i synen på kvinnors verksamhetssfär ger denna studie emellertid ingen närmare upplysning om. Därtill krävs fördjupade studier rörande såväl luftbevakningen som de värtjänstutbildnings-sakkunnigas arbete. Värt att notera är dock att flera av de färdigheter som kan kopplas till luftbevakning, målspaning, rapportering och ordonnanstjänst var sådant som flickor hade övats i under flera år före krigsutbrottet. Om inte annat torde detta ha kunnat underlätta när kvinnors verksamhetssfär utökades under andra världskriget.

Fördjupade studier rörande flickornas värtjänstutbildning kan förhoppningsvis bidra till ytterligare kunskap om hur kvinnors verksamhetssfär förändrades under andra världskriget. En intressant aspekt i detta sammanhang är exempelvis hur motståndet mot målspaning för flickor formulerades och i vilken mån detta motstånd tog utgångspunkt i vad som betraktades som lämpliga uppgifter för kvinnor.²² Ett

---

21 Handbok för flickscouter, s. 160–164.

22 Här krävs dock andra källmaterial än exempelvis de remissvar som skickades in med anledning av värtjänstutbildningsutredningens betänkande. I och för sig finns det remissvar som tar upp frågan om det lämpliga att anordna övningar i målspaning, rapportering och ordonnanstjänst för flickor, men de innehåller tyvärr i regel inga mer utförliga resonemang rörande sina ställningstaganden i denna fråga. Se Larsson, s. 110–111.

annat intressant spår att följa är värntjänstutbildningens rötter i scoutrörelsen. Som framkommit här hade såväl flick- som pojkscoutrörelsen en minst sagt ambivalent inställning till värntjänstutbildningen. Å ena sidan sympatiserade man med mycket av dess innehåll eftersom det fanns stora likheter mellan scoutövningarna och värntjänstutbildningens övningar, å andra sidan var man direkt motståndare till de militära inslagen. Det faktum att även flickscouterna övades i färdigheter som kan kopplas till militära färdigheter såsom målspaning är i detta sammanhang högtintressant. Frågan för fortsatt forskning i ämnet är dock vari dessa övningar hade sitt ursprung och i vilken mån de hämtats från exempelvis pojkscouternas övningar.²³

---

23 Den svenska flickscoutrörelsen var fram till Bodil Formarks avhandling *Den välsituerade flickan* en närmast obeforskad företeelse. Gällande övningar i iakttagelse och avståndsbedömning visar Formark att dessa övningar ingick i proven för flickscouter redan 1924. Däremot gör Formark ingen jämförelse med de svenska pojkscouternas övningar, utan ställer flickornas övningar istället mot Robert Baden-Powells formuleringar i *Scouting for boys* från 1908. Formark, s. 156–164.

